

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

ULUSLARARASI HUKUKTA MÜLTECİ VE SİĞİNMACILARIN EĞİTİM HAKKI

Yüksek Lisans Tezi

Meryem YILDIRIM

Danışman

Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Uluslararası Hukukta Mülteci ve Sığınmacıların Eğitim Hakkı” isimli "**Yüksek Lisans**" tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Meryem YILDIRIM

ULUSLARARASI HUKUKTA MÜLTECİ VE SİĞINMACILARIN EĞİTİM HAKKI

Meryem YILDIRIM

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu
Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2021**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

ÖZET

Yaşadığı ülkeleri elinde olmayan sebeplerle terk etmek zorunda kalan insanlar tarihin her döneminde yaşamıştır. Ancak bu kişilerin yaşamlarını en temel yönleriyle kapsayan ilk uluslararası antlaşma 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi ile olmuştur. Bu sözleşmeye göre mülteci; ırk, din, tabiiyet, belli sosyal gruba mensubiyet veya politik düşünce sebebiyle zulme uğrayacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkeyi terk eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası mülteci hukukunda ise mülteci, sığınma devletinin bu statüyü resmi olarak tanıdığı kişiyken sığınmacı, yetkili makamlarca sığınma talebi henüz sonuçlanmamış kişidir. Uluslararası mülteci hukuku açısından milat kabul edilebilecek 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin kabulünden sonra uluslararası korumaya ihtiyaç duyan bu kişileri konu edinen uluslararası ve bölgesel düzenlemeler yapılmaya devam etmiştir.

Mülteci ve sığınmacıları konu edinen düzenlemelerin yanında insan hakları hukuku da mülteci ve sığınmacıların haklarını ortaya koymada önemli bir araçtır. Vatandaşlık korumasından yoksun bu kişilerin hayatlarını daha iyi şartlara taşıyabilmeleri, kendi potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri ve kültürlerini muhafaza edebilmeleri için ihtiyaç duydukları en önemli araç eğitimidir. Eğitim hakkı ise 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 22. maddesi kapsamında güvence altına alınmasının yansısı İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi pek çok insan hakları sözleşmesinde düzenlenmiştir.

Bu tez çalışması; mülteci ve sığınmacılar için hayati önem taşıyan eğitim hakkını uluslararası insan hakları düzenlemeleri doğrultusunda incelemeyi amaçlamaktadır. Tez kapsamında mülteci hukukunda yer alan ancak uygulamada birbiri yerine kullanılan kavramlar açıklanmış, mülteci hukukunun tarihsel gelişimine yer verilmiştir. İkinci bölümde eğitim hakkının mülteci ve sığınmacılar açısından önemi ve hakkın yer aldığı insan hakları belgeleri irdelenmiştir. Son olarak eğitim hakkı ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkı incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Sığınmacı, Eğitim Hakkı, İnsan Hakları, Uluslararası Mülteci Hukuku.

THE RIGHT TO EDUCATION OF REFUGEES AND ASYLUM SEEKERS IN INTERNATIONAL LAW

Meryem YILDIRIM

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,
Department of Public Law**

Master Degree Thesis, July 2021

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ

ABSTRACT

People who had to leave the countries they live in for reasons beyond their control have lived in every period of history. However, the first international treaty covering the lives of these people in its most fundamental aspects was with the 1951 Geneva Convention Relating to the Status of Refugees. According to this convention, a refugee; is defined as a person who leaves the country of his citizenship because he fears that he will be persecuted because of race, religion, nationality, membership of a certain social group or political opinion. In international refugee law, a refugee is a person whose state of asylum officially recognizes this status, while an asylum seeker is a person whose asylum request has not yet been concluded by the competent authorities. After the adoption of the 1951 Geneva Convention, which can be considered a milestone in terms of international refugee law, international and regional legislation regarding these people in need of international protection continued to be made.

Besides the legislation regarding refugees and asylum seekers, human rights law is also an important tool in covering the rights of refugees and asylum seekers. Education is the most important tool necessary for them to be able to live in better conditions while fulfilling their potentials and preserving their own culture. The right to education is guaranteed under Article 22 of the 1951 Geneva Convention along with many human rights conventions such as the Universal Declaration of Human Rights, Economic, Social and Cultural Rights, European Convention on Human Rights

The thesis aims to analyze the right to education, which is vital for refugees and asylum seekers, in line with international human rights legislation. Within the scope of the thesis, the misused concepts in practice in refugee law are explained and the historical development of refugee law is laid out. In the second part, the importance of the right to education for refugees and asylum seekers and the human rights documents that include the right examined. Finally, the right to education of refugees and asylum seekers has been examined in the light of the European Court of Human Rights Decisions.

Keywords: Refugee, Asylum Seeker, Right to Education, Human Rights, International Refugee Law.

ÖN SÖZ

Tez yazım süresince; her türlü yardımı, bilgiyi ve desteği benden esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Muhammet Emin RUHİ, değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEDİK ve Dr. Öğretim Üyesi Nesrin DABANLIOĞLU ALANUR'a ve her zaman maddi manevi destekleriyle yanımda olan çok sevgili aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Meryem Yıldırım

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
MÜLTECİ HUKUKUNA DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE MÜLTECİ HUKUKUNUN GELİŞİMİ	6
I. MÜLTECİ HUKUKUNA DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
A. Vatandaşlık, Diplomatik Koruma ve Uluslararası Koruma Kavramları ve Mülteci Hukuku ile İlişkisi	6
B. Göç ve Göçmen Kavramları	11
1. Göç Kavramı.....	11
2. Göçmen Kavramı	12
C. Vatansız Kavramı	14
D. Azınlık Kavramı	16
E. Mülteci, Sığınmacı ve Yerinden Edilmiş Kişiler Kavramları	19
1. Mülteciler ve Sığınmacılar	20
2. Ülkesi İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler	25
3. Türk Hukukundaki Kavram Tanımlamasına Genel Bir Bakış	26
II. TARİHSEL SÜREÇTE MÜLTECİ HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ	29

A. Tarihin İlk Dönemlerinde Mülteciler ve Sığınma Olgusu	29
B. 20. Yüzyılda Birleşmiş Milletlerin Kurulmasına Kadar Olan Süreçte Meydana Gelen Gelişmeler	31
1. Milletler Cemiyeti Döneminde Meydana Gelen Gelişmeler	32
2. Bu Dönemde Kabul Edilen Önemli Uluslararası Düzenlemeler	34
C. Birleşmiş Milletler Dönemi	35
1. Uluslararası Mülteci Örgütünün ve Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliğinin Oluşturulması	36
2. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin Kabul Edilmesi	40
3. 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin ve 1967 Protokolünün Kabulü	43
4. 1966 Tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi	48
5. 1967 BM Ülkesel Sığınma Bildirisi	49
6. Diğer Uluslararası Sözleşmeler	51
D. Bölgesel Düzeyde Meydana Gelen Gelişmeler	53
1. Afrika'daki Mülteci Problemlerinin Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi	54
2. 1984 Cartagena Deklarasyonu	55
3. Avrupa'da Meydana Gelen Gelişmeler	56
a) Avrupa Konseyi'nde Meydana Gelen Gelişmeler	56
b) Avrupa Birliği'nde Meydana Gelen Gelişmeler	58
4. Bangkok Prensipleri	60
5. Arap Devletlerindeki Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi	61

İKİNCİ BÖLÜM	63
ULUSLARARASI HUKUKTA MÜLTECİ VE SİĞİNMACILARIN EĞİTİM HAKKI.....	63
I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	63
A. Eğitim Kavramı	63
B. Eğitim Hakkı Kavramı	65
1. Genel Olarak.....	65
2. Eğitim Hakkının Tarihsel Gelişimi	66
3. Bir İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkı.....	70
4. Eğitim Hakkının Sınıflandırılması	72
5. Eğitim Hakkının Önemi	76
6. Mülteciler ve Eğitim Hakkı	78
II. ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE MÜLTECİLERİN VE SİĞİNMACILARIN EĞİTİM HAKKI	80
A. Evrensel İnsan Hakları Sözleşmelerinde Eğitim Hakkı.....	82
1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Eğitim Hakkı	82
2. 1966 Tarihli Birleşmiş Milletler İkiz Sözleşmelerinde Eğitim Hakkı	85
a) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde Eğitim Hakkı .	85
b) Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinde Eğitim Hakkı	95
3. 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi'nde Eğitim Hakkı	96
4. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de Eğitim Hakkı	101
5. Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmede Eğitim Hakkı	104
6. Diğer Düzenlemelerde Eğitim Hakkı.....	107
B. Bölgesel Düzenlemelerde Eğitim Hakkı.....	109

1. Avrupa Kıtasında.....	110
a) Avrupa Konseyinde.....	110
(1) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Eğitim Hakkı	110
(2) Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartında Eğitim Hakkı	112
b) Avrupa Birliğinde	114
(1) Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında Eğitim Hakkı.....	115
(2) Diğer Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Eğitim Hakkı	116
2. Amerika Kıtasında.....	118
3. Afrika Kıtasında	120
4. Arap Ülkelerinde	123
C. Örf Adet Hukukunda Eğitim Hakkı	125
III. AİHM KARARLARI IŞIĞINDA MÜLTECİ VE SİĞİNMACILARIN EĞİTİM HAKKINA GENEL BİR BAKIŞ	127
A. Uygulamada Genel Olarak Mülteci ve Sığınmacıların Eğitim Hakkı	127
B. AİHM Kararlarında Eğitim Hakkı Ve Mültecilerle Sığınmacılar Açısından Değerlendirme	134
1. Genel Olarak.....	134
2. Eğitim Hakkının Sınırları.....	136
3. Eğitim Dili Sorunu	139
4. Eğitime Erişimde Ayrımcılık Yasağı	140
5. Anne-Babanın Ebeveynlik Haklarına Saygı	146
SONUÇ	149
KAYNAKÇA.....	156
A. Kitap ve Makaleler	156
B. Sözleşmeler, Mahkeme Kararları ve İnternet Kaynakları.....	162

KISALTMALAR

AALCO	: Asya-Afrika Hukuki Danışma Komitesi (Asian-African Legal Consultative Organization)
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Haklar Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AL	: Arap Devletler Ligi (The Arap League)
bkz.	: Bakınız
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği
BM	: Birleşmiş Milletler
bs.	: Bası
ECOSOC	: Ekonomik Sosyal Konsey (Economic and Social Council)
ECSR	: Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (European Committee of Social Rights)
EFA	: Herkes İçin Eğitim (Education For All)
ESKHS	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi
ICJ	: Uluslararası Adalet Divanı
IDP	: Yerinden Edilmiş Kişiler (Internally Displaced Persons)
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IOM:	: Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration)
IRO	: Uluslararası Mülteci Örgütü (International Refugee Organization)

ISCED	: Uluslararası Standart Eğitim Sınıflandırması (International Standard Classification of Education)
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
m.	: Madde
M.Ö.	: Milattan Önce
MSHS	: Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi
OIC	: İslam İşbirliği Teşkilatı (Organisation of Islamic Cooperation)
s.	: Sayfa
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund)
v.	: Versus
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
YUKK	: Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

GİRİŞ

Yaradılışı gereği sosyal bir varlık olan insan, başka insanlar ile hayatını idame ettirmek zorundadır. Ancak bu toplu halde yaşamını sürdürme durumu zaman zaman güçlü olanın zayıf olana tahakkümünü de beraberinde getirmektedir. Yaşamını güvenli bir şekilde idame ettirme imkânından yoksun kalan insanlar ise başka güvenli sığınak, yaşam yeri arayışına girmekte ve bu arayış insanları göçe zorlamaktadır. İşte tarih boyunca savaşlar, iç çatışmalar, ülkedeki ekonomik yetersizlikler, çeşitli siyasal ve sosyal hareketler, doğal afetler, salgın veya kıtlık gibi sebeplerle yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalanlar mülteci, sığınmacı, göçmen, yerinden edilmiş kişi gibi çeşitli isimlerle adlandırılan insan kitlelerini oluşturmuştur. Tarih boyunca var olan mülteci sorunu, ulusların tek başına çözebilecekleri bir sorun olmaktan sıyrılmış, uluslararası toplumun genelini ilgilendiren, çözülmesi zor ve evrensel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır ve görünen o ki insanoğlu dünyadaki varlığını devam ettirdiği sürece de mevcudiyetini ve dolayısıyla da önemini koruyacaktır.

Çözülmesi zor olan bu mesele günümüzde de güncelliğini korumaktadır ve belki de hiç olmadığı kadar ilgiye muhtaç durumdadır. Zira Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK) güncel verilerine göre 2019 sonu itibarıyla, elinde olmayan sebeplerle yaşadığı yeri terk etmek zorunda bırakılmış dünya genelinde 79,5 milyon insan bulunmaktadır. Bunların sadece 26 milyonu BMMYK Statüsü ve Mültecilerin Statüsüne Dair 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında “mülteci” olarak tanınmaktadır. Dünyada neredeyse Türkiye nüfusuna eş yerinden edilmiş insan varlığı göz önüne alındığında sorunun vahameti gözler önüne serilmektedir. Değinilmesi gereken bir diğer husus da dünya nüfusunun yaklaşık %1’ine karşılık gelen söz konusu yerinden edilmiş insanların yaklaşık yarısının 18 yaşının altında olmasıdır.¹

¹ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Global Trends: Forced Displacement in 2019*, July 2020, s. 2. Kaynak: <https://www.unhcr.org/globaltrends2019/> (19.08.2020).

2019 yılı sonunda elde edilen bu rakamlar dünya üzerinde bugüne kadar görülmemiş ölçüde insan yığınlarının zorla yerinden edildiğini, üstelik önceki yılların verilerine dayanarak yerinden edilen insan sayısının her yıl arttığını göstermektedir.² Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiseri Filippo Grandi'nin, 2019 yılı yerinden edilmeye ilişkin Global Trend istatistiğinde belirttiği gibi “*Günümüzde zorla yerinden edilmenin artık sadece yaygın bir olgu olmaktan çıktığı, aynı zamanda geçici ve kısa süreli bir mesele olmadığını gösterdiği değişmiş bir gerçekliğe tanık olmaktayız.*”³ Bir başka ifadeyle mülteci sorunu artık geçici olmadığını, kısa sürede çözüme kavuşturulamayacağını ve farklı insan grupları üzerinden olsa dahi zamana yayılmış olarak varlığını devam ettireceğini kanıtlamıştır. Nitekim devletler de başlangıçta misafir olarak kabul ettikleri bu insan kitlelerine kalıcı çözümler bulma yolundaki çözüm seçeneklerine yönelme eğilimindedir.

Uluslararası hukukta geleneksel olarak kabul edilen çözüm yöntemleri; mültecinin kendi ülkesine gönüllü olarak geri dönmesi (*voluntary repatriation*), sığınma ülkesine yerel entegrasyonunun sağlanması (*local integration*) ve ilk sığınma ülkesinden başka mülteciyi kendi topraklarında barındırmaya hazır üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirilmesi (*resettlement*) olarak kabul edilir.⁴ Gönüllü geri dönmenin gerçekleşebilmesi için mültecinin bilinçli ve isteyerek verdiği bir kararın olması, ayrıca menşei ülkesinde sığınmacı olmasına sebebiyet veren koşulların da ortadan kalkması gerekmektedir. Yerel entegrasyon ise sığınma ülkesine ikâmet ve yerleşme hakkının hatta nihai olarak vatandaşlık kazanma ihtimalinin tanınmasını, mültecinin sığınma ülkesinin bir parçası haline gelmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ifade eder.⁵

İster kalıcı ister geçici çözümlere başvurulsun mülteci ve sığınmacıların bu süreç içerisinde onurlu bir şekilde insanca hayatını idame ettirebilmesi için mülteci ve sığınmacılara asgari insan haklarının tanınması, bu haklardan faydalanmalarının sağlanıp haklarının güvence altına alınması gerekir. Bu hakların tanınmasını sağlayan ve günümüzde dahi mülteci hukuku açısından temel belge olma niteliğini koruyan uluslararası

² UNHCR, *Global Trends: Forced Displacement in 2019*, s. 7.

³ UNHCR, *Global Trends: Forced Displacement in 2019*, s. 6.

⁴ Bülent Çiçekli, 6458 Sayılı Kanunla Güncellenmiş Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, Güncellenmiş 6. Bs., Ankara 2016, s. 347.

⁵ Çiçekli, Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, s. 350.

düzenlemeler 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi ve buna ek Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin 1967 New York Protokolüdür. Bu belgelerle beraber birtakım temel insan hakları belgeleri de mültecilere ve sığınmacılara temel haklarını sağlama açısından önem arz etmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname (İHEB), Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (MSHS), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gibi temel insan hakları metinleri getirdikleri asgari standartları sadece ülke vatandaşları açısından değil devletin yargılama yetkisi dâhilinde bulunan ayırım yapmaksızın her birey için uygulanmasını öngörmektedirler. Nitekim mültecilerin de insan haklarının ihlali uluslararası ve ulusal mahkemeler nezdinde bu metinlere başvurdıklarını görmekteyiz.⁶

Mültecilerin insanca yaşamaları için gerekli ve belki de en önemli haklardan biri de eğitim hakkıdır. Zira eğitim gerek toplumsal gerekse bireysel gelişimin temelini oluşturur. İnsan hakları ve insan onurunu yücelten, yoksulluğu ortadan kaldıran, eşit haklar ve sosyal adalet temelinde herkes için daha iyi bir gelecek hazırlayan eğitimden daha güçlü bir dönüştürücü element yoktur.⁷ Bu dönüştürücü, ileriye taşıyıcı ve geliştirici rolü sebebiyledir ki temel bir insan hakkı olarak toplumlar tarafından tanınmıştır. Eğitimin bu son derece önemli rolü inkâr edilemez bir şekilde savunmasız ve dezavan-

⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında mültecilerin temel insan haklarının AİHS kapsamında ihlal edildiğine ilişkin bazı örnek kararlar:

İranlı sığınmacının Türkiye tarafından geri gönderilmesinin AİHS 3. maddenin ihlali niteliğinde olduğuna ilişkin Jabari v. Türkiye kararı. (AİHM. 11/07/2000 Tarih, 40035/98 Başvuru No.lu *Jabari v. Türkiye Kararı*. Karar detayları için bkz.: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58900> (20.05.2020)).

Türkiye'ye yasadışı yollardan birden çok giriş yaptıkları gerekçesiyle haklarında verilen ertelemiş hapis cezasına rağmen polis merkezine götürülen mültecilerin AİHS 5. maddesinde belirtilen özgürlük ve güvenlik haklarının ihlal edildiğine ilişkin Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye Kararı. (AİHM. 22/09/2009 Tarih ve 30471/08 Başvuru No.lu *Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye Kararı*. Karar detayları için bkz.: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-94127> (20.05.2020)).

Irak ve İran'dan Türkiye'ye yasadışı yollardan giriş yapan başvuru sahiplerinin etkili başvuru hakkına ilişkin AİHS 13. maddesinin ihlaliine dair Tehrani ve Diğerleri v. Türkiye Kararı. (AİHM. 13/04/2010 Tarih ve 32940/08, 41626/08, 43616/08 Başvuru No.lu *Tehrani ve Diğerleri v. Türkiye Kararı*. Detaylar için bkz.: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-98259> (20.05.2020)).

⁷ Julia González Fernández, "International legal protection of the right to education for refugees and asylum-seekers: developments and challenges", (Supervisor: Nele Verbrugghe), PhD Thesis, 2017.

tajlı konumda olan sığınmacı ve mülteciler için fazlasıyla önemli bir hak haline gelmektedir. Çünkü sığınmacı ve mültecilerin edinecekleri kaliteli bir eğitim, müreffeh ve barışçıl bir gelecek için umutlarını yitirdikleri yıkık geçmişlerini, kesintiye uğramış bireysel ve toplu yaşamlarını yeniden inşa etmenin bir yolu olabilir. Ayrıca eğitimden daha etkili bir entegrasyon politikası düşünülemez. Zira eğitim sayesinde vatanlarından ayrılmak zorunda kalan insan topluluğu ile kültürel bir köprü kurulabilir, dil bariyeri aşılabılır, kültür etkileşimi sağlanarak daha zengin ve küreselleşen kültüre ulaşım sağlanabilir. Yine eğitim ile sığınma ülkeleri tarafından yük olarak görülen bu insanların kendi kendine yeterlilikleri sağlanarak yaşadıkları topluma katkı sağlamaları mümkün olabilir.⁸

Bu tezde de günümüzün en temel sorunlarından olan mülteci ve sığınmacı sorunun belki de çözümü olmaya en güçlü aday olan ve hayati önemine rağmen yeteri kadar üstünde durulmamış eğitim hakkının incelemesi yapılarak literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir. Tez iki bölümden oluşmakta olup, ilk bölümde mülteci hukukuna ilişkin temel kavramlar işlenmiş, mülteci hukukunun tarihi süreç içerisinde gelişimi odak noktası yapılmıştır. Bu kapsamda uluslararası mülteci hukuku literatüründe çokça karıştırılan mülteci, sığınmacı, göçmen, vatansız, azınlık, yerinden edilmiş kişiler gibi kavramlar tanımlanarak birbirinden ayrıldıkları noktalar irdelenmiştir. Ayrıca mülteci hukukunun tarihsel süreçte gelişimi, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin imzalanmasına kadar uzanan süreç ve sonrasında bölgesel düzeyde meydana gelen gelişmeler incelenmiştir.

İkinci bölümde ise mültecilerin eğitim hakkı incelenmiş, ilk olarak eğitim hakkının kavramsal tanımı, diğer insan hakları içerisindeki konumu ve mülteci ve sığınmacılar açısından öneminden bahsedilmiştir. Devamında uluslararası mülteci hukukunun ayrılmaz bir parçası olan 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme gibi temel uluslararası insan hakları metinlerinde eğitim hakkının ele alınışı ve bu durumun mülteciler/sığınmacılar açısından

⁸ Fernández, s. 6.

yorumlanması yoluna gidilmiştir. Ayrıca Avrupa kıtası özelinde Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyinde, Afrika ve Amerika kıtaları ile Arap Dünyasında mültecilerin/sığınmacıların eğitim hakları lehine meydana gelen gelişmeler ve oluşturulan düzenlemeler incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında Birleşmiş Milletlerin ortaya koyduğu veriler dâhilinde genel olarak mülteci ve sığınmacıların eğitiminin ve eğitim hakkının uygulamada ne durumda olduğunun özet bir çerçevesi çizilmiştir. Devamında ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin eğitim hakkına ilişkin en temel kararları ortaya konulmuş ve bu kararlar mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkı açısından yorumlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLTECİ HUKUKUNA DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE MÜLTECİ HUKUKUNUN GELİŞİMİ

I. MÜLTECİ HUKUKUNA DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türk Hukuku ve dünya literatüründe mülteci, sığınmacı, göçmen, yerinden edilmiş kişiler, vatansızlar, azınlıklar gibi kavramların tanımlanmasında ve kullanılmasında bir karmaşa yaşandığı görülmektedir. Bu tez çalışmasında da mülteci ve sığınmacılar ve bunlarla uygulamada sık sık karıştırılan benzer kavramların tanımlarının yapılması ve birbirlerinden ayrılan noktalarının belirlenmesi yoluna gidilmiştir.

A. Vatandaşlık, Diplomatik Koruma ve Uluslararası Koruma Kavramları ve Mülteci Hukuku ile İlişkisi

Devletlerin kişiler üzerinde egemenlik hakkını ve bireylerin de devletlerin sağladığı korumadan faydalanmasını sağlayan görüşün felsefî ve hukukî dayanağını vatandaşlık ve tabiiyet kavramları oluşturmaktadır.⁹ Tabiiyet ve vatandaşlık kavramlarının eş anlamlı olup olmadıkları tartışılmakla beraber genel olarak tabiiyet, kişi veya şeyleri devlete bağlayan hukuki ve siyasi bağlantıdır. Bu bağlantı içerisine gerçek ve tüzel kişiler girebildiği gibi gemiler veya hava gemilerini de kapsayabilir. Vatandaşlık ise sadece gerçek kişileri devlete bağlayan hukuki ve siyasi ilişkiyi ifade etmektedir. Başka bir görüşe göre tabiiyet ile vatandaşlık eş kavramlar olup, vatandaşlık mefhumu söz konusu ilişkinin iç hukuk boyutunu, tabiiyet ise milletlerarası boyutunu anlamlandırmak için kullanılan terimlerdir. Bu görüşe göre bu iki kavram da sadece gerçek kişileri tanımlar, tüzel kişi ve şeyleri kapsam dışı tutar.¹⁰ Uluslararası Adalet Divanı'nın "Nottebohm" kararında da vatandaşlık bağı; temelini sosyal bir bağlılık olgusu,

⁹ Çiçekli, Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, s. 215.

¹⁰ Vahit Doğan, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, 12. bs., Ankara 2015, s. 5

hakikî bir varoluş ilişkisi, ortak çıkarlar ve duygularla birlikte karşılıklı hak ve görevlerin oluşturduğu hukuki bir bağ şeklinde ifade edilmiştir.¹¹

Vatandaşlık; devletin egemenlik sahasını fertler açısından belirleyen temel kıs-
tas olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bireyin belirli bir devlete vatandaşlık
bağı ile o aidiyeti belirlenmekte, yabancı ile birey arasında ayrım bu bağ sayesinde
yapılabilmektedir. Yine bu bağ sayesinde devlet ile birey arasında karşılıklı hak ve
yükümlülükler ilişkisi kurulmaktadır. Bireyler bu bağ sayesinde devletten birtakım
haklar talep edebilmekte, vatandaşlık koruması edinebilmektedir. Günümüzde asgari
insan haklarının tüm vatandaşlara eşit olarak tanınması gerektiği temel bir ilke olarak
kabul edilse de sosyal ve ekonomik haklarda olduğu gibi bu haklardan yararlanmada
vatandaşlar ve yabancılar açısından farklılıklar olabilir veya siyasi haklar gibi bazı
haklarda da bu tür haklardan faydalanma sadece vatandaşlara tanınabilir. Bu, devletin
vatandaşına sağladığı korumanın iç hukuk yönünü oluşturmaktadır. Vatandaşlık bağı-
nın milletlerarası hukuk açısından önemini ise vatandaşların devletten diplomatik hi-
maye mekanizmasını ihtiyacı olduğu durumlarda harekete geçirmesini isteme hakkı
oluşturur. Vatandaşlık bağı ile bir devlete bağlı olan kişiler yabancı ülkelere karşı dev-
let nezdinde diplomatik himaye ile korunabilmektedir.¹²

Diplomatik koruma müessesesi ile vatandaşının yabancı ülkede haksızlığa uğradı-
ğını düşünen devlet, bu sorunu hukuki yollarla çözümlemek amacıyla milletlerarası
çözüm yollarından biri olan diplomatik himayeye başvurmaktadır. Bu müessesenin
harekete geçirilmesindeki ana sebep devletin vatandaşına verilen zararın, vatandaşını

¹¹ Dava konusu olay şu şekildedir: Alman vatandaşlığını doğum ile kazanan Frederic Nottebohm, sonrasında Guatemala'ya gitmiş ve ticari işlerini buradan yürütür hale gelmiştir. Bu süreç içeri-
sinde, ikâmetgâhı Guatemala'da olan Nottebohm Almanya'ya iş gezileri için zaman zaman uğ-
ramıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Liechtenstein'a vatandaşlık başvurusu
yapmış ve çok kısa bir süreç içerisinde bu başvurusu olumlu sonuçlanmıştır. Başvurusunun
olumlu sonuçlanmasıyla Liechtenstein'dan aldığı pasaport ile Guatemala'ya işlerini yürütmek
üzere geri döndüğünde, Guatemala tarafından ülkeye girişi engellenmiş, Nottebohm'un Liech-
tenstein vatandaşlığı kabul edilmeyerek, Alman vatandaşlığı hala geçerli sayılmış, o zaman dili-
minde Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki rolü sebebiyle de sınır dışı edilmiştir. Söz konusu
kararda da Nottebohm'u vatandaşı olarak kabul ettiği Liechtenstein, Guatemala aleyhine vatan-
daşının haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuştur. Ulus-
lararası Adalet Divanı (ICJ), 06.04.1955 Tarihli Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala) Kararı.
Karar detayları için bkz.: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/18/018-19550406-JUD-01-00-EN.pdf> (25.05.2020).

¹² Vahit Doğan, Türk Vatandaşlık Hukuku, s. 3.

koruma yükümlülüğü olan devlete de verilmiş olduğuna ilişkin genel kanının kabul edilmiş olmasıdır. Nitekim bu husus Uluslararası Adalet Divanı'nın Mavrommatis Davası'nda da kabul edilmiş, diplomatik himayenin; devletlerin, haksızlığa uğrayan vatandaşlarına uluslararası hukuka uygun olarak hareket edilmesini isteme hakkı olarak yorumlanmıştır.¹³

Zaman içerisinde meydana gelen iç karışıklık, savaş, silahlı çatışmalar gibi olaylar neticesinde devletlerin, başlangıçta sahip oldukları vatandaşlık korumasından vatandaşlarını yararlandıramadıkları, hatta bazı durumlarda yararlandırmak istemedikleri durumlar ortaya çıkmıştır. İşte devletin bireylere sağlamakla yükümlü olduğu vatandaşlık koruması, devlet tarafından vatandaşına sağlanmıyor veya sağlanamıyorsa, bireyin asgari haklarının güvence altına alınabilmesi için ikame bir korumanın devreye girmesi gerekmektedir. Bu koruma geçici olup; mülteci, sığınmacı, vatansızlar, yerinden edilmiş kişiler gibi vatandaşlık koruması ve diplomatik koruma mekanizmalarından faydalanamayan bireyleri koruma altına alan ve genel olarak uluslararası koruma olarak adlandırılan vekil (surrogate) koruma biçimidir.¹⁴ Yani uluslararası koruma, en basit tanımıyla bir devletin vatandaşına sunamadığı korumayı uluslararası alanda başka bir devletin sunmasıdır.¹⁵ Dolayısıyla uluslararası koruma bireyi koruyan başka herhangi bir koruma mekanizması olmadığında başvuru son çaredir. Nitekim BMMYK'nın Mültecilere Yönelik Ana Terimler Sözlüğünde uluslararası koruma *“Uluslararası toplumun, kendi ülkelerinin ulusal korumasından yoksun olan, menşe ülkeleri dışında olup başka bir ülkede bulunan belirli kategorideki kişilerin temel haklarını korumayı amaçlayan uluslararası hukuk temelinde gerçekleştirdiği eylemleri”* olarak tanımlanmaktadır.¹⁶

Uluslararası koruma faaliyetleri, devletler, uluslararası kurumlar, hükümet dışı kuruluşlar (NGO) ve hükümetlerarası örgütler tarafından gerçekleştirilmektedir.¹⁷

¹³ Berk Demirkol, “Uluslararası Hukukta Dikkate Alınan Vatandaşlık: Gerçek Kişilerde “Etkin Vatandaşlık” Sorunsalı”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015/2, s. 167-168.

¹⁴ Çiçekli, *Yabancılar ve Mülteciler Hukuku*, s. 215.

¹⁵ Tevfik Odman, *Mülteci Hukuku*, Ankara 1995, s. 21-22.

¹⁶ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *UNHCR Master Glossary of Terms*, June 2006, Rev.1. Detaylı bilgi için <https://www.refworld.org/docid/42ce7d444.html> (27.05.2020).

¹⁷ Işıl Özkan, *Göç-İltica ve Sığınma Hukuku*, Güncellenmiş 3. bs., Ankara 2018, s. 293.

Uluslararası koruma bireyler açısından temel olarak ayrımcılığa maruz kalmama, kişi gruplarının özgürlük ve güvenliğinin sağlanması ve bireylerin veya insan topluluklarının korunması için müdahale şeklinde olabilir. Bu faaliyetleri yürüten kurumların en önemlilerinden biri olan BMMYK'nın uluslararası koruma kapsamındaki görevlerinden bazıları şunlardır: Mültecilerin geri gönderilmeleri hâlinde yaşamlarına ya da özgürlüklerine yönelik tehlikeye maruz kalmaları ihtimal dâhilindeyse geri gönderilmelerini engellemek, uluslararası korumaya ihtiyaç duyanlara kimlik ve seyahat belgesi sağlamak, sığınma hakkı tanımak, bir suçtan dolayı iade edilmelerini engellemek, çalışma ve eğitim hakkı gibi sosyal ve ekonomik haklarını sağlamak gibi.¹⁸

Mevzubahis uluslararası korumaya muhtaç gruplardan en öne çıkanı mültecilerdir. Zira mülteciler de ülkelerini savaş, iç karışıklık, silahlı çatışma, kamu düzenindeki ciddi bozulma gibi sebeplerle terk etmekte vatandaşlık koruması ve diplomatik korumadan mahrum kalmaktadırlar. Bu gibi durumlarda insan hakları ihlallerine karşı savunmasız konumda olan bu insanlar için uluslararası koruma yöntemlerine başvurulması, bu kişilerin sayılarının artmasıyla da uluslararası koruma yöntemlerin geliştirilmesi ve yaygınlaşması zorunlu hâle gelmiştir. Dolayısıyla uluslararası korumanın gelişmesiyle mülteci hukukunun gelişimi paraleldir.

Mülteci ve sığınmacı kavramlarının ortaya çıkmasıyla beraber bu kavramların tanımlarının yapılması zorunluluğu da ortaya çıkmış, kimlerin bu statü kapsamında uluslararası korumadan faydalanacağı, kimlerin statü dışında bırakılacağı tartışılmıştır. 1951 yılında “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi” (1951 Cenevre Sözleşmesi) ile uluslararası korumadan faydalanacak bireylerin içinde bulundukları kişisel özellikleri belirlenerek tanımları yapılmıştır. Ancak aşağıda da incelendiği üzere antlaşma, amacına uygun olarak tanımlama ile korumadan faydalanan kişi sayısını daraltmıştır. Bu durum, statünün suistimalini önlese de tanım kapsamında olmasa dahi korumaya muhtaç grupların Sözleşme'nin sağladığı korumadan faydalanamamalarına yol açmıştır. Yeni beliren bu gruplar, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin sağ-

¹⁸ Özkan, Göç-İltica ve Sığınma Hukuku, s.137.

ladığı korumadan başka yeni koruma modellerinin de ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş; bu kişilerin korunması amacıyla ikincil koruma/tamamlayıcı koruma ve geçici koruma gibi ek koruma tedbirlerinin ihdas edilmesini zorunlu kılmıştır.

1951 Cenevre Sözleşmesinde mülteci tanımı birey bazında yapıldığından bu koruma yöntemini kitlesel sığınmalarda uygulamanın pratik imkânsızlığı sonraki dönemlerde edinilen tecrübelerle de teyit edilmiştir. Oluşturulan koruma yöntemlerinden biri olan geçici koruma ile gruplar hâlinde sığınan bireylerin her birinin bireysel talebinin incelenmesinin uygulamadaki imkânsızlığı karşısında; savaş, iç karışıklık, silahlı çatışmalar gibi kaotik bir ortamdan kitlesel olarak kaçan insanların hem güvenliklerinin sağlanması hem de bugün uluslararası örf adet hukukunun bir parçası hâline gelen “geri gönderme yasağının”¹⁹ ihlal edilmeyerek bu insanların ilk bakışta güvenliğinin sağlanması amaçlanır. Bu koruma yöntemi geçici bir tedbir olup başka bir çözüm yolu bulunana kadar başvurulacak acil bir çözüm yöntemidir. Ancak bu korumanın 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin uygulama alanını daralttığı gerekçesiyle öğretide eleştirildiği de belirtilmelidir. Nitekim geçici koruma statüsü adı altında devletler 1951 Sözleşmesi’nin kendilerine atfettiği yükümlülüklerden imtina edebilmekte ve bu sayede de mültecilerin kendi ülkelerinde sürekli olarak yerleşmelerini engellemektedirler.²⁰

Uluslararası korumanın yetersiz kalması nedeniyle oluşturulan bir diğer koruma metodu ikincil ya da tamamlayıcı koruma olarak adlandırılan koruma türüdür. İkincil koruma kapsamına 1951 Sözleşmesi’nin mülteci tanımı kapsamında olmadığından

¹⁹ Geri Göndermeme (Non-Refoulement) İlkesi ya da Geri Gönderme Yasağı uluslararası hukukta örf adet kuralı -hatta bazı yazarlarca jus cogens kural- olarak kabul edilip devletler arasında yaygın olarak uygulanan bir uluslararası hukuk ilkesidir. Bu ilkeye göre bir bireyin yaşamı ve özgürlüklerinin tehdit altında olacağı veya zulme uğrayacağı ülkeye gönderilmesi yasaklanmıştır. Söz konusu ilke 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme ile kabul edilmiş, yaygın uygulama ve ihlali halinde hukuki sorumluluk oluşturacağına ilişkin genel kanaat dolayısıyla örf adet kuralı haline gelerek Sözleşmeyi imzalamamış devletleri dahi bağlama özelliğine sahiptir. 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin 33. maddesinin 1. paragrafında şu şekilde ifade edilmiştir: “Hiçbir Taraf Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tâbiyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir.” Sözleşme metninden anlaşılabileceği üzere geri gönderme yasağı sadece mültecileri değil aynı zamanda mülteci statüsünü henüz elde edememiş sığınmacıları da kapsar. Aksi yorum ana amacı kendi ülkelerinde ulusal korumadan faydalanamadığından başka ülkelere sığınmak zorunda kalan kişilere uluslararası koruma sağlamak olan Cenevre Sözleşmesi ile bağdaşmaz. Daha detaylı bilgi için Nazlı Töre, *Uluslararası Göç Hukuku*, 1. bs., Ankara 2016, s. 221-237.

²⁰ Töre, s. 99-100. Çiçekli, *Yabancılar ve Mülteciler Hukuku*, s. 271 vd.

mülteci statüsünün sağladığı korumadan istifade edemeyen ancak bir mülteci gibi yaşamı ve özgürlükleri tehdit altında olduğundan uluslararası koruma sağlanamayan kişiler girer. Mültecilik statüsünden faydalanamayan sığınmacıların uluslararası koruma muhtaç olduğu hâlde ikincil koruma kapsamına alınmalarının özünde geri göndermeme ilkesinin yattığını söylemek mümkündür.²¹

B. Göç ve Göçmen Kavramları

1. Göç Kavramı

Göç için yapılabilecek en basit tanım; insanların çeşitli nedenlerle bulundukları yerden başka bir yere kısa ya da uzun süreli yerleşmek üzere gitmeleridir. Göç kavramı, içerisinde bir nüfus hareketliliğini barındırmaktadır. Fakat yerleşme amacı göçü diğer demografik hareketliliklerden ayırır. Yapılan göçün nedeni, göçü yapanların kendi istekleriyle göç edip etmedikleri, göçün ülkesel sınırlar içerisinde veya uluslararası sınırların aşılmasıyla gerçekleşmesi, göçün yasal olup olmaması durumlarına göre hem göç edenlere uygulanacak hukuk değişecektir, hem de göç ve göçe tabi olanların tanımlamaları çeşitlenecektir.

Göç; ülke içerisinde yapılıyorsa iç göç (*internal migration*), ülke sınırları aşılarak başka bir ülkeye çalışmak, yerleşmek gibi çeşitli nedenlerle yapılıyorsa dış göç (*external migration*) adını alır.²² Uluslararası literatürde uluslararası göç (*international migration*) olarak da anılan dış göç, bir ülke dışına yapılıyorsa dışa göç (*emigration*), başka ülkelerden ülke içine gerçekleşiyorsa iç göç (*immigration*), yerleşmek amacıyla gidilecek olan hedef ülkeye giderken farklı ülkelerden geçilirse transit göç (*transit migration*) adını alır.²³

Göçü bu sınıflandırmalar dışında pek çok farklı sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür. Örneğin göç bireysel olabileceği gibi, çok sayıda insanın savaş, iklim

²¹ Töre, s.101-103. Çiçekli, Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, s. 286.

²² Töre, s. 47-48. IOM, *International Migration Law: Glossary on Migration*, Switzerland 2019, s. 108, s. 113. Bkz.: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf (18.08.2020).

²³ Çiçekli, Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, s. 201. *International Migration Law: Glossary on Migration*, s. 64, s. 103. Franck Düvell; "Transit migration: a blurred and politicised concept." *Population, Space and place* S. 18.4, 2012, s. 417.

koşulları vb. gibi çeşitli nedenlerle yer değiştirmesi şeklinde kitlesel de olabilir. Yine göç, göçmenlerin ülkeye girişlerinin yasal olup olmamasına göre düzenli ve düzensiz göç şeklinde ikiye de ayrılmaktadır. Literatürde düzenli göç yerine yasal göç, düzensiz göç yerine yasadışı göç kavramlarının kullanıldığı da görülmektedir.²⁴

Göçün, göçü gerçekleştirenlerin iradeleri doğrultusunda gerçekleşmesine göre; gönüllü göç veya zorlama göç şeklinde ikiye ayrılması da mümkündür.²⁵ Bu ayrım mülteci ve sığınmacılar açısından önemlidir, zira kişilerin çeşitli nedenlerle göçe zorlanmaları mülteci, sığınmacı ve ülke içerisinde yerinden edilmiş kişileri (IDP) göçmenlerden ayıran temel husustur. Yine bu ayrıma benzer bir şekilde göçün sebeplerine göre siyasi göç, ekonomik göç ve sosyal göç şeklinde sınıflandırmak da mümkündür. Siyasi göçte yaşanan ülkede dini, siyasi görüş vb. sebeplerle baskı ve zulme uğrayan kişilerin ülkelerini terk etmeleri söz konusuysa, ekonomik göçte göç edenlerin asıl kaygısı yaşadıkları ülkelerdeki açlık, fakirlik, işsizlik, ekonomik bunalım gibi sebeplerdir.²⁶ Sosyal göçte ise bireyin iyi eğitim alarak kendini geliştirme isteği, yaşadığı toplumla var olan sosyal ilişkilerinin kopması veya bulunduğu topluma ait olamama hissi, sağlık hizmetlerine daha rahat erişme gibi sebeplerle yaşadığı yerin terk edilmesi söz konusudur.²⁷

2. Göçmen Kavramı

Yapılabilecek en geniş tanımlamada göçmen; belirli bir yerden başka bir yere yerleşmek amacıyla giden bütün insanlardır.²⁸ Bu tanım doğrultusunda göç etme eylemi iradeleri dışında gerçekleşen mülteci, sığınmacı, ülke içerisinde yerinden edilmiş kişiler de dâhil olmak üzere sebebi ne olursa olsun bir yerden başka bir yere giden her birey göçmen olarak adlandırılacaktır. Ancak uluslararası hukuk açısından yaygın olarak kabul edilmiş yasal bir göçmen tanımı bulunmamaktadır.²⁹ Uluslararası Göç Ör-

²⁴ Nuray Ekşi, *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku*, 5. bs., İstanbul 2018, s. 1.

²⁵ Töre, s. 48.

²⁶ Çiçekli, *Yabancılar ve Mülteci Hukuku*, s. 202.

²⁷ Töre, s. 51.

²⁸ Töre, s. 65.

²⁹ "Differentiation between migrants and refugees" <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Migration/GlobalCompactMigration/MigrantsAndRefugees.pdf> (11.08.2020).

gütünün (IOM) yaptığı tanımlamaya göre göçmen; herhangi zorlayıcı bir etken olmaksızın kendi özgür iradesiyle göç eden kişiler olarak tanımlanmıştır.³⁰ Bireyler göçü genellikle maddi ve sosyal koşullarını iyileştirmek ve kendileri ve ailelerine ilişkin beklentilerini geliştirmek amacıyla kendi iradeleriyle gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla göçmen tanımında kilit nokta göçün bireylerin seçimi ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ancak Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Departmanı ise uluslararası göçmeni; herhangi bir sebeple ikamet ettiği ülkeyi değiştiren kişi olarak tanımlamaktadır. BM; oldukça geniş bir kapsama sahip olan bu tanımdan dini amaçla yapılan hac gibi gezileri, turistleri, iş veya sağlık amaçlı yapılan gezileri çıkarmaktadır.³¹

Yukarıda yapılan göç tanımlamalarına göre göçmen kavramı da kendi içerisinde sınıflandırılabilir. Örneğin göçmen kelimesinin genel olarak karşılığının “*migrant*” olduğu uluslararası literatürde; dışa göçü gerçekleştirenlere “*emigrant*”, içe göçü gerçekleştirenlere “*immigrant*”, transit göçmenlere ise “*transit migrant*” adı verilmektedir.³² Göç çeşitlerine göre yapılan bir diğer sınıflandırma ise düzenli/düzensiz göçmen ayrımıdır. Düzenli göçü gerçekleştiren bireyler düzenli göçmen, düzensiz göç eylemini gerçekleştirenler ise düzensiz göçmen olarak ifade edilmektedir. Düzensiz göçmen; bir hükümet dışı kuruluş olan Uluslararası İnsan Hakları Politikaları Konseyince “*bir ülke topraklarına izinsiz giren veya ülkeye yasal yollardan giriş yapmış olup sonrasında ülkede kalma iznini kaybeden kişiler, kısaca transit ya da misafir ülkede yasal statüden yoksun bulunan belgesiz göçmen*” şeklinde tanımlanmaktadır.³³ Hatta düzenli/düzensiz göçmen ayrımında bu eylemlerin yasallığını vurgulamak üzere yasal/yasal olmayan göçmen tanımlaması ile karşılaşmak mümkün olsa da bu adlandırmanın ne kadar uygun olduğu literatürde tartışmalıdır. Bizim de katıldığımız görüşe göre, yasal olup olmama vasfına sahip olan bireylerin kendileri değil, gerçekleştirdikleri eylemlerdir.³⁴ Zira aksi görüş, göçmen, mülteci, sığınmacı dâhil her bireyi kanun

³⁰ International Migration Law: Glossary on Migration, s. 132.

³¹ UN DESA, Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1, 1998, s. 9.

³² International Migration Law: Glossary on Migration, s. 63, s. 103. Çiçekli, Yabancılar ve Mülteciler Hukuku, s. 201. Düvell; Transit migration: a blurred and politicised concept, s. 417.

³³ The International Council on Human Rights Policy, *Irregular Migration, Migrant Smuggling and Human Rights: Towards Coherence*. Geneva 2010, s. 15. International Migration Law: Glossary on Migration, s. 133.

³⁴ Fernández, s.17.

önünde tanınma hakkından yoksun bırakır, kişinin sahip olduğu hukuki kişilik inkâr edilmiş olur. Göçmenlerin ihlal ettiği eylemler sebebiyle “yasadışı” tanımlamasına tabi tutulması, bireylerde düzensiz göçmenlerin kriminal suçlu olduğu çağrışımı uyandırmaktadır ki bu durum zaten vardıkları ülkenin yerel halkı tarafından tehdit olarak görülen göçmenleri insan hakları ihlallerine, ayrımcılığa, marjinalleşmeye ve dışlanmaya karşı daha da savunmasız hale getirmektedir.³⁵ Bu nedenle Uluslararası Göç Örgütü (IOM) de dâhil olmak üzere uluslararası örgütler yasadışı göçmen teriminin kullanımını sadece göçmen kaçakçılığı veya insan ticareti vakaları ile kısıtlamışlardır.³⁶

C. Vatansız Kavramı

Vatansızlık, günümüzde devlet ile birey arasındaki ilişkiyi tanımlamada olağan kabul edilen vatandaşlık bağından yoksun olan, yani herhangi bir devletin vatandaşı olmayan kişiler için kullanılan kavramdır. Vatansız ya da diğer adıyla dilimize Almancadan geçmiş haliyle haymatlos³⁷; hiçbir devletin kanunlarına göre vatandaş olarak kabul görmeyen kimsedir.³⁸ Vatansızlık “*de jure vatansızlık*” ve “*de facto vatansızlık*” olarak iki şekilde karşımıza çıkabilir. *De jure vatansızlık*ta birey, hiçbir devletin vatandaşlığını kazanamamıştır. *De facto vatansızlık*ta ise kişinin resmiyette vatandaşlık bağı ile bağlı bulunduğu bir devlet vardır. Ancak çeşitli siyasi nedenlerle ya söz konusu devlet vatandaşına diplomatik koruma sağlamayı reddetmektedir veya kişi, devletindefn diplomatik himaye sağlamasını istememektedir.³⁹

³⁵ The International Council on Human Rights Policy, s. vi.

³⁶ Fernández, s.17.

³⁷ Almanca aslı “heimatlos” olan kelime, dilimize Türkçeleştirilerek “haymatlos” şeklinde anlam değişikliğine uğramadan aktarılmıştır. “Yurt, vatan” anlamına gelen “heimat” ile “-siz” yoksunluk eki anlamına gelen “los” sözcüklerinin birleşmesi ile oluşan haymatlosun Türkçede ilk kullanımı, 1933-1945 yılları arasında Nasyonal-Sosyalist Alman Devletinin vatandaşlığından çıkarılan, çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu kişilerin Türkiye’ye sığınması neticesinde, söz konusu Alman sürgünleri tanımlamak için kullanılmıştır. Çoğunluğunu aydınların oluşturduğu Türkiye Cumhuriyeti’ne sahip oldukları ilim ve irfanla katkı sağlamak için davet edilen ünlü haymatloslardan bazıları şunlardır: Ünlü hukukçu Prof. Dr. Ernst E. Hirsch, ünlü heykeltıraş Rudolf Belling, müzisyen ve besteci Prof. Dr. Paul Hindemith vb. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Müge Arslan, “Haymatlos” Kavramının Türkçedeki Serüveni”, *Türkbilg Dergisi*, S. 27, 2014, s. 121-136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52818/697652> (28.05.2020).

³⁸ Yılmaz Altuğ, “Vatansızlar Hakkında İki Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29 (1-2), 2011, s. 201-217. Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Gözden Geçirilmiş 13. bs., Ankara 2014, s. 221.

³⁹ Ekşi, *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku*, s. 39; Töre, s. 68.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 15. maddesine göre her bireyin bir ülkenin vatandaşı olma hakkı mevcuttur, hiç kimse vatandaşlığa sahip olma veya vatandaşlık değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz. Dolayısıyla vatandaşlık olağan bir durumdur, vatansızlık ise bu ilkenin bir istisnasıdır. Vatansızlık, tarih içerisinde savaşlar neticesinde meydana gelen sınır değişiklikleri, vatandaşlıktan çıkarma, ülkelerin vatandaşlığı kazanmaya ilişkin mevzuatlarındaki çatışmalar gibi çeşitli sebeplerle meydana gelebilmektedir. Vatansızlık her ülkede görülebilen bir olgu olduğu gibi nesillerdir vatansız olan ailelere de rastlamak mümkündür.⁴⁰

Bir vatana sahip olmaması sebebiyle vatandaşlık korumasından mahrum olan vatansızlar, yabancılar hukuku korumasından da faydalanamazlar. Zira aslen ülke sınırları dışındaki vatandaşlarının menfaatlerini korumak amacıyla ihdas edilen yabancılar hukuku kuralları, yabancıyı yani farklı bir ülke vatandaşlık korumasına sahip olan kişiyi esas alarak oluşturulmuştur.⁴¹ Dolayısıyla vatansız kişiler, bütün devletler tarafından diplomatik korumadan mahrum yabancılar olarak görülürler. Vatansız kişinin, yabancı bir ülkede haklarının ihlal edilmesi durumunda başvurabileceği bir diplomatik kurum bulunmadığı gibi ikâmet ettiği ülke topraklarından sınır dışı edilmesi durumunda da gidebileceği başka bir ülke de bulunmamaktadır.⁴²

Mevzubahis korumasız statüleri karşısında vatansızlar uluslararası korumaya muhtaç gruplardan birini oluşturmaktadır. Vatandaşlık hakkının da uluslararası metinlerde temel bir insan hakkı olarak kabul edildiği göz önüne alındığında vatansızların korunmasız hallerini iyileştirmek için uluslararası hukukta bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda vatansız kişilerin hukuki durumunu düzeltmek amacıyla 28 Eylül 1954'te New York'ta imzalanan "Vatansızların Hukuki Durumuna Dair Sözleşme" Birleşmiş Milletlerin girişimi ile kabul edilmiş, Türkiye ise bu sözleşmeye 2014 yılında katılmıştır.⁴³ Sözleşmenin önemi özel olarak vatansız kişilere yönelik muameleleri düzenleyen tek uluslararası sözleşme olmasındandır.⁴⁴ Sözleşmede genel olarak

⁴⁰ BMMYK, *Vatansız Kişilerin Korunmasına İlişkin El Kitabı*, Cenevre 2014, s. 1.

⁴¹ Altuğ, s. 201.

⁴² Aysel Çelikel, *Yabancılar Hukuku*, Yenilenmiş 21. Bs., İstanbul 2015, s. 19.

⁴³ 30.09.2014 tarih ve 2014/6866 sayılı Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşmeye Katılma Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı (RG. 25.10.2014/29156).

⁴⁴ BMMYK, *Vatansız Kişilerin Korunmasına İlişkin El Kitabı*, s. 3.

vatansızların temel hak ve hürriyetlerden faydalanma noktasında vatandaşları ile eşit muamele görmesi, diğer hususlarda genel olarak yabancılara uygulanan muamelenin aynısının vatansızlara da uygulanması gerektiği, vatansızların çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel haklara sahip oldukları belirtilmiştir.⁴⁵

Vatansız kişilerin durumlarının iyileştirilmesine ilişkin imzalanan diğer sözleşmeler Birleşmiş Milletler Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme⁴⁶ ve Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen Vatansızlık Hallerinin Azaltılması Hakkında Sözleşmedir.⁴⁷ BM Sözleşmesinde, akit devletlerin hiç kimseyi vatansız konuma düşürecek biçimde vatandaşlıktan çıkaramayacağını, yine sırf politik, dini, etnik köken gibi sebeplerle vatandaşlıktan mahrum edemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁸ Avrupa Komisyonu'nun kabul ettiği sözleşmede ise annesi taraf devletlerden birinin vatandaşı olması koşulu ile akit devletlerden birinde doğduğunda vatansız kişi konumuna düşecek çocuğun doğumla annesinin vatandaşlığını kazanması esası kabul edilmiştir.⁴⁹

D. Azınlık Kavramı

Azınlıklar, büyük nüfus hareketlilikleri, siyasi otorite veya hudut değişikliklerinden dolayı tarih sahnesinin her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Azınlık kavramı imparatorluk ve emperyalizm kavramları ile özdeşleştirilmekle beraber Birinci Dünya Savaşı sonrası ulus devletlerin güç kazanarak yaygınlaşması ve sonrasında o ülkelerde farklı toplumsal gruplar içerisinde azınlıkların da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak azınlıkların uluslararası hukuk tarafından tanımlarının yapılması ve koruma altına alınmaları oldukça yenidir. Uluslararası hukukta ilk azınlık tanımı Uluslararası Sürekli Adalet Divanının, Arnavutluk'taki Yunan Azınlık Okulları danışma görüşünde

⁴⁵ Vatansız Kişilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141025-5-1.pdf> (30.05.2020).

⁴⁶ 30 Ağustos 1961 tarihli Birleşmiş Milletler Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme, 1975'te yürürlüğe girmiştir. <https://www.unhcr.org/protection/statelessness/3bbb286d8/convention-reduction-statelessness.+html> (30.05.2020).

⁴⁷ Türkiye'nin de 1975'te taraf olduğu bu Sözleşme; 1973'te kabul edilip 1977'de yürürlüğe girmiştir. 16.06.1975 tarih ve 7/10095 sayılı Vatansızlık Hallerinin Azaltılması Hakkında Sözleşmeye Katılmamıza Dair Bakanlar Kurulu Kararı (RG. 15.08.1975/15327).

⁴⁸ Birleşmiş Milletler Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme, m. 9.

⁴⁹ Avrupa Komisyonu Vatansızlık Hallerinin Azaltılması Hakkında Sözleşme, m. 1.

nüfusu bir devletteki çoğunluğa göre ırk, din veya din öğeleri açısından farklılık oluşturan ve o devlette yerleşmiş bulunan topluluk olarak tanımlanmıştır.⁵⁰ Öğretide genel olarak benimsenmiş ve çokça kullanılan tanım, BM Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu Raportörü F. Capotorti'nin 1978 yılında hazırladığı rapordaki tanımdır:

*“Sayısal olarak bir devletin nüfusunun geri kalanına göre az olan, egemen toplumda bulunmayan, (o devletin vatandaşları olan) üyeleri etnik, dinsel veya dilsel açıdan nüfusun geri kalanından ayrılan özellikler taşıyan ve kültürlerini, geleneklerini, dinlerini veya dillerini korumak amacıyla üstü örtülü bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur.”*⁵¹

Bu tanım her ne kadar öğretide benimsense de sonrasında yapılan çalışmalarda da uluslararası hukukta yaygın olarak kabul görmüş kurumsal bir azınlık tanımı yapılamamıştır. Dolayısıyla da kabul edilmiş bir tanıma bağlı haklardan söz etmek de mümkün olamamıştır. Ancak yapılan tanımlardan yola çıkarak, birkaç önemli hususun altı çizilebilir. İlk olarak bir grubun azınlık olarak nitelendirilebilmesi için o grup üyelerinin, bulundukları toplumdan din, dil, etnik köken gibi unsurlarca ayrılmaları gerekir. İkinci olarak azınlık diye nitelendirilecek grubun ülkede baskın olmaması gerekir. Azınlıklar adından da anlaşılacağı üzere genellikle bir toplulukta sayıca diğer gruplara göre daha az olanı oluştursalar da her zaman bu niteliğin azınlık olmak için yeterli bir vasıf olmadığı geçmiş tecrübelerle kanıtlanmıştır. Zira sayıca çoğunluk olan siyahların, sayıca azınlık beyazlar tarafından baskı ve ayrımcılık rejimine tabi tutulduğu Güney Afrika apartheid rejimi, sayıca azınlık olmanın, hukuki boyutuyla azınlık rejimi kapsamında değerlendirilmek için yeterli bir vasıf olmadığına örnek bir durum olarak gösterilebilir.⁵² Azınlık olabilmek için, öğretide tartışmalı olsa da söz konusu ülkenin

⁵⁰ Pazarıcı, Uluslararası Hukuk, s. 211.

⁵¹ Hasan Tunç, “Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları ve Türkiye”, *Ankara Hacı Bayram Veli Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/2, Haziran 2004, s. 1-58. Pazarıcı, Uluslararası Hukuk, s. 211.

⁵² “Apartheid”, etimolojik olarak Felemenkçe/Hollandacadan gelmekte olup “ayrı olma, ayrı ayrı durma” anlamlarına gelmektedir. Adını aldığı Apartheid Rejimi ise 1948-1994 yılları arasında Güney Afrika’da, toplumun yaklaşık %15’ini oluşturan Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden gelen beyazların, Güney Afrika’da çoğunluğu oluşturan siyahlar üzerinde oluşturduğu sosyal, siyasal, ekonomik hayatın her alanında kendini gösteren kurumsallaşmış ve sistematikleşmiş ırk ayrımcılığı politikalarına verilen isimdir. Söz konusu rejim süresince Apartheid Yasaları ile hayatın her alanında beyazlar lehine statüler yaratılıp, iki ırkın ayrılması amaçlanmıştır. Bu politikalar, Apartheid rejimini uygulayan Ulusal Parti’nin iktidardan düştüğü 1994 yılına kadar yaklaşık 40 yıl süre ile devam etmiştir. Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Muhammet Emin Ruhi, *Güney Afrika’da Irk Ayrımcılığı Politikaları*, 1. bs., İstanbul 2018.

vatandaşı olma gerekliliği öngörülmüştür. Bu kapsamda mülteci ve sığınmacılar, göçmenler azınlık olarak kabul edilmezler. Bir diğer önemli nokta ise azınlık olarak nitelendirilebilmek için söz konusu grupta azınlık şuurunun olması gerekliliğidir. Yani bu şuur ile bireyler ortak ayırıcı özelliklerini sürdürme ve koruma isteğindedir. Fakat sadece söz konusu grubun bu bilince sahip olması yeterli değildir, aynı zamanda toplumun diğer üyeleri tarafından da toplumun genelinden ayrılan özelliklere sahip oldukları kabul edilmiş ve buna göre bir muameleye tabi tutulmuş olmaları gerekmektedir.⁵³

Azınlıkların sınıflandırılmasında, azınlık grubunu toplumun diğer üyelerinden ayıran kimlik özellikleri göz önünde bulundurulur. Lozan Antlaşması'na göre Türkiye açısından azınlık olarak kabul edilen gayrimüslim azınlıklar⁵⁴ örneğinde olduğu gibi dini inanç olarak baskın toplumdan ayrılanlar dinsel azınlıklar olarak adlandırılır. İkinci olarak belli grubu diğerlerinden ayıran özellik konuştukları dilin toplumun genelinde kullanılan dilden farklılık göstermesi ise bu durumda dilsel azınlıktan söz etmek mümkündür. Örneğin; Avusturya'da Hırvatça konuşan grup ve İtalya'da Almanca konuşan kesim dilsel azınlıklara örnek olarak gösterilebilir.⁵⁵ Azınlıkların sınıflandırılmasında kullanılan bir diğer ayırım ise etnik azınlıklardır. Etnik azınlıklar, ortak kavme ait olan, ortak kökene sahip, kültürel, tarihsel ve coğrafi bağlardan oluşan kimlik niteliklerine haiz ancak belirli bir siyasal vasfı olmayan insan topluluklarını ifade eder. Etnik azınlıklar, tarih ve kader ortaklığı yaptıklarından, ortak kökenden ayrı olarak, ortak bir din ve/veya dil birlikteliğine de sahip olup aynı zamanda din/dil azınlıkları sınıflandırması kapsamına da dâhil olabilirler. Etnik azınlıklara örnek olarak İspanya'daki Bask ve Katalanlar gösterilebilir. Azınlıklar sınıflandırmasında son grup daha çok Avrupa'ya özgü bir kavram olan ulusal azınlıklar kavramıdır. Bu kavram Birinci Dünya Savaşı ile ulus devletlerin oluşması, dünya siyasi haritasının yeniden çizilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Buna göre ulusal azınlık; belirli bir devlette yaşayan toplulukla aynı etnik, dinsel ve/veya dilsel özellikleri gösteren fakat o devletten

⁵³ Tunç, s. 7-8.

⁵⁴ Çelikel, s. 33.

⁵⁵ Remzi Altunpolat, *Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşması'nın Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye'de Azınlıklar Sorunu: Tarihten Güncelliğe*, (Danışman: Prof. Dr. Serap Akipek), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 12.

ayrı başka bir ülke topraklarında azınlık durumunda olan insan topluluğu olarak tanımlanabilir.⁵⁶ Her ne kadar etnik/dilsel ve dinsel azınlıkların, azınlık grupları sınıflandırmada yeterli olması nedeniyle ulusal azınlıkların varlığı konusunda tartışmalar bulunsada ulusal azınlığa örnek olarak Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlıklar örnek olarak gösterilmektedir.⁵⁷

Azınlık hakları her ne kadar milliyetçilik akımının da etkisiyle gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı sonrasında önem kazansa da İkinci Dünya Savaşı ertesini insan hakları hukukunun hızlı gelişimi, azınlık meselesinin ayrıca ele alınmasında pratik bir yarar görülmemesine ve azınlık haklarının da insan hakları hukuku bünyesinde ele alınmasına sebebiyet vermiştir. 1980’lerin sonunda Sovyetler Birliği’nin çözülmeye başlaması, Balkanlarda ve Orta Doğu’da meydana gelen gelişmelerle beraber bu anlayış değişmiş ve azınlık haklarının bireysel düzeyde korunmasından ziyade grup temelli haklarına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında sadece en önemli belgelerin zikredilmesiyle yetinilecektir. Bu belgeler; azınlık haklarına özgülenen ilk belge olması dolayısıyla öneme sahip olan, 1992’de BM Genel Kurulunca kabul edilen “Ulusal, Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge”, 1992’de Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen, 1998’de yürürlüğe giren “Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri için Avrupa Şartı”, 1995’te yine Avrupa Konseyi tarafından kabul edilip 1998’de yürürlüğe giren “Ulusal Azınlıkların Korunması için Çerçeve Sözleşme”dir.⁵⁸

E. Mülteci, Sığınmacı ve Yerinden Edilmiş Kişiler Kavramları

Mülteci, sığınmacı ve yerinden edilmiş kişiler uluslararası korumaya ihtiyaç duyan gruplardandır. Birbirleriyle olan yakın ilişkisi dolayısıyla aynı başlık altında incelenmiştir.

⁵⁶ Tunç, s. 9; Altunpolat, s. 11-12.

⁵⁷ Mihail Ivanov, “Interpreting the Term ‘National Minority’”, *Balkanologie. Revue d’études pluridisciplinaires*, S. 2.1 1998, s. 2, p. 6.

⁵⁸ Pazarıcı, s. 212-214; Altunpolat, s. 44-50.

1. Mülteciler ve Sığınmacılar

Mülteciler ve sığınmacılar tarih sahnesinin her döneminde ortaya çıkmasına rağmen belirli çerçeve içerisine konularak tanım yapma ihtiyacı Batılı Devletlerin endüstri devrimi sonrası göç almaya başlaması ve bunun sınırlandırılması düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Zira önceleri sosyal ve ahlaki bir yükümlülük olarak kabul edilen mülteci meselesi, güçlü devletlerin kendi menfaatlerine göre göçün azaltılması, zorlaştırılması ya da tamamen yasaklanması şeklinde biçimlenmiştir. Yani uluslararası göç hukuku esasında güçlü devletlerin menfaatleri doğrultusunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir.⁵⁹

Bu kapsamda mülteci tanımı da hukuki, sosyal ve bireyci yaklaşımlarla betimlenmeye çalışılmıştır.⁶⁰ İlk uluslararası koruma çerçevesinde mülteci tanımları da Birinci Dünya Savaşı sonrası devletsiz kalan genellikle etnik grupların önceden yaşadıkları menşe ülkelerinin korumasından istifade edememeleri ve bundan kaynaklı ortaya çıkan uluslararası uyuşmazlıklara çözüm üretmek üzere oluşturulmuştur.⁶¹ Bu hukuki yaklaşım tarzında daha çok belirli ülke ve grup odaklı, de jure vatansızlığa çözüm getiren tanımlamalar olmuştur. Zira asıl amaç uluslararası hukuki sistemde meydana gelen aksaklıkların giderilmesidir.⁶² Sonrasında belli sosyal ve siyasi olaylardan kaçarak devlet korumasından mahrum kalan kişilerin de mülteci kapsamına dâhil edilmesi gerektiği görüşü savunulmuştur.⁶³ Çünkü bu dönemde Almanların Nazi mezaliminden kaçan bireylerin yoğun mülteci başvuruları ile karşı karşıya kalınmıştır. Amaç siyasi ve sosyal olaylardan kaçan ve bu nedenle devletin korumasından de facto olarak faydalanamayan bireylerin korunması ve bu bağlamda mülteci tanımlamasının yapılmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise herhangi bir devlet korumasından faydalanamayan kişi sayısının dünya genelinde önemli ölçüde artması; mülteci sorununun küresel bir sistemle düzenlenmesini, mülteci tanımının belirli grupları esas almaktan ziyade

⁵⁹ Odman, s. 19-20.

⁶⁰ Odman, s. 19-25; Töre, s. 86-89.

⁶¹ Gilbert Jaeger, "On the History of the International Protection of Refugees", *International Review of the Red Cross*, Vol. 83, No:843, 2001, s. 727.

⁶² Odman, s. 21.

⁶³ Odman, s. 23.

bireyin kişisel özelliklerini ele alarak kapsamının genişletilmesini gerektirmiştir.⁶⁴ Dolayısıyla bu yönde yapılan reformla 1951 yılında “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme” kabul edilmiştir.⁶⁵

Sözleşme hakkında bilgi vermeden önce genel olarak mültecinin, yaşadığı yeri, özgürlüklerine ve yaşamına yönelik ciddi tehditlerin baş göstermesi sebebiyle terk etmek zorunda kalan ve daha güvenli yaşama alanı arayan birey olduğu söylenebilir. Göçmenler ile mülteciler; göçü harekete geçiren nedenler ve göçün kendi iradeleri dâhilinde olup olmadığı açısından ayrılmaktadır. Göçmenler daha çok iş bulma, daha iyi eğitim alma, aile birleşimi vb. gibi ekonomik nedenlerle yer değiştirirken, mülteciler yaşadığı ülkede meydana gelen ağır insan hakkı ihlalleri, savaş, iç çatışma, doğal afetler gibi daha çok siyasi ve tabii sebeplere bağlı olarak yer değiştirmek zorunda kalan insanlardır. Göçmenlerin, dolayısıyla menşe ülkesine geri döndüklerinde ülkelerinin diplomatik korumasından hâlâ faydalanyor olması mümkünken bu durum mülteciler için geçerli değildir.⁶⁶ Ayrıca göçmenlerin varış ülkesi genellikle belliyken, mülteciler sığınabildikleri güvenli bir liman arayışında varış noktasını belirlemezler, daha çok tesadüfi bir gelişme söz konusudur.⁶⁷ Dolayısıyla mülteciler için kullanılan “öte taraftaki cenneti aramaktan ziyade içinde yaşadıkları cehennemden kaçtıkları için yer değiştirdikleri” ifadesi mültecilerin içinde bulundukları zorlu koşulları ve buna bağlı olarak yer değiştirme sebeplerini çok güzel bir şekilde ifade etmektedir.⁶⁸

Mülteciler ile vatansızlar arasındaki ayrım da göze çarpan nokta mültecilerin esasen bir ülkeye vatandaşlık bağıyla bağlı olmasında ortaya çıkar. Bu bağlamda yukarıda yapılan de jure vatansızlıkla mülteci arasındaki ayrım belliyken de facto vatansızlar ile mülteciler arasındaki ayrım belirsizdir. Zira mülteciler de tıpkı de facto vatansızlar gibi bir ülkenin vatandaşıdır ancak o ülkenin korumasından faydalanamamaktadır veya çeşitli nedenlerle faydalanmak istememektedir. Zaten bu iki kavram

⁶⁴ Odman, s. 24.

⁶⁵ 29.08.1961 tarih ve 359 sayılı Onay Kanunu ile kabul edilen Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (RG. 05.09.1961/10898) detaylı bilgi için bkz. http://www.danistay.gov.tr/upload/multecilerin_hukuki_durumuna_dair_sozlesme.pdf (25.06.2020).

⁶⁶ “UNHCR viewpoint: ‘Refugee’ or ‘migrant’ - Which is right?” <https://www.unhcr.org/55df0e556.html> (18.08.2020).

⁶⁷ Töre, s. 65-66.

⁶⁸ Töre, s. 66.

arasındaki ayrımın belirsizliği de 1950'lere kadar devam etmişken 1951'de Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin kabul edilmesinin ardından 1954'te vatansızlar için hazırlanan Sözleşmenin kabulüyle kavramsal bir ayrım ortaya çıkmış, vatansız kavramı 1954 tarihli Sözleşme'de sadece de jure vatansızları ifade etmek için kullanılmıştır.⁶⁹ Dolayısıyla vatansızlar ile mültecilerin iç içe geçmiş tanımlamaları uygulamada, vatansızların, mülteci statüsüne ilişkin şartları taşıması şartıyla mülteci statüsünün sağladığı korumalardan faydalanmasını sağlamış, tarih içerisinde Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği, Hükümetler Arası Mülteciler Komitesi ve Uluslararası Mülteci Örgütü'nün koruması altına alınmasını sağlamıştır.⁷⁰

Yukarıda da bahsedildiği üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler, artan mülteci nüfusunun sadece belli devletlerin sorunu olmadığını ve küresel düzeyde kabul edilen bir mülteci tanımının varlığının zorunlu olduğunu göstermiştir. Bu nedenle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1950 tarih ve 429 (V) sayılı Kararıyla toplanan Konferansta Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme kabul edilmiş, 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre'de imzalanmış ve 43. maddeye uygun olarak 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu sözleşme bugün dahi mültecilere uygulanacak hukukun temelini oluşturduğundan mülteci hukuku açısından oldukça önemlidir. Bu sözleşmeye göre mülteci;

“1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikâmet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıstır.”⁷¹

Sözleşmedeki tanımda görüldüğü üzere 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda yaşadığı yeri yukarıda sayılan sebeplerle terk eden kişinin mülteci olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Ancak tarih içerisinde yaşanan olaylar tekrar göstermiştir ki mülteci meselesi ne geçmişin ne de bugünün sorunudur. Dolayısıyla 1951

⁶⁹ BMMYK, Vatansız Kişilerin Korunmasına İlişkin El Kitabı, s. 5.

⁷⁰ Töre, s. 71.

⁷¹ 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme m. 1.

Sözleşmesi'nin eksikliklerini gidermek amacıyla 1967 yılında New York'ta, "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokol" kabul edilmiş, yine aynı yıl yürürlüğe girmiştir.⁷² Bu protokolle 1 Ocak 1951'den önce gerçekleşen olaylar sonucu statüye hak kazanma sınırlaması kaldırılmış, böylece bu tarihten sonra meydana gelen olaylar sonucu zulme uğrayacağından korktuğu için yukarıda bahsedilen sözleşmelere uygun olarak yer değiştirmek zorunda kalan herkes mülteci statüsü kapsamına alınmıştır.

1951 Sözleşmesinin mülteci tanımlamasına getirdiği sadece 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sebebiyle mülteci sınıflandırmasına hak kazanma şeklindeki zaman sınırlamasının yanında bir de coğrafi sınırlama getirilmiştir. Bu coğrafi sınırlandırmaya göre yalnızca Avrupa'da meydana gelen olaylar sebebiyle yer değiştirmek zorunda kalanlar mülteci olarak kabul edilecek, yer değiştirme sebebi aynı olsa dahi Avrupa dışında meydana gelen olaylar nedeniyle sığınma talebinde bulunanlar mülteci olarak kabul edilmeyecektir. 1967 Protokolü ile coğrafi sınırlamayı kaldırmak isteyen devletlere imkân tanınmış, ancak Protokole katılımın az olabileceği endişesi sebebiyle sınırlamayı devam ettirmek isteyen ülkelere de mevcut halini koruma imkânı getirilmiştir.

1951 Sözleşmesi ile devletlere yüklenen ana sorumluluk mültecilerin hayatlarının veya özgürlüklerinin tehlike altına gireceği ülkelere gönderilmemesidir. Bu kapsamda devletin sorumlulukları şöyle sıralanabilir. a) Sığınmacıları kaçtıkları tehlikelere maruz kalabilecekleri ülkelere geri gönderilmekten koruma, b) Sığınmacıların adil ve etkin sığınma usullerine erişimini kolaylaştırma, c) Güvenli ve haysiyetli bir yaşam sürebilmeleri için mültecilerin temel insan haklarına saygı duyulmasını sağlamaya yönelik gerekli tedbirleri alma, d) Asgari insan haklarından yararlanan mültecilere kalıcı çözümler bulunmasına yardım etme.⁷³

Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği'ne göre ülkelerini terk ettikleri zaman diliminde mülteci olmadıkları halde, sonradan meydana gelen olaylar sebebiyle mülteci olan kişiler de mülteci tanımı içerisinde yer alması gereken bir diğer gruptur.

⁷² 01.7.1968 tarih ve 6/10266 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilen Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokol (RG. 05.08.1968/12968).

⁷³ "UNHCR viewpoint: 'Refugee' or 'migrant' - Which is right?" <https://www.unhcr.org/55df0e556.html> (18.08.2020).

Bu kişiler mahallinde ya da yerinde mülteciler (*refugee “sur place”*) olarak adlandırılmakta olup zulmün dayandığı haklı sebepler, menşe ülkesinde askeri darbe, siyasi eylemler sebebiyle meydana gelen değişimler olabilir.⁷⁴

Uluslararası hukuk kapsamında sığınmacı ise mültecilik statüsü henüz tanınmamış; silahlı çatışmalar, iç karışıklıklar, savaşlar, kamu düzeninin çeşitli nedenlerle bozulması gibi sebeplerle menşe ülkesini terk etmek zorunda kalıp başka bir ülkeye sığınan ve sığındığı ülkeye mülteci statüsünün verilip verilmemesi gerektiği hususunda hakkında soruşturma yapılan bireye verilen isimdir. Uluslararası Göç Örgütü sığınmacıyı, “*Kendi ülkesi dışında bir ülkede, zulüm veya ciddi zarar görme nedeniyle güvenlik arayan ve ilgili ulusal ve uluslararası düzenlemeler kapsamında başvurusu hakkında karar verilmesini bekleyen kişi*” olarak tanımlamıştır.⁷⁵ Bu tanımlar doğrultusunda ülkesinden çeşitli sebeplerde kaçmak zorunda kalıp, başka bir ülkeden sığınma talep eden her kişi sığınmacı adını alırken, sadece devlet tarafından mülteci statüsünü kazanmış bireylerin mülteci olarak adlandırılabilirdiği sonucuna ulaşılır. Bu nedenle sığınmacılık fiili bir durumdur, mültecilik ise bir statüdür.⁷⁶ Buradan yola çıkarak her mültecinin belirli bir dönemde sığınmacı olduğunu söyleyebilirken, her sığınmacının mülteci olduğu söylenemez.

Sığınma eylemi menşe ülke dışındaki başka bir ülkeye sığınma olan ülkesel sığınma olabileceği gibi yabancı bir ülkenin diplomatik misyonlarına sığınma olan diplomatik sığınma şeklinde de gerçekleşebilir. Ülkesel sığınmada geri göndermeme ilkesi çerçevesinde takdir hakkı sığınma ülkesindedir. Ancak diplomatik sığınmada diplomatik misyona yapılan sığınmanın, diplomatik misyonun bulunduğu ülke devletinin egemenlik hakkına hâlel getireceğinden bahisle sığınmacının bu statüsünü tanımamak yükümü altında olduğu ancak sığınmacıyı da teslim etmek gibi bir zorunluluğunun bulunmadığı kabul edilir meğerki bu konuyu düzenleyen bir anlaşma olsun.⁷⁷

⁷⁴ UNHCR Master Glossary of Terms, s. 18; Odman, s. 91-93.

⁷⁵ International Migration Law: Glossary on Migration, s. 14.

⁷⁶ Töre, s. 95.

⁷⁷ Ender Canan Eroğlu ve Ruken Taşkiran, “Sığınma Hakkı ve Mültecilerin Durumu”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 1, 2002, s. 106.

2. Ülkesi İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler

Yaygınlaşan ve sayıları gittikçe artan mülteci akımı beraberinde uluslararası toplumu mülteci oluşumunu engellemeye yönelik girişimlere itmiştir. Bu girişimlerden biri de uluslararası korumaya muhtaç bireylerin ülke içerisine yapılan göçleri engellemek amaçlı sonradan türetilen kavramlar içerisine hapsederek mülteci statüsünden faydalanan birey sayısını indirmektedir. Mülteci-sığınmacı kavramları ile alakalı ve bahsedilen kavramlardan biri olan ülkesi içinde yerinden edilmiş kişilerin (*Internally Displaced Persons-IDP*) tanımlanması yeni olup ilki 1989 yılında gerçekleştirilen Orta Amerika'daki Mültecilere İlişkin Konferans'ta yapılmıştır. Bu tanımlamaya göre ülkesi içinde yerinden edilmiş insanlar; yaygın şiddet eylemleri, ağır insan hakları ihlalleri, silahlı çatışmalar, iç savaş gibi sebeplerle yaşamları, güvenlikleri ve özgürlükleri ciddi tehdit altında olup ülke içerisinde göçe zorlanmaktadır.⁷⁸ BMMYK'nın yayınladığı “Ülke İçinde Yerinden Edilmeye İlişkin Kılavuz İlkeler” kitapçığında da silahlı çatışma, yaygın şiddet eylemleri, ciddi insan hakları ihlalleri veya insan eylemleri neticesi gerçekleşen felaketler ya da doğal afetlerin meydana getirdiği etkilerden kaçmak için mutlak meskenlerini terk eden, terk etmek zorunda bırakılan ve bunu yaparken de uluslararası tanınmış bir devlet sınırını geçmeyen insan topluluklarını yerinden edilmiş kişi olarak tanımlamıştır.⁷⁹

Mülteci/sığınmacılarla ülkesi içinde yerinden edilmiş kişiler arasındaki ayrım işte bu noktada devreye girmektedir. Zira ülkesi içinde yerinden edilmiş kişiler ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalırken mültecilerin yer değiştirmesi uluslararası bir sınırın geçilmesiyle olmaktadır. Bu sebeple mülteciler uluslararası korumaya layık görülürken, ülkesi içinde yerinden edilmiş kişiler tabi oldukları devletin korumasına bırakılmaktadır. Ülkesi içinde yerinden edilmiş kişilerin uluslararası toplumca korunması uluslararası hukukun en temel prensiplerinden biri olan ülkelerin bağımsızlığı ve dolayısıyla da iç işlerine müdahale edememe ilkesi nedeniyle de mümkün olamamaktadır. Bu durum belki doğal veya insan kaynaklı afetlerde bir sorun oluşturmayabilir-

⁷⁸ Töre, s. 76.

⁷⁹ OCHA, *Guiding Principles on Internal Displacement*, 1998, s. 1.

ken, devletin genellikle taraf olduğu silahlı çatışma, ciddi insan hakları ihlalleri, yaygın şiddet eylemleri gibi durumlarda sınırları geçemeyen bu kişileri korunmasız bırakmakta, tabiri caizse zulmünden kaçtıkları, sınırları içerisinde hapsedikleri devletin insafına bırakılmaktadırlar.

Ülkesi içinde yerinden edilmiş kişilerin haklarını mülteci ve vatansızlarda olduğu gibi koruma altına alan bağlayıcı bir belgeden söz etmek mümkün değildir. 1998’de Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi tarafından yayımlanan Ülke İçinde Yerinden Edilmeye İlişkin Kılavuz İlkeler ile yerinden edilmiş kişilerin korunmasına yönelik yol gösterici ilkeler benimsenmişse de bu belgenin bağlayıcı olmaması, bu kişilerin korunması amacını sekteye uğratmaktadır.⁸⁰

3. Türk Hukukundaki Kavram Tanımlamasına Genel Bir Bakış

Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi’ni 1961 yılında onaylamış, 1967 Ek Protokolü ise 1968’de onaylamıştır. 1951 Sözleşmesi kabul edilirken coğrafi ve zamansal sınırlamalarla kabul edilmiş, 1967 Protokolü imzalanırken ise zamansal sınırlama kaldırılmış ancak coğrafi sınırlamanın devam ettirilmesi tercih edilmiştir. Sonraki yıllarda mülteci hukukuna ilişkin olarak başlıca iç hukukta kısaca 1994 Yönetmeliği olarak anılan “Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” ve sonrasında bu yönetmeliğin yerini almak üzere kabul edilen 6458 sayılı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” (YUKK)⁸¹, 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü esas alınarak çıkarılmıştır. Günümüzde de Türkiye’de bulunan yabancıların ülkeye girişleri, ülkede kalış ve ülkeden çıkışlarını ve

⁸⁰ Töre, s. 79.

⁸¹ Kısaca 1994 Yönetmeliği olarak adlandırılan düzenleme öncesinde Türkiye’deki yabancılara uygulanacak temel iç hukuk kaynağı iken, zamanla Türkiye’nin göç için cazip bir ülke haline gelmesiyle içe göçte yaşanan artış ve özellikle 2011 yılında Suriye iç savaşının etkisiyle Türkiye’ye kitleler halinde sığınmak için gelen yoğun Suriyeli sığınmacı karşısında mevcut düzenlemenin yeterli olmadığı görülmüştür. Nitekim bu derece önemli bir konunun yıllarca yönetmelik, genelge gibi idari işlemlerle düzenlenmesi de yıllarca eleştiri odağı olmuştur. Bu sebeple Türkiye’deki mevcut durumu düzenleyecek, uluslararası mevzuata uygun, kapsamlı bir kanun düzenlenmesine gidilmiş ve 4 Nisan 2013’te Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kabul edilmiştir. 04/04/2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (RG. 11.04.2013/28615).

Türkiye’den koruma talep eden yabancılara uygulanacak güncel temel düzenleme YUKK’tur.

YUKK mülteciyi 61. maddesinde şu şekilde tanımlar:

*“Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikâmet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilir.”*⁸²

Tanımdan da görüldüğü üzere mülteci tanımı sadece Avrupa ülkelerinden gelip Türkiye’ye sığınan yabancılar için söz konusu olacaktır. Avrupa dışından gelip Türkiye’ye sözleşmede belirtilen sebeplerle sığınma başvurusunda bulunanların ise 1994 Yönetmeliğinde “sığınmacı” olarak tanımlanması nedeniyle bu kişilere Türk hukukunda sığınmacı denilmiştir. Görüldüğü üzere uluslararası hukuktaki sığınmacı tanımı ile Türk hukukundaki tanım birbirinden oldukça farklıdır. Bu kavram karışıklığı üzerine YUKK’ta Avrupa dışından gelerek Türkiye’ye sığınan kişiler için “şartlı mülteci” statüsü tesis edilmiştir. Yani 1994 Yönetmeliğinde sığınmacı olarak adlandırılan kişiler, YUKK kapsamında şartlı mülteci olarak isimlendirilir. Türkiye’deki şartlı mülteciler, mültecilerden farklı olarak kalıcı ikâmet iznine sahip olmazlar, güvenli üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar ülkemizde “misafir edilirler”.⁸³

Mülteci ya da şartlı mülteci olarak adlandırılamayan, ancak terk ettiği kaynak ülkesine geri gönderildiği takdirde; a) Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, b) İşkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, c) Uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak, olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikâmet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilir.⁸⁴

⁸² YUKK m. 61.

⁸³ YUKK m. 62.

⁸⁴ YUKK m. 63

YUKK'ta yapılan bu tanımlama Avrupa Birliği 2004 yılı Yeterlilik Direktifinden alınmış olup ikincil/tamamlayıcı korumanın iç hukukumuzda uyarlanmış halidir.⁸⁵

Bu kavramlar haricinde yukarıda bahsedilen kavramlardan göçmen kavramının da Türk hukukunda, uluslararası literatürdeki anlamından farklı bir anlam taşıdığını belirtmek gerekir. Türk hukukunda göçmen kavramı uluslararası hukukta kullanılan bir ülkedeki yabancı kişiyi ifade etmez, Türk soyundan gelip, Türk kültürüne bağlı olan ve gerek toplu gerekse de bireysel olarak Türkiye'ye gelen yabancıları ifade etmek için kullanılır. Nitekim bu husus gerek 1934 tarihli mülga İskân Kanununda, gerekse de bu kanunun yerine geçen, günümüzde uygulanan ve 2006 yılında kabul edilen 5543 sayılı İskân Kanununda da ifade edilmiştir.⁸⁶

Son olarak güncel bir mesele olması nedeniyle özel öneme haiz olan Türkiye'de bulunan Suriyelilerin hukuki statüsünden kısaca bahsetmeyi gerekli görmekteyiz. 2010 yılında başlayıp tüm Arap dünyasını etkisi altına alan Arap Baharı olarak adlandırılan politik hareket neticesinde Suriye'de meydana gelen olaylar ve iç karışıklıklardan dolayı Suriye'de yaşayan pek çok insan ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır.⁸⁷ Milyonlarca Suriyeli; Türkiye, Lübnan, Irak, Ürdün gibi komşu ülkelere sığınmış; Türkiye de 2021 yılı itibarıyla BMMYK bünyesinde kayıtlı 5 milyon 623 bin 939 Suriyeli'nin %65.6'sını barındırarak en çok Suriyeli sığınmacı ve dünya genelinde en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumuna gelmiştir.⁸⁸ Temmuz 2021 itibarıyla Türkiye'de geçici koruma altında bulunan Suriyeli sayısı 3 milyon 692 bin 837 kişi olarak belirlenmiştir.⁸⁹

Sayısal verilerden de anlaşıldığı üzere yapılan kitlesel akınlar YUKK kapsamında yer alan ve bireysel değerlendirmeyi esas alan mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma gibi statülerin Suriyeliler nezdinde uygulanmasını engellemektedir. Her ne kadar ülkemizde yaşayan Suriyeliler 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımına

⁸⁵ Töre, s. 103.

⁸⁶ Ekşi, s. 5; Töre, s. 81-83.

⁸⁷ İsmail Sarıteke, Ömer Fuad Kahraman, Abdullah Aydın; "Türkiye'deki Suriyeli Nüfusun Hukuki Statüsü İle İlgili Bir Analiz.", Electronic Turkish Studies S. 13.7, 2018, s. 388.

⁸⁸ "Situation Syria Regional Refugee Response" <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (05.08.2021)

⁸⁹ "Geçici Koruma" <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (05.08.2021).

uysa da Türkiye'nin sözleşmeyi coğrafi sınırlama ile kabul etmesi nedeniyle Suriye'den gelerek Türkiye'ye sığınma başvurusunda bulunanların mülteci olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir. Öte yandan şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü tesisinde de öncelikle bireysel değerlendirmeye ile statü belirleme işlemi yapılır. Milyonlar ile ifade edilen ve kitlesel bir şekilde sığınan her bir Suriyelinin bireysel statü belirleme işleminin pratik imkânsızlığı karşısında; bu bireylerin söz konusu statüler kapsamında değerlendirilmesi de mümkün değildir.

YUKK kapsamında kitlesel sığınmalarda uygulanacak olan koruma yöntemi 91. maddede düzenlenen geçici koruma olup ülkemizdeki Suriyelilerin de hukuki statüsü geçici korumadır. YUKK 91. maddesine dayanılarak "Geçici Koruma Yönetmeliği" çıkarılmış; Yönetmelik; *"ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönmeyen, acil ve geçici koruma amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılardan, ...uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayanlara sağlanabilecek geçici koruma işlemleri ile ilgili hususları"* düzenlemektedir.⁹⁰ Dolayısıyla kitleler halinde ülkemize sığınan Suriyelilerin ülkemizde tabi olduğu hukuki rejim geçici koruma, başvuru temeli düzenleme ise 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği'dir.

II. TARİHSEL SÜREÇTE MÜLTECİ HUKUKUNUN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

A. Tarihin İlk Dönemlerinde Mülteciler ve Sığınma Olgusu

Sığınma olgusu ve bu olgunun öznelere olan sığınmacı veya mültecilerin izlerine 3500 yıl öncesinde rastlamak mümkündür. Nitekim M.Ö. 14. yüzyılda Hitit Kralı Urhi'nin amcası tarafından Mısır'a sürgün edilmek suretiyle tahttan uzaklaştırıldığı görülmektedir. Ayrıca başka bir Hitit Kralının, geri göndermeme ilkesinin tarihteki ilk izleri olarak görülebilecek bir şekilde kendi ülkesine sığınan sığınmacıların geldikleri ülkeye geri verilmeyeceğine ilişkin diğer bir ülke ile bir anlaşma imzaladığı bilinmektedir. Yine Azteklerin de kaçan esirin sahibine teslim edilmeyerek, esirlere kötü davranılmaması şeklindeki uygulaması geri göndermeme prensibinin ilk çağdaki bir diğer

⁹⁰ Geçici Koruma Yönetmeliği, m. 1.

örneğidir. Azteklerde suç işleyen esirin kraldan sığınma elde etmesi halinde özgürlüğüne kavuşması da sığınma hakkının eski çağlardan beri var olduğunu bizlere göstermektedir. Öte yandan Asur Kralı Baniban, Elam ülkesinden gelen bir yabancıya sığınma hakkı tanıyarak onu ülkesine kabul etmiştir.⁹¹

Antik Roma’da da özellikle Cermen kabilelerinin Roma’ya saldırımları durumunda merkezi otoritenin korumasından mahrum kaldığı için kendi güvenliğini sağlayamayan güçsüzlerin güçsüz yoksul kimselerin, zengin nüfuzlu kişilerin himayesine girdiği bir sığınma ilişkisi söz konusuydu.⁹² Roma Hukukunu düzenleyen I. Jüstinyen (Milattan Sonra 527-565) modern çağımızdaki sığınma hukuku düzenlemelerine benzer düzenlemeler kabul ederek ağır suçlular haricinde kalan suçluların sığınma talep etmesi halinde bu hakkın tanınmasını onaylamıştır.⁹³

Azınlıkların dini veya örfi gelenek ve düzenlerinin tehlike altına girmesiyle de büyük göç ve sığınma hareketleri meydana gelmeye başlamıştır.⁹⁴ Örneğin Endülüs Emevi Devleti’nin yıkılması ile İspanya’daki Arap ve Yahudi nüfus Kuzey Afrika ve Kıta Avrupası’na dağılarak başka yerlerde sığınma aramışlardır. Bu Yahudilerin önemli bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu’na göçmüştür. Yahudi sığınmacılar haricinde Osmanlı İmparatorluğu 600 yılı aşkın tarihinde benzeri görülmemiş bir sığınmacı nüfusuna kucak açıp ev sahipliği yapmıştır. Ruslarla yapılan Poltova Savaşı’nı kaybederek sonradan “Demirbaş Şarl” lakabını alan İsveç Kralı Şarl’ın beraberinde 2000 kişi ile Osmanlı İmparatorluğu’na iltica etmesi ve sonrasında Rusya’nın Kral Şarl’ı ele geçirmek için Osmanlı topraklarına girerek Prut Savaşı’nı yapması ancak sonrasında yapılan antlaşmada dahi Kral’ın İsveç’e sağ salim dönmesinin Osmanlı Devleti tarafından şart koşulması; 1848 Fransa ve Viyana Devrimlerinin etkisi ile Avusturya ve Macaristan arasında meydana gelen anlaşmazlıklar neticesi Macar ve

⁹¹ Odman, s. 6-8.

⁹² Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 4. Kısaltılmış Bs., Ankara 1995, s. 211.

⁹³ Odman, s. 8.

⁹⁴ Odman, s. 9.

Leh mültecilerin⁹⁵ bir kısmının Osmanlı topraklarına gelmesi bu durumun birkaç örneğidir.⁹⁶

Dini inançların da sığınma hakkının gelişiminde önemli rol oynadığını görüyoruz. İlk çağlarda oluşturulan kutsal sığınma yerleri zamanla mabetlere ve yaratıcıya olan saygıyı ifade eder olmuştur. Nitekim semavi din kitaplarından Tevrat'ta yabancılara muamelenin iyi olması ve bu kişilere sevgi gösterilmesi öğütlenmektedir. Ayrıca inananların da bir zamanlar Mısır'da sığınmacı oldukları hatırlatılarak yabancılara muamelenin buna göre belirlenmesi ifade edilmektedir. İncil'de yabancılara yardım etmek öğütlenmiştir. Zira İsa peygamberin kendisi yaşadığı yerdeki baskı ve zulümden kaçarak Mısır'a sığınmıştır. İslam dini kutsal kitabı Kuran'da da sığınmacılara iyi muamele yapılmasına ilişkin ayetlere rastlamak mümkündür. Nitekim İslam peygamberi Hz. Muhammed'in kendisi de Hz. İsa ve Hz. Musa gibi bir mülteci, İslamiyet'i tebliğe çıktığı ilk yıllarda Arap kabilelerinin baskı ve zulmüne maruz kaldığından inananlarla beraber Medine şehrine hicret edip oraya sığınmıştır. Tarihin sonraki dönemlerinde semavi dinlerin kurumsallaşması, mezhepleşmelerin oluşmasıyla din ve mezhep çatışmaları ve bunlar neticesinde baskı ve zorbalıklar meydana gelerek mülteci oluşumunun dinsel hoşgörüsüzlük nedeniyle artmasına tanık olunmuştur.⁹⁷

B. 20. Yüzyılda Birleşmiş Milletlerin Kurulmasına Kadar Olan Süreçte Meydana Gelen Gelişmeler

20. yüzyıla kadar mülteci meselesi yukarıda da bahsedildiği üzere ahlaki bir yükümlülük olarak görülmüş, sığınma talepleri monarşilerin yaygınlaşması ile devlet egemenlik yetkisi içerisinde ele alınmaya başlanmıştı. Ancak 20. yüzyılın başlarında insanlık tarihinde ilk defa yaşanacak dünya savaşının patlak vermesi ile beraber o güne

⁹⁵ 1830 Polonya ihtilalinin liderlerinden biri olan Prens Adam Czartorski'nin Çarlık Rusya'sına karşı mücadelesinde başarısız olunca 1841 yılında İstanbul'a gelmiştir ve burada kurduğu büroda Polonya'dan kaçan askerleri ve bürokratları birleştirmeye çalışmıştır. Sonrasında ise Prens Adam İstanbul'daki Polenezköy'ü kurarak buradaki topraklara 1856 yılında Polonya'dan gelenleri yerleştirmiştir. Ayrıca Çarlık Rusya'sının dönemin padişahı Abdülmecid'den sığınan Macar mültecilerini geri verme talebine "Tahtımı veririm, başımı veririm fakat devletime sığınanları asla geri vermem." şeklindeki cevabı Osmanlı İmparatorluğu döneminde sığınma hakkına verilen önemi gözler önüne sermektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Eroğlu ve Taşkiran, s. 108.

⁹⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Odman, s. 9-11.

⁹⁷ Odman, s. 11-14.

kadar benzeri görülmemiş bir mülteci meselesi ile karşı karşıya kalınmıştır. İşte bu nedenledir ki uluslararası mülteci hukukunun gelişimi de bu dönemde hızlanmış, bu hukuk dalında düzenlemeler yapılarak, çeşitli uluslararası kuruluşlar oluşturularak bu alanda sistemleşme yoluna gidilmiştir.

1. Milletler Cemiyeti Döneminde Meydana Gelen Gelişmeler

20. yüzyıla kadar mülteci ve vatansızlara yapılan insani koruma büyük ölçüde yardım kuruluşları aracılığıyla sağlanıyordu. Ancak Birinci Dünya savaşı, Balkan Savaşları, Rus Bolşevik Devrimi gibi büyük çaplı olayların yaşanmasıyla yardım kuruluşları tek başına insani yardımın altından kalkamamaya başladı. Bu kapsamda yapılan uluslararası düzeyde yapılan ilk çalışma; Uluslararası Kızılhaç Ortak Komitesi ile Kızılhaç Toplulukları Cemiyetinin, Milletler Cemiyeti Konseyini de davet ettiği 16 Şubat 1921’de düzenledikleri Konferans’ta sunulan Yüksek Komiserlik Kurulması önerisidir. Amaç özellikle Rus Devrimi sonrası Rus mültecilerinin statülerinin belirlenmesi, ülkelerine geri dönmelerinin sağlanması veya Rusya dışında çalıştırılma şartlarının düzeltilmesidir. Öneri, Konseyde 21 Şubat 1921’de görülmüş ve böylece “Rus Mülteciler için Yüksek Komiserlik Ofisi” (*Office of High Commissioner for Russian Refugees*) kurulmuştur.⁹⁸

Rus Mülteciler için Yüksek Komiserlik Ofisi’nin ilk Yüksek Komiseri; mülteci hukukunun gelişimine önemli katkılar sağlayan ve bu katkıları sayesinde 1922 yılında Nobel Barış Ödülüne layık görülen ünlü kâşif, bilim adamı ve diplomat olan Fridtjof Nansen’dir.⁹⁹ Nansen, 52 ülke tarafından tanınan ve uluslararası literatürde “Nansen Pasaportu” olarak bilinen belge ile Birinci Dünya Savaşı neticesinde sınır değişimleri, monarşilerin çöküp pek çok ulus devletin oluşmasıyla vatansız kalan veya sığınma arayan sığınmacıların; rahatça seyahatlerini, bulundukları ülkelerde güvenle yaşamalarını veya yeniden üçüncü ülkelere yerleştirilmelerini sağlamıştır. Dokuz yıllık çalışma hayatında Yüksek Komiserlik Rus, Ermeni, Türk, Yunan ve Süryani gibi pek

⁹⁸ Jaeger, s. 729; UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Self-Study Module 1: An Introduction to International Protection. Protecting Persons of Concern to UNHCR*, 1 August 2005, s. 5. Ayrıca bkz.: <https://www.refworld.org/docid/4214cb4f2.html> (14.07.2020).

⁹⁹ Nansen hakkında daha ayrıntılı bilgi için: “Fridtjof Nansen Biographical” <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1922/nansen/biographical/> (01.07.2020).

çok etnik kökenden sığınmacılara yardım sağlamıştır.¹⁰⁰ Bugün BMMYK'nın hala kullandığı Cenevre'deki bir merkezi ofis ve sığınmacılara en çok ev sahipliği yapan ülkelerde temsilcilikler şeklindeki kurumsal çerçeveyi Nansen oluşturmuştur.¹⁰¹

Milletler Cemiyeti'nin aktif olduğu dönemde (1921-1946), Nansen'in 1930 yılında hayatını kaybetmesiyle birlikte Rus Mülteciler için Yüksek Komiserlik Ofisi'nin görevi sonlandı. Sonrasında Komiserliğin icra ettiği görevlerin bir kısmını veya tamamını yerine getirmek için 1931-1938 yılları arasında görev yapan ve Nansen'in anısına onun adı ile kurulan Nansen Uluslararası Mülteciler Ofisi (*International Nansen Office for Refugees*) kuruldu. Devamında Hitler Almanya'sındaki Nasyonal-Sosyalist rejimden kaçan Yahudi ve rejim karşıtlarını korumak için Milletler Cemiyeti'nden bağımsız ve geçici nitelikli olmak üzere Almanya'dan Gelen Mülteciler için Yüksek Komiserlik (*High Commissioner for Refugees coming from Germany*) (1933-1938) oluşturuldu. Bu Ofise ilk Yüksek Komiser olarak James McDonald atandı. Mülteci sorununun katlanarak artması üzerine Milletler Cemiyeti tarafından bahsedilen son iki kuruluşun faaliyetlerinin durdurularak bu kuruluşların görevlerini icra etmesi üzerine oluşturulan Milletler Cemiyeti Mülteci Yüksek Komiserliği 1939 yılında Almanya'dan Gelen Mülteciler için Yüksek Komiserliğin yerini aldı ve 1946 yılına kadar faaliyetlerine devam etti. Son olarak özellikle Nazizm rejimi dolayısıyla Almanya ve Avusturya'dan kaçan mültecilerin kaynak ülkesi dışında yerleştirilmelerini sağlama amaçlı oluşturulan ancak bu konuda pek başarılı faaliyetlerde bulunamayan Hükümetler Arası Mülteciler Komitesi (1938-1947) faaliyet göstermek üzere ABD Başkanı Roosevelt'in öncülüğü ile oluşturuldu. Başta Almanya ve Avusturya'dan gelen mültecilerle ilgilenmek üzere oluşturulan Hükümetler Arası Mülteci Komitesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki tüm mülteci gruplarını kapsayacak şekilde görev alanını genişletmiş, Uluslararası Mülteci Örgütü'nün kurulmasına kadar çalışmalarına devam etmiştir.¹⁰²

¹⁰⁰ <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1922/nansen/biographical/> (01.07.2020); Odman, s. 16. Jaeger, s. 728.

¹⁰¹ Claudena M. Skran, "The International Refugee Regime: The Historical and Contemporary Context of International Responses to Asylum Problems." *Journal of Policy History*, vol. 4, no. 1, 1992, s. 8-35.

¹⁰² UNHCR, Self Study Module 1, s. 6; Jaeger, s.729; Odman, s. 17-18.

Ayrıca 1938 yılında Müttefik Devletler tarafından kurulan Birleşmiş Milletler Yardım ve Yeniden yapılanma Yönetimi de (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA*) savaş neticesinde vatanlarından ayrılmak zorunda kalan ancak savaşın sona ermesi ile geri dönmek isteyen kişilere yardım etmek üzerine kurulan bir diğer örgüttür. Bu sayede hem İkinci Dünya Savaşı sonunda savaştan zarar görenlere destek sağlanması amaçlanmış hem de mülteci statüsü kapsamına girenlerin kaynak ülkelerine tekrar yerleştirilmeleri sağlanarak mülteci sorununa çözüm bulunmaya çalışılmıştır.¹⁰³

2. Bu Dönemde Kabul Edilen Önemli Uluslararası Düzenlemeler

Bu süreç içerisinde kabul edilen uluslararası düzenlemelerin genellikle grup tabanlı ve olay özgü hükümlerden oluştuğu; genel olarak Ermeni ve Rus mülteci tanımlamalarının içerdiği ve bu mültecilerin kimlik belgeleri sorunlarını esas aldıkları görülmür. 1933 yılında kabul edilen Mültecilerin Uluslararası Statüsüne İlişkin Konvansiyon'da Ermeni ve Rus mültecilere ilişkin Nansen Pasaportlarının oluşturulması, geri gönderme, mesleki kazalar, çalışma koşulları, eğitim, mültecilere ilişkin komite oluşturulması gibi ilk gerçek yükümlülüklerin taraf devletlere yükletildiği görülmür. Dönemin en önemli siyasi güçlerinden Fransa ve Birleşik Krallık ile beraber dokuz devlet tarafından imzalanan 1933 Konvansiyonun mülteci korumasındaki esas önemi, 1951 Cenevre Sözleşmesi açısından bir model olarak hizmet etmesinde yatmaktadır.¹⁰⁴

Olaya geçici çözümler bulmak amacıyla imzalanan bu sözleşmeler doğal olarak Avrupa'da Nazi hareketinin güç kazanmasıyla ortaya çıkan mültecilere çözüm bulamamıştır. Almanya kaynaklı mültecileri korumak için de 1936 yılında "Almanya'dan Gelen Mültecilerin Statüsüne İlişkin Geçici Düzenleme" ve 1939 yılında "Almanya'dan Gelen Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme" imzalanmıştır. Ancak Nansen Pasaportu bu sözleşme dâhilindeki mültecileri kapsamamış, bu sözleşmeler kendi kapsamlarındaki mültecilere ayrı kimlik belgeleri ihdas ederek bu sorunun çözümünü sağlamaya çalışmışlardır.¹⁰⁵

¹⁰³ Odman, s. 19; UNHCR, Self Study Module, s. 6.

¹⁰⁴ Jaeger, s. 730.

¹⁰⁵ Jaeger, s. 731.

Hükümetler Arası Mülteci Komitesi'ni kuran 14 Temmuz 1938 tarihli Milletler Cemiyeti kararında; Almanya ve Avusturya'dan etnik köken, politik düşünce ve dini inançları dolayısıyla göç etmek zorunda olan ancak menşe ülkesini henüz terk edememiş veya bu sebeplerle menşe ülkesini terk etmiş ancak devamlı bir yerleşme yeri bulamayan kişileri kapsamına almıştır. Böylece ilk defa menşe ülkesinden ayrılmayıp, ayrılma tehlikesine maruz kalma potansiyeline sahip kişiler bir uluslararası düzenleme ile mülteci statüsüne dâhil edilmiştir.¹⁰⁶

C. Birleşmiş Milletler Dönemi

Birinci Dünya Savaşı neticesinde savaşların tahrip gücü gözler önüne serilmiş ve olası bir dünya savaşının tekrarlanmaması adına küresel iş birliği ve dayanışmanın önemi anlaşılmıştır. Bu öneme binaen ülkeler arasında meydana gelebilecek uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması amacıyla Milletler Cemiyeti (*League of Nations*) 10 Ocak 1920'de kurulmuştur. Ancak tüm çabalarına rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını engelleyemeyen Milletler Cemiyeti bu savaş sonrası dağılmıştır. Dünyada yarattığı tahribat bir önceki savaştan daha ağır olan bu savaş ile küresel dayanışmanın dünya barışını sağlamada kaçınılmaz olduğu gerçeği tekrar teyit edilmiştir. Bu doğrultuda dünya barışı ve güvenliğini sağlamak ve uluslararası alanda ekonomik, sosyal ve kültürel iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla 26 Haziran 1945'te 50 ülkenin katılımı ile San Francisco'da Birleşmiş Milletler Şartı imzalanarak günümüzün küresel mânâda katılımı en yüksek ve güçlü uluslararası örgütü kurulmuştur.¹⁰⁷ Birleşmiş Milletler Şartı'nda da belirtildiği üzere BM'nin ana amacı barışa yönelik tehlikeleri bertaraf etmek, buna ilişkin önlemler almak, insan haklarına saygının geliştirilip güçlendirilmesini sağlamaktır.¹⁰⁸ Bu amaçlarla dönemin yerinden edilmiş kişi sayısındaki artış trendi karşısında ilk icra ettiği görevlerden biri de insan hakları ihlali en çok maruz kalan gruplardan olan mülteci problemine çözüm bulmaktır. Bu kapsamda Uluslararası Mülteci Örgütü Kurulmuş, Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek

¹⁰⁶ Odman, s. 18; Jaeger, s. 731.

¹⁰⁷ Birleşmiş Milletler Antlaşması, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (07.07.2020).

¹⁰⁸ Birleşmiş Milletler Antlaşması, m.1.

Komiserliği oluşturulmuş ve daha da önemlisi mülteci hukuku açısından bir milat sayılabilecek 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme imzalanmıştır.

1. Uluslararası Mülteci Örgütünün ve Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliğinin Oluşturulması

Birleşmiş Milletlerin yaptığı çalışmalardan biri mülteci hukukunun gelişimi açısından da çok önemli bir kilometre taşı sayılan Uluslararası Mülteci Örgütü'nün (IRO) kurulmasıdır. 15 Aralık 1946'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 62(I) Kararı ile kurulan IRO'nun ana amacı, yerlerini terk etmek zorunda kalan insanların ve mültecilerin yaşadığı sorunlara acil ve genel çözümler bulmaktır. IRO'nun görev süresinin başlangıçta 30 Haziran 1950'ye kadar sürmesi kararlaştırılmışsa da o tarihe kadar mülteci probleminin çözilemeyeceği anlaşılmış, görevini devredeceği BMMYK'nın kurulmasına kadar faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁰⁹ Faaliyet süresince görevini başarıyla yerine getiren IRO, bir milyondan fazla mülteciyi sığınmacı ülkelere yerleştirmiş, yetmiş binden fazla kişinin de menşe ülkelerine dönmelerini sağlamıştır.¹¹⁰

New York'ta 15 Aralık 1946'da imzalanan Uluslararası Mülteci Örgütü Anayasasına göre mülteci, Nazi ve faşist rejim kurbanları, İspanyol Cumhuriyetçileri ve diğer Falanjist rejim kurbanları ve genel olarak İkinci Dünya Savaşı öncesi etnik köken, din, milliyet ve siyasi düşünceleri sebebiyle mülteci kabul edilenlerden menşe ülkesini terk eden bireyleri kapsamaktadır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonucu meydana gelen olaylar neticesinde menşe ülkesini terk etmek zorunda kalıp, önceki devletinin korumasından faydalanamayan ya da faydalanmak istemeyen kişileri de mülteci olarak kabul ederek kendi yetki alanına dâhil etmiştir.¹¹¹ IRO, geri gönderme, yeniden yerleştirme, statü belirleme ve mültecileri kayıt altına alma gibi faaliyetleriyle mülteci hayatının tüm yönlerini kapsamlı bir şekilde ele alan ve ilgilenen ilk uluslararası kuruluş olmuştur. Dönemin politik atmosferi dolayısıyla yerleştirme çalışmaları esnasında kendini Doğu-Batı gerilimi arasında bulan IRO, yerleştirme faaliyetleri dolayısıyla partizan

¹⁰⁹ Jaeger, s. 735. Odman, s. 27.

¹¹⁰ Odman, s.30.

¹¹¹ United Nations, *Constitution of the International Refugee Organization*, 15 December 1946, United Nations, Treaty Series, vol. 18, p. 3. Daha detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b+37810.html> (08.07.2020).

olduğu, Batılı Devletlere iş gücü sağladığı, huzur bozucu gruplara yardım sağladığı gibi gerekçelerle kendini eleştirilerin odağında bulmuştur. Bu yaklaşım, IRO'nun bütçesine yalnızca sınırlı sayıda ülkenin katkıda bulunduğu gerçeğiyle birleştiğinde, 1951'de nihai olarak görevinin sonlanmasına yol açmıştır.¹¹²

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle özellikle Doğu Bloğu ülkelerinden demokratik Batı ülkelerine yapılan göçün artmasıyla Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC), BM Genel Sekreterinden herhangi bir devletin korumasından faydalanan kişiler hakkında bir araştırma yapmasını istemiştir. Araştırmaya o dönemde de facto vatansızlar olarak anılan mültecilerin de dâhil edilmesi talep edilmiş ve “*Vatansızlığa Dair Bir Çalışma*”yı (*A Study of Statelessness*) hazırlamıştır.¹¹³ Bu çalışma, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ndeki temel hususları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca çalışmada ECOSOC'a, BM bünyesinde vatansızları korumakla mükellef bir Yüksek Komiserlik Ofisi ve kalıcı uluslararası koruma mekanizmasının oluşturulması tavsiye edilmiştir. Bu çalışmaya binaen ECOSOC, 8 Ağustos 1949'da Mülteci ve Vatansızlar Ad Hoc Komitesi'ni oluşturarak mülteci ve vatansızların statüsüne ilişkin bir sözleşme taslağı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Taslak üzerinde yapılan pek çok düzeltmeden sonra 28 Haziran 1951'de Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme imzalanmıştır. Ayrıca 3 Aralık 1949'da kalıcı uluslararası mekanizma oluşturma hedefiyle, 319 (IV) sayılı BM Genel Kurul Kararıyla 1 Ocak 1951'den itibaren faaliyet göstermek üzere Mülteci Yüksek Komiserliği oluşturulmuştur. BMMYK'ya ilk Yüksek Komiser olarak da Avukat Gerrit Jan van Heuven Goedhart atanmıştır.¹¹⁴

14 Aralık 1950'de 428 (V) sayılı BM Genel Kurulu Kararıyla Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliğinin Statüsü kabul edilmiştir. BMMYK Statüsü ile BMMYK'nın ana görev alanı belirlenmiş fakat ECOSOC ve BM Genel Kurul Kararları ile sonradan genişletilmiştir. BMMYK'nın görevi, mültecilere siyasi olmayan ve insani temelde uluslararası koruma sağlamak ve onlar için kalıcı çözümler aramaktır. Statü kabul edildiğinde BM'nin diğer organlarından zaten yardım alan kişiler,

¹¹² UNHCR, Self Study Module 1, s. 6.

¹¹³ United Nations, *A Study of Statelessness*, New York 1949, s. 2-3.

¹¹⁴ Odman, s.31. Jaeger, s. 735-736.

BMMYK'nın yetkisinin dışında bırakılmıştır. Bu nedenle, -şu an dağıtılmış olan- Birleşmiş Milletler Kore Yeniden Yapılanma Ajansı'nın (UNKRA) yetki alanına giren Kore savaşı nedeniyle yerinden edilen insanlar, BMMYK'nın yetki alanına girmemiştir. Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistin Mülteciler için Yardım ve Çalışma Ajansı'nın (UNRWA) sorumluluğu kapsamında olup bu ajanstan yardım alanlar da BMMYK'nın yetkisi dışında bırakılmıştır.¹¹⁵

BMMYK'nın görev alanı içerisine daha önceki uluslararası sözleşmelerde mülteci olarak kabul edilenler, IRO'nun yetkisi dâhilindeki mülteciler ve 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar neticesinde din, ırk, milliyet, politik düşünce ve belli bir sosyal gruba aidiyet sebepleri dolayısıyla zulme uğrama korkusu altında kaynak ülkesini terk eden kişiler sokulmuştur. Statünün ikinci bölümünün B alt paragrafı ile BMMYK'nın yetki alanı kapsamı ırkı, dini, milliyeti ve siyasi düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağına dair haklı bir korku duyduğu için uyruğunu taşıdığı ülkenin veya eğer milliyeti yoksa eskiden ikâmet ettiği ülkenin dışında bulunan ve geri dönemeyen ya da uyruğunu taşıdığı ülkenin hükümetinin korumasından yararlanmak veya eğer milliyeti yoksa eskiden ikâmet ettiği ülkeye dönmek istemeyen her kişiye genişletilerek 1951 Sözleşmesi'nden daha kapsamlı bir grup koruma altına alınmıştır. Zira BMMYK, 1951 Sözleşmesi'nden farklı olarak kendi yetkisini coğrafi veya zamansal bir sınırlamaya tabi tutmamaktadır. BMMYK; mültecilerden başka vatansızlara, belli durumlarda ülkesi içinde yerinden edilmiş kişilere ve ülkesinden ayrılmış ancak sonrasında gönüllü bir şekilde geri dönen mülteci ve yerinden edilmişlere de uluslararası koruma sağlamakla görevlidir.

Statü kapsamında BMMYK'nın ana görevi, yetkisi dâhilindeki mültecilere uluslararası koruma sağlamak, mültecilerin geri dönüşlerinin ya da yeni toplumla entegrasyonlarının sağlanabilmesi için hükümetler ve diğer kuruluşlarla iş birliği yapmak ve bu surette mülteci sorununa kalıcı çözümler getirmek olarak belirlenmiştir.¹¹⁶

¹¹⁵ UN General Assembly, Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, 14 December 1950, A/RES/428(V). Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3628.html> (18.07.2020).

¹¹⁶ Statute of the Office of the UNHCR, Chapter I, General Provisions.

BMMYK'nın görevlerinin insani ve sosyal yardım çerçevesinde kesinlikle politik olmadığına belirtilmesinin önemi; 1951 ve 1967 Sözleşmelerine taraf olmayan ya da çekince koyan devletlerde dahi BMMYK'nın kendisini kabul eden devlette görevini icra edebilmesini ve daha çok sayıda kişiye uluslararası koruma sağlayabilmesine olanak vermiştir.¹¹⁷

Başlangıçta BMMYK'nın kalıcı bir organ olarak görev yapıp yapmaması noktasında devletler arasındaki anlaşmazlıkların politik bir görünümü olarak görev süresi 3 yıl olarak belirlenmiş, sonraki yıllarda beşer yıllık zaman aralıkları ile uzatma yapılarak görevini idame ettirmesi kararlaştırılmıştır. Ancak 2003 yılında Genel Kurul tarafından, mülteci sorunu çözümlenene kadar çalışmalarına devam etme yetkisi verilen BMMYK, dünyanın pek çok noktasında mültecilere yardım eli uzatmaya devam etmektedir.¹¹⁸ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da, 1960'lı yıllarda Afrika'da meydana gelen sömürgeleştikten bağımsız devletlere geçiş sürecinde artan mülteci problemine ve sonraki yıllarda Ortadoğu ve Asya'da ortaya çıkan mülteci krizlerine yardım sağlama çalışmaları ile BMMYK 1954 ve 1981 yıllarında iki kez Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür.¹¹⁹ Günümüzde de BMMYK Suriye'den Afganistan'a, Venezuela'dan Rohingya'ya sığınmacı, mülteci, ülkesi içinde yerinden edilmiş kişiler, vatansızlar dahil olmak üzere yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan kişilerin haklarını ve refahlarını korumaya çalışmaktadır.¹²⁰ Özellikle Suriye krizinde, Suriyeli mültecilere insani yardım sağlamakta, sağlık ve ısınma, barınma, kışlık giyecek gibi diğer temel gereksinimler için nakit desteği vermektedir. Bu kapsamda ayrıca Suriyelilerin sığınma haklarını kullanabilmesinde ve başka ülkelere sığınma talebinde bulun-

¹¹⁷ Odman, s. 33.

¹¹⁸ 1951'den önce meydana gelen olaylar neticesinde mülteci statüsü almaya hak kazanmış kişilere yardım etmekle görevlendirilen BMMYK, 1956 yılında Macaristan Devrimi sonrası oluşan kitlesel sığınmalara insani müdahale etmiştir. Bir sonraki yıl Hong Kong'taki Çinli mülteciler ve Cezayir Bağımsızlık Savaşı sonrası Tunus ve Fas'a kaçan Cezayirli mültecilere yardım eli uzatan BMMYK, 1960'larda da Afrika'daki sömürgeleşmeden kurtulma mücadelelerinde oluşan mültecilere yardım etmeye çalışmış, öyle ki bu süreçte BMMYK'nın bütçesinin üçte ikisi Afrika'daki mültecilere ayrılmıştır. 1970'lerde Vietnamlı ve Bangladeş'in doğumundan önce oluşan Pakistanlı mültecilere insani yardım götürmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: UNHCR, Self Study Module, s. 7-10. Odman, s. 33-34.

¹¹⁹ "UNHCR'nin Tarihçesi". <https://www.unhcr.org/tr/unhcrnin-tarihcesi> (13.07.2020).

¹²⁰ "Genel Bakış", <https://www.unhcr.org/tr/genel-bakis> (12.08.2021).

malarında, ev sahibi ülkeye entegrasyonlarının sağlanmasında, güvenli üçüncü bir ülkeye yerleştirilmelerinin sağlanmasına aracı olmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda BMMYK 2021'de, 270 ortak ile 5,5 milyondan fazla Suriyeli mülteci ve 4,8 milyon ev sahibi topluluk üyesi dâhil olmak üzere 10 milyondan fazla insanı desteklemeyi amaçlamaktadır.¹²¹

2. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin Kabul Edilmesi

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, BM Genel Kurulu'nun 217/A (III) sayılı kararında kabul edilerek bugünkü İnsan Hakları Hukukunun temelini oluşturmuştur. Katılım oranı oldukça fazla olan bu metin her ne kadar hukuki bir bağlayıcılığa sahip olmasa da dünya genelinde kabul görmesi sayesinde neredeyse bütün devletlerin anayasalarında yer alarak ahlaki, siyasi ve tarihi bir önem kazanmıştır.¹²²

İHEB hükümlerinin içeriğine bakıldığında “herkes”, “hiç kimse” gibi evrensel ifadeler yer verilmiş olması bunun dünya üzerindeki her bireye ayırım yapılmaksızın uygulanması gerektiğini bizlere açıkça göstermektedir. Nitekim İnsan Hakları Komitesi'nin 15 numaralı Genel Yorumuna göre devletler, insan haklarını sağlamada yargı yetkisi ve ülke toprakları dâhilinde olan herkese karşı sorumludurlar.¹²³ Dolayısıyla ülke sınırları içerisinde yaşayan vatandaşlar kadar yabancılar, mülteciler ve vatansızlar da bu haklardan eşit derecede istifade etme imkânına haizdir. Bu husus ayrıca İHEB'in 2. maddesinde de belirtilmiş, herkesin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden düşünce, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahip olacağı ifade edilmiştir.¹²⁴ İnsan hakları metinlerinin bağlayıcı olmasa da kaynağı sayılabilecek İHEB'deki bu anlayış sonraki insan hakları metinlerinde de de-

¹²¹ “Syria Emergency”, <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (12.08.2021).

¹²² Odman, s. 28. Fernández, s. 25.

¹²³ UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 15: The Position of Aliens Under the Covenant*, 11 Nisan 1986, Metnin orijinali için bkz: <https://www.refworld.org/docid/45139acfc.html> (14.07.2020). Çeviri için Lema Uyar (çev.), *Birleşmiş Milletler 'de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, 1. bs., İstanbul 2006, s. 29.

¹²⁴ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, m. 2. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (14.07.2020).

vam ettirilmiş ve ayrımcılık yasağı sayesinde, 1951 Cenevre Sözleşmesi’ni kabul etmeyen ülkelerde dahi mültecilerin yasal yollara başvururken insan hakları metinlerinden faydalanabilmesine imkân tanımıştır. Bu sebeple insan hakları hukuku mülteci hukukunu tamamlayıcı ve mültecilerin sık sık başvurduğu önemli bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.

İHEB’in 14. maddesi incelendiğinde bu maddenin mülteciler için ayrı bir öneme sahip olduğu görülebilir. Zira bu maddeye göre zulüm altında olan her bireyin başka ülkelere sığınma hakkı ve bu sığınma imkânından faydalanma hakkı bulunmaktadır. Siyasi nitelikte olmayan suçlar ve BM’nin amaç ve ilkelerine aykırılık içeren kovuşturmalardan kaçarak oluşturulan sığınma talepleri 14. maddenin devamında bu haktan faydalanılamayan durumlar olarak gösterilmiştir. Sığınma hakkının uluslararası hukukta ele alınış tarzı incelendiğinde bir açıdan devletlerin yabancılara sığınma verme yetkisi, bir diğer açıdan ise bireylerin sığınma arama hakkı ve bu hakkın bireye sağlanması olduğu yönünde görüşler mevcuttur.¹²⁵ Nitekim Bildiri’nin taslak metninin hazırlık çalışmalarında 14. maddeye bir düzenleme önerisi Birleşik Krallık tarafından önerilmişti. Buna göre Birleşik Krallık metnin ilk halinde yer alan “*hakka sahip olmak*” olarak çevrilebilecek “*grant*” fiili yerine “*haktan yararlanmak*” anlamına gelen “*enjoy*” fiilinin kullanılmasını önermiş, 30’a karşı 1 oy ile Birleşik Krallığın bu önerisi kabul edilmişti.¹²⁶ Bu ifade değişikliğinin altında yatan neden olarak ise Komisyonun önerdiği ifadenin zulüm gören kişinin seçeceği herhangi bir ülkeye giriş hakkını talep edebilmesine olanak tanıyacak gibi görünmesiydi. Nitekim uygulamada da sığınma hakkı genellikle egemen devletin sığınma arayan kişiye tanıdığı bir hak olarak algılanmıştır. Bu anlayış İHEB oluşturulurken de devam ettirilmiş, sığınma hakkının devlet

¹²⁵ Roman Boed, “The State of the Right of Asylum in International Law”, 5 *Duke Journal of Comparative & International Law*, 1994, s. 1-34. Ayrıca bkz.: <https://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol5/iss1/1> (14.07.2020).

¹²⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi orijinal metninde sığınma hakkı şu şekilde ifade edilmiştir: “1. *Everyone has the right to seek and to enjoy in other countries asylum from persecution.* 2. *This right may not be invoked in the case of prosecutions genuinely arising from non-political crimes or from acts contrary to the purposes and principles of the United Nations.*”

egemenliğinden kaynaklanan ve kişiye değil devletlere tanınan münhasır bir hak olduğu uluslararası hukukta genel olarak kabul edilmiştir.¹²⁷ Dolayısıyla sığınma hakkı devletlere sığınmacıyı kabul etme zorunluluğu getirmemektedir.

Günümüz mülteci problemi göz önüne alındığında sığınma hakkının klasik uluslararası hukukun egemenlik yetkisi içerisinde değerlendirilmesi görüşüne katılmamaktayız. Zira bugün bireyin yaşama hakkı ne kadar mutlak bir haksa yaşamı tehlikede olduğundan menşe ülkesini terk etmek zorunda kalan bireyin sığınma araması ve var olduğu güvenli ülkede bu hakkın bireye sağlanması da o derecede mutlak olmalıdır. Döndüğünde hayatını kaybedebilecek bir bireyin devletlerin mülteci akımını engellemek amacıyla oluşturduğu politikalar nedeniyle bu haktan mahrum bırakılması tabii hukuk anlayışıyla da bağdaşmamaktadır. Sığınma hakkı çoğu durumda silahlı çatışma, savaş, iç karışıklık gibi durumlarda bireyin insan onurunu korumak için başvuracağı son çare olmaktadır. Bireylerin haklarının devletten değil, sırf insan olmasından kaynaklandığı görüşünün büyük ölçüde geçerli olduğu günümüz müreffeh dünyasında sığınma hakkının hâlâ devletler tarafından tanınan bir hak olduğu anlayışı kanaatimizce geçerliliğini yitirmelidir.

Bunlar haricinde mültecilerin ihlal edilen haklarına göre faydalanabilecekleri diğer haklar da bulunmaktadır. Bunların en önemlilerine baktığımızda etkili bir yargı yoluna başvuru ve mahkemeler önünde adil yargılanma hakkını içeren 8. ve 11. maddeleri, keyfi tutuklamaların, yakalanmaların ve sürgün edilmelerin yasaklandığı 9. maddesi, özel yaşama ve aile hayatına saygı ilkelerini içeren 12. maddesi, dolaşım hürriyetini, ülkeden çıkma ve ülkeye tekrar girme hakkını saklayan 13. maddesi, yukarıda da sözü edilen herkesin bir ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı olabilme hakkını kapsayan 15. maddesi, aile kurma hakkının yer aldığı 16. maddesi, din, vicdan ve kanaat hürriyetine yer veren 18 ve 19. maddeleri ile eğitim hakkına ilişkin 26. maddesi mülteci ve sığınmacıların sığınma ülkesinde başvurabilecekleri haklardan sadece bazılarıdır. Bu bağlamda İHEB kapsamındaki hakları incelediğimizde sosyal ve ekono-

¹²⁷ P. Weis, "The United Nations Declaration on Territorial Asylum." *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien De Droit International*, Vol. 7, 1969, s. 92-149.

mik haklar ile klasik haklar arasında hiyerarşik bir ayırım yapmadan bu hakların tamamına bir bütün olarak yer veren bir belge olması açısından önemli olduğu da belirtilmelidir.¹²⁸

3. 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin ve 1967 Protokolünün Kabulü

BMMYK'nın kuruluşu ile 1951 Sözleşmesinin hazırlık çalışmaları aynı tarihlerde, İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu ve giderek artan mülteci kitlesine köklü bir çözüm bulma amaçlı başlatılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere ECOSOC tarafından oluşturulan Ad Hoc Komite, 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme'nin taslağını hazırlamış ve Genel Kurul'a sunmuştur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1950 tarih ve 429 (V) sayılı Kararıyla toplanan Konferansta kabul edilmiş, 28 Temmuz 1951 tarihinde Cenevre'de imzalanmış ve 43. maddesine uygun olarak 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece mültecilerin *Magna Carta*'sı olarak adlandırılan 1951 Cenevre Sözleşmesi mültecilerin haklarının güvence altına alınmasında önemli bir kilometre taşı olmuştur.¹²⁹

1951 Cenevre Sözleşmesi ve ona ek 1967 Protokolü uluslararası mülteci hukukunun özünü oluşturur. Zira bu sözleşmeler uluslararası korumaya muhtaç bireyler için spesifik bir yasal rejim ortaya koyan tek evrensel düzenlemelerdir. Bugün dahi mülteci statüsünün belirlenmesindeki temel standardı koyan uluslararası düzenleme bu sözleşmelerdir. BMMYK'ye göre söz konusu belgeler geçmiş yarım yüzyılda köklü değişimlerle test edilmiş ve oldukça dayanıklı ve uyumlu olduğunu kanıtlamıştır.¹³⁰

Sözleşmenin hiç kuşkusuz en önemli noktası ilk defa uluslararası hukuk literatüründe kabul edilecek genel bir mülteci tanımı getirmiş olmasıdır. Mülteci tanımı yapılırken kimlerin tanım kapsamına alınacağı tartışılmış, mülteci tanımının haklı nedene dayalı baskı ve zulüm (*well founded fear of persecution*) kavramları üstünden

¹²⁸ Fazıl Sağlam, "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2019, s. 1236-1252.

¹²⁹ Odman, s. 36; Jaeger, s. 735-736.

¹³⁰ UNHCR, Self Study Module 1, s. 26.

temellendirilmesi kararlaştırılmıştır.¹³¹ Sözleşme ile “statüleri daha önceki düzenlemelerden kaynaklanan mülteciler” ve onların sağ kalan çocukları yani daha önceki sözleşmelerle mülteci olarak kabul edilen kişiler de bu sözleşme kapsamında mülteci olarak kabul edilmiştir.¹³² Bu sözleşmeler; 1. maddenin A bendinde 12 Mayıs 1926 ve 30 Haziran 1928 Düzenlemeleri veya 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 Sözleşmeleri, 14 Eylül 1939 Protokolü ya da Uluslararası Mülteci Örgütü Anayasası olarak gösterilmiştir. Mülteci tanımının sadece 1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sebebiyle ülkesini terk eden kişileri kapsadığı önemle belirtilmelidir. Ayrıca birden fazla vatandaşlığın söz konusu olduğu durumlarda vatandaşlık bağıyla bağlı olduğu hiçbir ülkenin korumasından faydalanamamanın mülteci statüsü kazanabilmek için gerekli olduğu madde devamında dile getirilmiştir.

1951 Sözleşmesi kapsamında bireyin mülteci olarak addedilebilmesi için gerekli ilk temel şart; bireyin ülkesi dışında olup, başka bir ülkeden sığınma talep etmesidir. Dolayısıyla kendi ülkesi içerisinde yer değiştirmek zorunda kalan kişi mülteci değil, “ülke içerisinde yerinden edilmiş kişi” olarak tanımlanır. Bu bağlamda kişinin ülkeye yasal ya da yasal olmayan yollarla girmiş olması kişinin statüsüne herhangi bir halel getirmez. Mülteci tanımı baskı ve zulme uğrayacağından haklı nedenle korktuğundan vatandaşı olduğu ülkeyi terk eden ve vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanamayan kişi olarak tanımlanmış, sözleşmede baskı ve zulme temel teşkil eden sebepler ise ırk, din, tabiiyet, belli bir toplumsal gruba aidiyet veya politik düşünce şeklinde tahdidi olarak sayılmıştır. Belirtmek gerekir ki bu nedenler dışında kalan sebeplere dayanarak mülteci statüsü başvurusunda bulunmak mümkün değildir. Örneğin; vatandaşı olduğu ülkede kamu düzeninin ciddi derecede bozulması sebebiyle ülkesini terk eden kişinin bu durumdan kaynaklanan korkusu ırk, din, tabiiyet, belli gruba mensubiyet ve politik düşünceden kaynaklanmıyorsa 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında mülteci olarak nitelendirilmeyecektir. Ayrıca bu nedenlere dayanan korkunun haklı olmasının ölçütü sözleşmede belirtilmiş olmamakla beraber korkunun makul, gerçekleşmesi öngörülebilir ve ihtimal dâhilinde olması gerekir.¹³³ Öte yandan sığınma hakkı

¹³¹ Odman, s. 36.

¹³² Odman, s. 38.

¹³³ Odman, s. 95-98.

talep eden kişinin kendi ülkesinin sağladığı korumadan faydalanamıyor ya da haklı nedenlerle faydalanmak istemiyor olması gerekir.

1951 Sözleşmesi'nin kapsamı dar mülteci tanımı, bugün iklim mültecileri olarak bilinen, uluslararası korumaya muhtaç olduğu halde henüz herhangi bir uluslararası düzenleme ile mülteci statüsü kapsamına dâhil edilemeyen insanlar açısından sorun yaratmaktadır. İklim mültecileri, mülteci tanımının “zulüm” kavramı temelinde şekillenmesi, iklim değişikliği ve çevresel afetler sebebiyle yerinden edilmenin “zulüm” kapsamında değerlendirilememesi dolayısıyla Sözleşmenin sağladığı korumadan mahrum kalmaktadır. İklim mültecileri de tıpkı diğer mülteciler gibi göçe zorlanmakta, göçü kendi istek ve iradeleri dışında yapmaktadırlar. Fakat yer değiştirme sebepleri deprem, sel, çölleşme, kuraklık gibi doğal afetler nedeniyle bulundukları yerde yaşamalarının imkânsız olmasıdır.¹³⁴

Sözleşme devamında kimlerin bu statünün kapsamı dışında bırakılacağı da belirtilmiştir. Sözleşmenin 1. maddesinin C bendinde; vatandaşı olduğu ülkenin korumasından gönüllü olarak tekrar faydalanma, kaybedilen vatandaşlığı kendi isteğiyle tekrar elde etme, farklı bir ülkenin vatandaşlığını elde etme, terk ettiği ülkeye kendi arzusu ile yerleşmek üzere tekrar dönme, mülteci statüsünü elde etmesini sağlayan durumların ortadan kalkması sebebiyle vatandaşı olduğu ülkenin korumasından faydalanma durumlarında kişi artık mülteci olarak nitelendirilemeyecektir. BMMYK dışında diğer BM kuruluşundan yardım görenler de bu sözleşme kapsamında değerlendirilmeyecektir.¹³⁵ Ayrıca sözleşme; barışa karşı suç, savaş suçu, insanlığa karşı suç gibi uluslararası toplumca en ağır olarak nitelendirilen ve uluslararası düzenlemelerle kabul edilen suçlar işlendiğinde, sığınma eyleminden önce siyasi olmayan ağır bir suç işlediğinde ve BM'nin amaç ve ilkelerine aykırı eylemler dolayısıyla suçlu bulunduğu durumlarda sözleşmeden faydalanılamayacağını E Bendinde belirtmiştir.

¹³⁴ Töre, s.74-76.

¹³⁵ BMMYK'nın oluşturulmasından önce Filistinli mülteciler için oluşturulan UN Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA) ve 1950'de Koreli mülteciler için oluşturulan The UN Korean Reconstruction Agency (UNKRA) kapsamında yardım gören mültecilere 1951 Cenevre Sözleşmesi uygulanmayacaktır. Özkan, s. 293; Odman, s. 31-32.

Sözleşmenin ayrıca 33. maddesinde ele aldığı geri göndermeme ilkesi de uluslararası korumanın köşe taşıdır. Buna göre mültecilerin, ırksal kökenleri, dinleri, milliyetleri, belli bir sosyal gruba aidiyetleri veya siyasal düşünceleri sebebiyle herhangi bir şekilde özgürlükleri ya da yaşamları tehdit altında olabileceği ülkelere ya da bölgelere geri gönderilmesi yasaklanmıştır. Madde devamında bulunduğu topluluğa tehdit oluşturabilecek, önemli bir suç nedeniyle hakkında kovuşturma başlatılan veya yaşadığı ülkenin milli güvenliğine tehdit oluşturan kişiler bu ilkenin kapsamı dışında bırakılmıştır.

1951 Cenevre Sözleşmesi genel olarak hükümlerinde uluslararası korumanın herhangi bir ayrımcılık yapılmadan tüm mültecilere genişletilmesini, sığınma ülkesinde mültecilere asgari muamelenin belirlenmesini, bir mültecinin sığınma ülkesinden sınır dışı edilmesinin sadece istisnai durumlarda, ulusal güvenlik veya kamu düzeni riski temelinde gerçekleştirilmesini ortaya koymuştur.

1951 Sözleşmesi İkinci Dünya Savaşı Avrupa’da ortaya çıkan mültecilere çözüm sağlama amaçlı oluşturulduğundan uygulanması esnasında iki temel sınırlamaya yer verilmişti. Bunlardan ilki sadece 1951’den önce meydana gelen olaylar neticesinde mülteci konumunda olan kişileri kapsamına almış olması ve taraf devletlere sadece Avrupa’daki mültecilerle sözleşme kapsamını sınırlama imkânının verilmiş olmasıdır. Bu sınırlamalar dolayısıyla güncel mülteci sorunlarına uygulanamayan 1951 Sözleşmesi’nin eksik yönlerinin giderilmesi ve uygulanabilirliğinin genişletilmesi amacıyla 1967 Protokolü kabul edildi. 1967 Protokolü, 1951 Sözleşmesinden ayrı bir sözleşme olup, 1951 Sözleşmesini kabul etme gibi bir zorunluluk öngörülmemiştir. 1967 Sözleşmesi ile zamansal çekince kaldırılmış, Protokole katılımın fazla olması arzusu ile coğrafi sınırlamayı kaldırma seçeneği devletlere bırakılmıştır. 1967 Sözleşmesinde de bazı çekinceler öngörülmüşse de mülteci tanımına ilişkin 1. madde, ayrımcılık yasasına ilişkin 3. madde ve geri göndermeme ilkesine ilişkin 33. madde çekince koyulacak maddelerden hariç tutulmuştur.¹³⁶

¹³⁶ UNHCR, Self Study Module 1, s. 27.

1967 Protokolü, 1951 Sözleşmesinin dönemin ihtiyaçlarını karşılamaması nedeniyle ortaya çıkmış, geleceğe yönelik olarak zaman sınırlamasını kaldırmış, isteyen devletlere coğrafi sınırlamayı da kaldırma imkânı vermiştir. Her ne kadar 1951 Sözleşmesiyle karşılaştırıldığında bir gelişme kat ettiği yadsınamasa da hâlâ var olan mülteci problemine çözüm getiremediği de ortadadır. Zira sınırlamalar kaldırılmış olsa da bugün her insanın eşit olduğu gerçeğinin herkesçe kabul edildiği bir dünyada sadece Avrupa'dan gelen bireyleri mülteci statüsüne layık görebilme tercihinin devletlere sunulması gerekçesi ne olursa olsun günümüz insan hakları anlayışının çok gerisinde kalmış bir durumdur. İkinci olarak mülteci sorununa ne oluşturulduğu gün ne de günümüzde cevap veremeyen Sözleşmede, mülteci tanımında bir değişiklik yapılmamıştır. Mülteci tanımının haklı bir korkuya bağlı baskı ve zulüm temelinde oluşturulması, devletlerarası savaşlar, ekonomik karışıklıklar ve doğal afetler gibi sebeplerle ülkelerini terk etmek zorunda kalan ancak tanım engeline takıldığı için mülteci statüsüne sahip olamayan dolayısıyla da sözleşmelerin sağladığı haklardan istifade edemeyen grupların doğmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca 1951 ve 1967 Sözleşmelerinde mülteci tanımının bireysel değerlendirme temelinde kurulması, kitlesel sığınmalarda uygulanacak prosedürlere ilişkin açık hükümlerin yer almayışı, grup hâlindeki büyük ölçekli sığınmalarda statü belirleme işlemleri esnasında birtakım problemlere yol açmıştır.¹³⁷ İklim değişikliği ve küresel ısınmanın giderek daha fazla etkilediği ve bu nedenle iklim mültecilerinin arttığı, iç karışıklıkların ve silahlı çatışmaların yaygınlaştığı günümüz dünya konjonktüründe mülteci tanımlamasının daha kapsayıcı bir şekilde yenilenmesi zorunlu görülmektedir.

Türkiye 1951 Sözleşmesini 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamış ve 29 Ağustos 1961 tarihinde ihtirazı kayıtlı onaylamıştır. 359 Sayılı Onay Kanunu 5 Eylül 1961 gün

¹³⁷ Bu problem uygulamada *prima facie mülteci* yani *varışta mülteci* kavramıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Bireysel mülteci statüsü değerlendirmesinin uygulamada imkânsız ya da çok zor olduğu, acil yardımın gerektiği durumlarda ülkelerini toplu olarak terk eden mültecilerin ilk bakışta her birinin mülteci sayılmasını sağlayan BMMYK uygulaması, 1951 Sözleşmesinde kitlesel sığınmalardaki prosedürün yeterince açıklanmamış olması kaynaklı ortaya çıkmış ve 60 yılı aşkın süredir uygulanmaktadır. *Prima facie* ilk bakışta anlamına gelmekte ve bu şekilde acil olarak grup değerlendirmesine tabi olan mültecilere denilmektedir. Uygulama BMMYK'nın genişletilmiş yetkisi kapsamında olup kaynağını 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 35. maddesine dayandırmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için UNHCR. "Guidelines on International Protection No. 11: Prima Facie Recognition of Refugee Status.", *International Journal of Refugee Law*, 28.2, 2016, s. 322-335.

ve 10898 Sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. Türkiye, Sözleşmedeki coğrafi sınırlamayı kabul etmiş, bu anlayışını da güncel Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nda da devam ettirmiş, sadece Avrupa’dan gelen bireyleri mülteci olarak tanımlama yoluna gitmiştir. Ayrıca Türkiye Sözleşmeye “Bu sözleşmenin hiçbir hükmü, mülteciye Türkiye’de Türk uyruklu kimselerin haklarından fazlasını sağladığı şeklinde yorumlanamaz.” şeklindeki ihtirazı kaydı koymuştur.¹³⁸

4.1966 Tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

Bağlayıcı olmayan İHEB’in koruma mekanizmasına sahip olan daha etkin bir uluslararası düzenlemenin hazırlanması gerekliliğine binaen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 16 Aralık 1966 tarihinde 2200A (XXI) sayılı kararıyla “Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi” (MSHS) ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi” (ESKHS) hazırlanmıştır. MSHS 23 Mart 1976’da, ESKHS ise 3 Ocak 1976’da yürürlüğe girmiştir. Türkiye her iki sözleşmeyi de 30 yılı aşkın bir süre sonunda 15 Ağustos 2000 yılında imzalamış ve 2003 yılında yürürlüğe girmiştir.¹³⁹ İHEB’de yer alan birinci kuşak haklar, MSHS’de geniş bir şekilde yer almıştır. Bu haklara örnek olarak, yaşama hakkı, işkence yasağı, zorla çalıştırılma hakkı, adil yargılanma hakkı, örgütlenme özgürlüğü gibi kişisel ve siyasal haklardır. Fakat İHEB’de yer verilen sığınma hakkına MSHS’de rastlanmazken, self determinasyon hakkı İHEB’de düzenlenmediği hâlde bu sözleşmede yer almıştır. ESKHS ise adından da anlaşılacağı üzere çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, eğitim hakkı gibi sosyal, kültürel ve ekonomik hakları düzenlemektedir. Her iki sözleşmede de ayrımcılık yasağının vurgulanmış olması bu sözleşmelerin ortak yönünü oluşturmaktadır.¹⁴⁰ Bu nedenle ırk, din, dil, etnik köken, siyasi düşünce gibi nedenlerle Sözleşmelerde belirtilen hakların uygulanmasında bireyler arasında ayrımcılık yapılamayacağı, mülteci ve sığınmacılar da dâhil olmak

¹³⁸ 29.08.1961 tarih ve 359 sayılı 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanun (RG. 05.09.1961/10898).

¹³⁹ 04.06.2003 tarih ve 4868 sayılı Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunması Hakkındaki Kanun (RG. 18.06.2003/25142). 04.06.2003 tarih ve 4867 sayılı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunması Hakkındaki Kanun (RG. 11.08.2003/25196).

¹⁴⁰ Pazar, s.227-228. Hande Sevindik, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Koruma Sistemleri.”, *İzmir Barosu Dergisi*, Eylül 2019, s. 566-573.

üzere 1966 Sözleşmeleri’nde yer alan haklardan herkesin yararlanabileceği belirtilmelidir.

MSHS’de yer alan hükümlerin yerine getirilip getirilmediğini incelemek üzere taraf devletler, Sözleşme ile kurulan İnsan Hakları Komitesi’ne, Komite talep ettiğinde rapor sunmakla yükümlüdür.¹⁴¹ Ayrıca Sözleşme’den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmeyen devletin, başka bir taraf devlet tarafından Komite’ye bildirilerek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamakla yükümlü olan Komite, İHEB’in bağlayıcılığı sağlayan mekanizmadan yoksun olması eksikliğini gidererek MSHS için bir denetim organı görevi görür.¹⁴² ESKHS’de yer alan haklara saygı gösterilmesini sağlamak amacı ile de taraf devletlerin ECOSOC’a rapor sunmaları zorunlu tutulmuştur. 1985 yılında bu raporların ECOSOC’tan önce, aynı yıl bu amaca binaen kurulan Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’ne sunulması kararlaştırılmıştır. Verilen raporlar İnsan Hakları Komisyonu veya BM’nin diğer organlarına gönderilebilir veya Genel Kurul’un dikkatine sunulabilir.¹⁴³ Her iki sözleşme açısından bir diğer farklılık da MSHS’nin öngördüğü yükümlülüklerin ve gerekli hukuki düzenlemelerin taraf devletlerce yapılması zorunlu iken ESKHS hükümlerinin getirdiği yükümlülüklerin MSHS’ye göre daha esnek olmasıdır.¹⁴⁴

5. 1967 BM Ülkesel Sığınma Bildirisi

İnsan Hakları Komisyonu 1957 yılında “sığınma hakkı” problemini toplamda 6 toplantıda tartışmış ve -1968’de Nobel Barış Ödülü alan- Fransa temsilcisi M. René Cassin sığınma hakkı üzerine deklarasyon taslağını kaleme almıştır.¹⁴⁵ Bu taslağı bağlayıcı yapma yolundaki adımlar başarısız olmuş, İnsan Hakları Komisyonu bildirinin hazırlanması yolundaki çalışmalarına devam ederek hazırladıkları çalışmayı ECOSOC tarafından incelenmek üzere Genel Kurul’a göndermiştir. 1960,1961 ve 1962 yılları

¹⁴¹ Nesrin DABANLIOĞLU ALANUR, “Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’ne Ek İhtiyari 1. Protokol’e Göre Bireysel Şikâyet Usulü.”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23 S. 1-2, s. 8.

¹⁴² Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, m. 40.

¹⁴³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi m. 16 vd. Sevindik, s. 573.

¹⁴⁴ Akar, Uluslararası Hukuk II, s.336-337.

¹⁴⁵ Weis, The United Nations Declaration on Territorial Asylum, s. 97.

rında Üçüncü Komite’de görülen oturumlarda tartışılan tasarının önsöz ve 1. maddesinin 1962 yılında onaylanmasının ardından Altıncı Komite’de çalışılmış en nihayetinde 1967 yılında BM Genel Kurulu’nda “BM Ülkesel Sığınma Bildirisi” (*The United Nations Declaration on Territorial Asylum*) kabul edilmiştir.¹⁴⁶

İHEB m. 14’te belirlenen sığınma hakkının düzenlenip bağlayıcı bir metne dökülerek açıklığa kavuşturulması niyetiyle ortaya çıkan bu bildirgenin hazırlanması 10 yıldan uzun bir süreci kapsamıştır.¹⁴⁷ İHEB gibi insan haklarını kapsayıcı bir şekilde ele alan belgenin hazırlanması iki yıldan kısa sürmüştür. Ülkesel Sığınma Bildirisi’nin hazırlanmasının bu kadar uzaması İHEB’in hazırlandığı dönemde Naziler tarafından gerçekleştirilen ağır insan hakları ihlallerine yönelik infialle uluslararası kamuoyunun, insan haklarını içeren bir metnin hazırlanması noktasındaki kararlılığının neden olduğu söylenebilir. Ayrıca sığınma hakkının diğer haklardan sadece devlet-vatandaş ilişkisini düzenlenmesi açısından ayrılması nedeniyle Sığınma Bildirisi’nin hazırlanması bu kadar uzamıştır. Zira uluslararası haklar kategorisine giren bu hakkın sığınma devletinin, menşe ülkenin ve uluslararası topluluğunun çıkarlarının uzlaştırılması gerekir.¹⁴⁸ Nitekim gerek İHEB 14. madde görüşmeleri sırasında gerek Ülkesel Sığınma Bildirisi’nin hazırlanması esnasında sığınma hakkının içeriği tartışılmış ve en nihayetinde sığınma için “*grant*” fiili yerine “*enjoy*” fiili kullanılarak sığınmaya başvurma hakkının esas olduğu, devletlerin sığınma verme haklarının egemenlik hakkı çerçevesinde kendi tekellerinde olduğu anlayışı vurgulanmıştır. Bu ise bir kez daha insan hakları aleyhine devlet egemenliğinin öne çıktığı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

1967 tarihli Ülkesel Sığınma Bildirisi bağlayıcı olmayan bir belge olup belgenin bu niteliği hazırlık çalışmaları esnasında da sıklıkla tekrarlanmıştır. Her ne kadar Deklarasyon bağlayıcı olmasa da hükümlerinin uluslararası örf adet hukuku kapsamına girmesi durumunda -devletin ısrarlı reddediş ihtimali yoksa- devletleri bağlayacağını kabul etmek gerekir.

¹⁴⁶ Odman, s. 54-55.

¹⁴⁷ Weis, *The United Nations Declaration on Territorial Asylum*, s. 95.

¹⁴⁸ Weis, *The United Nations Declaration on Territorial Asylum*, s. 116-117.

Ülkesel Sığınma Bildirisi'nde İHEB 14. madde (sığınma hakkı) ve 13. maddenin 2. paragrafına (ülkesini terk etme, tekrar geri dönme hakkı) atıf yapılmıştır. Bildirinin 1. maddesinde devletlerin egemenlik yetkileri çerçevesinde sağlanan sığınma hakkının sömürgecilikle savaşan kişiler de dâhil olmak üzere herkesin İHEB m. 14'e başvurabileceği ve diğer devletlerin buna saygı göstermesi gerektiği belirtilmiştir. Sığınma hakkının devletlerin sağladığı bir hak olduğu niteliği vurgulanarak sığınma hakkı tanıma şartlarının sığınma hakkı tanıyacak devletçe belirleneceği öngörülmüştür. Sığınma hakkının uluslararası dayanışma ruhu içerisinde yükünün tek bir devlete bırakılmaması gerektiğinde diğer devletlerin yardım etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca geri göndermeme ilkesi tekrarlanmış, sınırda reddetme, sığınma arayan kişinin ülke içerisindeyse kendi ülkesine ya da tehlike altında olacağı başka ülkeye sınır dışı edilmesi yasaklanmıştır. Devletlerin milli güvenlikleri, kitleler halinde sığınma durumunda olduğu gibi nüfusun korunması gibi sebeplerle bu ilkeye sınırlama getirilmiştir. Ancak bu maddenin keyfi uygulamalara sebebiyet vermemesi için de söz konusu kişilere, sığınma devleti tarafından geçici sığınma ya da güvenli üçüncü ülkeye gönderme gibi tedbirlere başvurmayı göz önünde bulundurması gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁹

Bildirideki maddeler göz önüne alındığında yine sığınma hakkının devlet egemenliği kapsamında bir yetki olduğu şeklindeki klasik anlayışın devam ettirildiği görülmektedir. Bu durum, İHEB'in düzenlenmesinden yaklaşık 20 yıl sonra sığınma hakkına ilişkin bir bildirinin ancak oluşturulduğu düşünüldüğünde pek şaşırtıcı görünmemektedir. Yine de metnin oluşturulması, uluslararası dayanışmanın sığınma eylemlerindeki hayati rolünün öneminin metin içerisinde zikredilmesi mülteci hukuku açısından sevindirici bir gelişmedir.

6. Diğer Uluslararası Sözleşmeler

İnsan hakları hukuku, mülteci hukukunu tamamlayıcı bir disiplin olduğundan mülteciler tarafından sık sık yararlanılmaktadır. Bu nedenle İHEB ve 1966 İkiz Sözleşmeleri (MSHS ve ESKHS) dışında mültecilerin yararlandığı diğer birtakım insan

¹⁴⁹ UN General Assembly, *Declaration on Territorial Asylum*, 14 December 1967, A/RES/2312(XXII), Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/3b00f05a2c.html> (23.07.2020).

hakları metinleri de mevcuttur. Bunlardan ilki BM Genel Kurulunca 21 Aralık 1965 tarihinde ve 2106 A (XX) sayılı kararıyla kabul edilen “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”dir.¹⁵⁰ Türkiye tarafından da 2002 yılında kabul edilen Sözleşme, her türlü ırk ayrımcılığının önüne geçmek, ırklar arasında anlayış ortamını geliştirmek, tüm ırkçı öğreti ve uygulamaları önleyerek bunları ortadan kaldırma amacını gütmektedir.

İkinci olarak kadın mültecilerin korunmasına yönelik olarak “Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi” BM Genel Kurulunun 19 Aralık 1979 tarih ve 34/180 sayılı kararı ile kabul edilen Sözleşme, Türkiye’de 19 Ocak 1986 yılında yürürlüğe girmiştir.¹⁵¹ Kadınların ve erkeklerin haklar bakımından eşit olduğunun vurgulandığı Sözleşmede cinsiyete dayalı ayrımın reddedildiği belirtilmiştir. Bir diğer mültecilerin yararlanabileceği insan hakları sözleşmesi BM Genel Kurulu’nun 10 Aralık 1984 tarihinde 39/46 sayılı Kararıyla kabul ettiği “İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Aşağılayıcı Muamele ya da Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”dir. Türkiye, Sözleşme’nin öngördüğü devletlerarası ve bireysel başvuru yöntemlerini tanıdığına ilişkin beyanlarla 25 Ocak 1988’de Sözleşmeyi imzalamıştır.¹⁵² Sözleşmede, insan haklarının insan onurundan kaynaklandığı vurgulanmış, işkencenin tanımı yapılarak hiç kimsenin işkence veya zalimane, insanlık dışı veya küçültücü bir muameleyle veya cezaya maruz tutulmasının yasaklandığı belirtilmiştir. 20 Kasım 1989’da BM Genel Kurulu’nun 44/25 sayılı kararıyla kabul edilen ve “Çocukların Anayasası” olarak nitelendirilebilecek “Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” de refakatli ve refakatsiz mülteci çocukların temel insani ihtiyaçlarının karşılanmasında başvurulan önemli bir kaynaktır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeyi Türkiye 14 Eylül 1990’da imzalamış olup Sözleşme’nin 17, 29 ve 30. maddelerini, Türkiye

¹⁵⁰ 03.04.2002 tarih ve 4750 sayılı “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun” (RG. 09.04.2002/24721).

¹⁵¹ 11.06.1985 tarih ve 3232 sayılı “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun” (RG. 14.07.1985/18898).

¹⁵² 21.04.1988 tarih ve 3441 sayılı “İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” (RG. 29.04.1988/19799).

Cumhuriyeti Anayasası ve Lozan Barış Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tuttuğuna ilişkin bir çekince de koymuştur.¹⁵³

Ayrıca mültecilerin korunmasında insancıl hukuktan da faydalanılmıştır. İnsancıl hukuk (*jus in bello*), tıpkı insan hakları hukuku gibi temelde insanların en asli haklarını koruma kapsamında savaştaki acıların ve tahribatın azaltılmasını, silahlı çatışmaların daha insancıl bir temele oturtulmasını hedeflemektedir. Bu hukuk dalının mülteciler açısından önemi ise, yer değiştirme nedeni çoğunlukla savaş olan mültecilerin korunmasını içeren birtakım kuralları içerisinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. İnsancıl hukukun en önemli kaynakları savaşa ilişkin düzenlemeleri ele alan 1907 tarihli Lahey Sözleşmeleri ve savaşçı statüsüne dâhil olmayanları ilgilendiren ve savaşlarda yaralananların, esirlerin ve hastaların korunmasına ilişkin düzenlemeleri içeren 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalardaki kuralları da içermesi hasebiyle özel öneme sahip ona ek 1977 tarihli Protokolleridir.¹⁵⁴ Cenevre Sözleşmelerine Ek I. Protokol’de mülteciler de uluslararası silahlı çatışmalar kapsamında korunması gereken kişiler arasında sayılmış ve bu düzenleme kapsamında koruma altına alınmıştır. Ayrıca Ek II. Protokol’de de uluslararası olmayan nitelikteki çatışmalar ele alındığından uluslararası nitelikte olmasa dahi örneğin, ülke içerisindeki grupların birbirleriyle veya hükümetle yaptıkları çatışmalarda, çatışmalara aktif katılmayan siviller olarak da mülteciler koruma altına alınmıştır.¹⁵⁵

D. Bölgesel Düzeyde Meydana Gelen Gelişmeler

1951 ve 1967 Sözleşmelerinin dünyadaki güncel mülteci sorununun çözümünde yetersiz kalması, kıtlık, doğal afet, ülkede kamu düzeninin ciddi bozulması gibi sebeplerle mülteci haline gelen kişilerin statüden faydalanamamaları ülkeleri bu konuda bölgesel birtakım düzenlemeler yapmaya itmiştir. Bu düzenlemelerin tamamını saymak mümkün olmasa da en önemlileri üzerinde durulacaktır.

¹⁵³ 09.12.1994 tarih ve 4058 sayılı “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” (RG. 11.12.1994/22138).

¹⁵⁴ Yusuf Aksar, *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, Güncellenmiş 4. bs., Ankara 2017, s. 147.

¹⁵⁵ Neslihan Özkerim, *Türk ve Avrupa Birliği Hukukunda İltica Hakkı*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tijen Dünder Sezer), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

1. Afrika'daki Mülteci Problemlerinin Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi

Afrika kıtası, etnik çatışmalar, siyasi anlaşmazlıklar, iç karışıklıklar, kıtlık, kuraklık gibi sebeplerle ve de özellikle sömürgeleikten kurtularak bağımsızlaşması sürecinde yoğun mülteci kitlesi oluşumuna yol açmıştır. Bu büyük mülteci sorununu çözmeye 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin yetersiz kalması, kıtanın kendine münhasır sosyoekonomik ve politik yapısı göz önüne alınarak mültecilere ilişkin yeni bir sözleşme düzenlenmesi mecburiyetini de beraberinde getirmiştir. İşte bu meseleye binaen Afrika Birliği Örgütü tarafından 1969 yılında Addis Ababa'da kabul edilen "Afrika'daki Mülteci Problemlerinin Özel Yönlerini Düzenleyen Sözleşme" ya da kısaca "Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi" mülteci sorununa özel olarak oluşturulan ilk bölgesel Sözleşme olma niteliğini taşıması sebebiyle önemlidir.¹⁵⁶

Sözleşme Afrika'ya özgü mülteci problemlerine değinerek 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin getirdiği mülteci tanımını oldukça genişletmiştir. Sözleşme, 1951 Cenevre Sözleşmesinde yer alan mülteci tanımının birebir aynısına 1. maddesinin 1. paragrafında yer vermiştir. İkinci paragrafta ise bu tanıma ek olarak mültecinin ayrıca kendi menşe ülkesinin ya da tabiiyetinde olduğu ülkenin bir kesiminde ya da tamamında, dış kaynaklı bir saldırı, işgal, yabancı egemenliği ya da kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle, menşe ülkesi ya da tabiiyetinde olduğu ülke dışında bir başka yerde sığınma aramak için sürekli ikâmet yerini terk etmeye zorlanan herkes olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca bu sözleşme kapsamında 1951 Sözleşmesinin getirdiği tarihi ve coğrafi sınırlamalar kabul edilmemiştir.

Bu tanımlar incelendiğinde Afrika Birliği Örgütü'nün kabul ettiği bu sözleşmenin sadece haklı nedene baskı ve zulmün ırk, din, dil, tabiiyet, belirli bir sosyal gruba mensubiyet ve politik düşünceye dayanması sınırlaması aşılakta, hükümetin işlevsizleşmesi, yabancı ülkelere gelecek saldırı gibi durumlarda da mülteci statüsü kazanımına imkân verildiği görülmektedir. Haklı nedene dayalı zulüm korkusu olsun ya

¹⁵⁶ Odman, s. 49.

¹⁵⁷ Organization of African Unity (OAU), Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa ("OAU Convention"), 10 September 1969, 1001 U.N.T.S. 45. Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36018.html> (18.07.2020).

da olmasın sözleşmede yer alan geniş kapsamlı nedenlere bağlı olarak daimî ikâmet yerini terk eden herkesin bu sözleşme kapsamında mülteci sayılması uluslararası mülteci hukuku açısından önemli bir adımdır. Bu bağlamda yabancı saldırısı haricinde kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar ister insan kaynaklı ister doğa kaynaklı olsun mülteci oluşumuna sebebiyet verdiyse Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi çerçevesinde mülteci kabul edilmelidir. Afrika ülkelerinde sömürgecilik sonrası oluşan suni hudutlar, ülkeler arasında dağılan kabileler, Afrika kıtasının gelişmemişlik seviyesi gibi ölçütlere dayanarak kıtanın gerçekliğine daha uygun hükümlerin kabul edildiği savunulmaktaysa da çok daha geniş kapsamlı bir tanıma ihtiyaç duyulduğu şeklinde eleştiriler de mevcuttur.¹⁵⁸

2. 1984 Cartagena Deklarasyonu

1951 Cenevre Sözleşmesi, Latin Amerika’da meydana gelen ekonomik bunalım, politik istikrarsızlık, yaygın şiddet hareketleri, ülke içinde meydana gelen iç karışıklıklar ve çatışmalar sonucu yer değiştirmek zorunda kalan ancak sözleşmenin dar kapsamı dolayısıyla statü kapsamına alınmayan yoğun mülteci akımında da yetersiz kaldığını bir kere daha göstermiştir. Bu durum Latin Amerika ülkeleri temsilcilerinin ve BMMYK’nin Kolombiya’nın Cartagena şehrinde 19-22 Kasım 1984’te bir kolokyum düzenlenmesini ve bu sorunu çözmek üzere bir bildiri hazırlanmasını sağlamıştır. Hazırlanan bu bildiri Mültecilere İlişkin Cartagena Deklarasyonu (*The Cartagena Declaration on Refugees*) olup mülteci tanımlamasının genişletilmesinin zorunlu olduğu vurgulanmış, bu konuda da Afrika Birliği Sözleşmesi ve Amerika İnsan Hakları Komisyonu raporlarına atıf yapılmıştır.¹⁵⁹

Cartagena Deklarasyonu’na bakıldığında 1951 ve 1967 Sözleşmelerindeki unsurlara ek olarak yaygınlaşmış şiddet eylemleri, yabancı saldırı, iç çatışmalar, insan haklarının ağır ihlali ve kamu düzenini ciddi derecede bozan diğer durumlar nedeniyle

¹⁵⁸ Odman, s. 50-51.

¹⁵⁹ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), The Cartagena Declaration on Refugees and the Protection of People Fleeing Armed Conflict and Other Situations of Violence in Latin America, June 2013, PPLA/2013/03. Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/51c801934.html> (18.07.2020).

yaşamları, özgürlükleri veya güvelikleri tehlikeye girdiği için ülkesini terk eden kişileri de mülteci statüsü kapsamına dâhil etmiştir. Deklarasyonun bağlayıcılığı olmasa da 1985 yılında Amerika Devletleri Teşkilatı Genel Kurulu'nda onaylanarak üye devletlerin Deklarasyona uymalarının kararlaştırılması ve üye devletlerin de Deklarasyonu hassasiyetle uygulamaları Cartagena Deklarasyonu'nun mülteci hukuku açısından önemli olduğunu göstermektedir.¹⁶⁰

3. Avrupa'da Meydana Gelen Gelişmeler

a) Avrupa Konseyi'nde Meydana Gelen Gelişmeler

Avrupa Konseyi 1949 yılında insan haklarının geliştirilmesi, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin savunulması amacıyla Londra'da kurulan, bugün 47 üye devletten oluşan uluslararası bir örgüttür.¹⁶¹ Her ne kadar bölgesel bir düzenleme olsa da Avrupa Konseyi'nin dünya literatürüne yaptığı en önemli katkı hiç kuşkusuz Avrupa Konseyi Üye Devletleri'nin 1950 yılında imzalayıp, 1953'te yürürlüğe giren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. Sözleşme ile oldukça etkili bir yaptırım mekanizmasının devreye sokulmuş olması, insan haklarının korunmasında atılmış önemli bir adımdır. AİHS, insan haklarının korunmasındaki önemli yerine binaen mülteciler tarafından da sık başvuru bir uluslararası düzenleme haline gelmiştir. AİHS, İHEB'in aksine sığınma hakkına ya da geri göndermeme ilkesine ilişkin doğrudan bir hüküm içermez. Ancak geri gönderilmekle AİHS'de yer alan haklardan birinin ihlal edildiğini ispat etmesi ile kişiler Sözleşmenin sağladığı korumadan faydalanmış olur. Ayrıca Sözleşmenin sağladığı bireysel başvuru mekanizması günümüzdeki en etkin koruma mekanizmalarından birisidir. Mahkeme içtihatlarının sadece Avrupa'da değil, uluslararası hukukta asgari standartlar oluşturması, Mahkemenin dünyanın güncel durumuna göre yorum yapması AİHS'yi başvuru önemli bir kaynak haline getirmektedir.¹⁶² Sözleşmede yer alan yaşama hakkı, işkence ve kölelik yasağı, adil yargılanma hakkına

¹⁶⁰ Odman, s. 52-53.

¹⁶¹ "Avrupa Konseyi Avrupa kıtasının en önde gelen insan hakları savunan organizasyondur." <https://www.coe.int/tr/web/ankara/the-council-of-europe> (01.08.2020).

¹⁶² Levent Korkut, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Devletlerin Sığınmacıları Sınır dışı Etme Egemen Yetkisine Etkisi: Türkiye Örneği", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 66, S. 4, 2008, s. 24.

ilişkin maddeler ve diğer maddeler mültecilerin de içinde olduğu tüm insanları koruma kapsamına almaktadır. Nitekim AİHM'nin ilgili maddelerine başvurularak mülteciler hakkında alınmış pek çok kararı bulunmaktadır.¹⁶³

AİHS haricinde Avrupa Konseyi bünyesinde mültecilerin başvurabileceği başka düzenlemeler de mevcuttur. Bunlardan bazıları 1955 tarihli ikâmet ve sınır dışı edilmeye ilişkin hususları düzenleyen “Avrupa İkâmet Sözleşmesi” ve 1959 tarihli “Mülteciler için Vizenin Kaldırılması Hakkında Avrupa Sözleşmesi”dir.¹⁶⁴ Ayrıca 1961 yılında düzenlenen Avrupa Sosyal Şartı da AİHS’de düzenlenmeyen ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin maddelere yer vererek AİHS’yi tamamlamaktadır. Avrupa Sosyal Şartı, 1996 yılında yenilenmiş olup her iki şart da uygulamada varlığını devam ettirmektedir. Değiştirilmiş Şartın Ekinin 2. paragrafında mültecilere 1951 ve 1967 Sözleşmeleri kapsamında mümkün olduğu kadar lehte muamelede bulunulması gerektiği ve her durumda bu sözleşmeler dışında kalan diğer uluslararası sözleşmelerde yer alan yükümlülüklerden daha az olmayan avantajlı muameleyi göstermeleri gerektiği belirtilmiştir.¹⁶⁵

Ayrıca Avrupa Konseyi’nin Bakanlar Komitesinin 18 Ekim 1977 tarihli 278. toplantısında kabul ettiği “Ülkesel Sığınma Bildirisi”nde; İHEB, BM Şartı ve 1967 tarihli Ülkesel Sığınma Bildirisi, Avrupa Konseyi Statüsü ve AİHS’ye atıf yapılmıştır. Bu bildiri ile Avrupa Konseyi üye devletlerinin ırk, din, tabiiyet, belli bir sosyal gruba aidiyet ve politik düşünce sebebiyle haklı korkuya dayanan zulümden kaçan herkese sığınma verme haklarının mevcut olduğu yeniden teyit edilmiştir. Ayrıca söz konusu sözleşmede yer alan sebeplerin dışında insancıl nedenlerle sığınma arayan diğer kişilere de sığınma hakkının tanınmış olması bu Bildiriyi diğerlerinden ayırmaktadır.¹⁶⁶

¹⁶³ Özkerim, s. 66 vd.

¹⁶⁴ Özkerim, s.65-66; Odman, s.61-62.

¹⁶⁵ Özkan, s. 179. Avrupa Sosyal Şartı, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyal-sart.pdf> (03.08.2020).

¹⁶⁶ Council of Europe: Committee of Ministers, *Declaration on Territorial Asylum*, 18 November 1977, Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3611c.html> (23.07.2020).

b) Avrupa Birliği'nde Meydana Gelen Gelişmeler

Uzun yıllar en kanlı savaşların geçtiği kıta olan Avrupa'da barışı sağlayabilmek, ekonomik iş birliğini oluşturabilmek ve Avrupa sınırlarının korunmasını sağlamak amacıyla dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın girişimiyle altı devlet¹⁶⁷ tarafından 1951 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu kuruldu. Döneminin en önemli ham maddeleri olan kömür ve çeliğin üretimindeki iş birliğinden sonra işgücü ve malların da serbest dolaşımını sağlamak amacıyla ekonomi ve enerji alanlarında iş birliğini ilerletmek için Roma Antlaşmaları ile 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kuruldu. 1965 yılında sayılan bu üç topluluğun birleştirilmesi Füzyon Antlaşması ile sağlandı ve üye devletler Avrupa Toplulukları adı altında yeni bir oluşum meydana getirdiler. Sonrasında genişlemeye ve iş birliğini ilerletmeye devam eden Avrupa Toplulukları, 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Avrupa'nın değişen yeni siyasi atmosferinde, eşi görülmemiş bir ulus üstü örgütlenmeye giderek Avrupa Birliği'ni oluşturdu. 1993 yılında Maastricht Antlaşması ile ortak bir Avrupa Birliği vatandaşlığının oluşturulması ve güvenlik, adalet, iç ve dış politikada iş birliği kararlaştırılmıştır.¹⁶⁸

Dünyanın en yoğun mülteci akımına uğrayan, en gelişmiş ve müreffeh devletlerin yer aldığı Avrupa Birliği'nin kuruluş amaçlarından bir diğeri insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesini sağlamak olduğundan mülteci meselesinde de bazı çalışmalar yapılmıştır. Avrupa Devletleri'nin özellikle Avrupa Birliği'nin sahip olduğu uluslararası koruma rejimi bugün dünyadaki en gelişmiş koruma sistemlerinden biridir. Nitekim AB kuralları akademik literatürde yaygın bir şekilde tanınıp, Avrupa sınırlarını aşan hatta uluslararası örf adet hukuku ve BMMYK uygulamalarını dahi etkileyen bir yapıya sahiptir.¹⁶⁹

1985 yılında kabul edilip 1995'te yürürlüğe giren Schengen Sözleşmesi ile iç sınırların kaldırılması amaçlanmıştır. Schengen sınırları içerisinde vizeye ihtiyaç du-

¹⁶⁷ Bu devletler: Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Federal Almanya ve Lüksemburg.

¹⁶⁸ Pazar, s. 196-197. "Avrupa Birliği'nin tarihçesi", <https://ab.gov.tr/105.html> (04.08.2020).

¹⁶⁹ Hélène Lambert, Jane McAdam, and Maryellen Fullerton (edt). *The global reach of European refugee law*. Cambridge University Press, 2013, s. 1.

yan ve duymayan ülkeler belirlenmiş, genellikle mülteci oluşturan ülkeler vizeye ihtiyaç duyan ülkeler arasında sayılmıştır. Bu durum BMMYK tarafından mültecilerin güvenli üçüncü devletlere ulaşımının engellediği veya zorlaştırdığı gerekçesi ile eleştirilmiştir. Ayrıca gerekli belgeleri haiz olmayan veya eksik olan kişilerin taşınmasında sorumluluk taşıyıcıya yüklenmiş, bu durum da BMMYK tarafından sığınmacıların dolaylı yoldan engellenmesi anlamına geldiğinden sözleşmeye aykırılık oluşturacağı belirtilmiştir. Sözleşmenin 28. ila 38. maddeleri arasında sığınma meselesi düzenlenmiş, taraf devletlerin 1951 ve 1967 Mülteci Sözleşmeleri ile bağlı olduklarını, sığınma başvurularını nesnel bir şekilde değerlendireceklerini ancak egemenlik hakları çerçevesinde sığınmacıların ülkeye girişini reddetme ve güvenli üçüncü ülkeye gönderme haklarının saklı olduğunu, sığınmacının talep değerlendirilmesi veya reddi sırasında ülke değiştirmesi durumlarında hangi ülkenin kabul yükümlülüğü bulunduğunu, sığınmacıların aile birleşim hakkı belirlenmiştir.¹⁷⁰

1990 yılında imzalanıp 1997 yılında yürürlüğe giren Dublin Sözleşmesi sığınmacıların sığınma hakkı noktasında hangi devletlerin sorumlu olduğunu belirleyen ilk uluslararası sözleşme olması bakımından önemlidir. İmzalandığı yıldan itibaren 2003 ve 2013 yıllarında iki kere revizyona uğrayan Dublin Sözleşmesi ve bu Sözleşmenin ortaya koyduğu Dublin Prosedürü temelinde Avrupa'ya hangi ülkeden giriş yapılmışsa sığınmacıyı o ülkeye geri gönderme hakkının olduğunu ve ilk giriş yapılan ülkenin sorumlu olduğunu belirten bir sığınma sistemini oluşturmayı amaçlamıştır.¹⁷¹ Bu amaç doğrultusunda tüm Avrupa'da geçerli olacak bir sığınma sistemi için 1999'da toplanan Tampere Zirvesi'nde çalışmalar başlatılmıştır. Ortak Avrupa Sığınma Sistemi'nin

¹⁷⁰ Özcan s. 208; Odman, s. 65-66; Özkerim, s. 43-46.

¹⁷¹ Son yıllarda yaşanan gelişmeler neticesinde mülteci nüfusunda bugüne kadar görülmemiş artış, bu sistemin mülteci meselesinin çözümünde anahtar unsurlardan biri olan külfet paylaşımı ile çeliştiğini ortaya koymuştur. Zira ayak basılan ülkenin sığınmacılar için güvenli üçüncü ülke kabul edilerek buraya geri gönderilmeleri, İtalya, İspanya gibi kıyı ülkelerinde mülteci birikimine sebebiyet vermiştir. Bu da son yıllarda basına yansıyan 1951 Sözleşmesi'ne ve geri gönderme ilkesine aykırılık oluşturan insan hakları ihlallerini gözler önüne sermiştir. Son örneği ise Yunanistan Türkiye sınırında yaşanan insanlık adına utanç verici görüntülerdir. Yunanistan'daki durumun BMMYK tarafından yapılan kısa özeti için bkz.: "UNHCR statement on the situation at the Turkey-EU border" <https://www.unhcr.org/news/press/2020/3/5e5d08ad4/unhcr-statement-situation-turkey-eu-border.html> (04.08.2020). Dolayısıyla Dublin Prosedürü'nün işlevliliğini kaybettiğine ilişkin eleştiriler mevcuttur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Zehra Hopyar, "Avrupa'nın Mülteci Politikası", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, Aralık 2016, s. 62.

oluşturulmasına yönelik çalışmalar Tampere’den sonra Lahey ve Stockholm Programlarında da ele alınmıştır. Tampere ile EURODAC Sistemi olarak adlandırılan sistemde parmak izi ile sığınmacıların takibi yapılmakta ve ayak bastığı ilk AB ülkesi sığınmacıya ilişkin uluslararası yükümlülüklerle sorumlu olmaktadır. Ayrıca Tampere Zirvesi’nde “Geçici Koruma Yönergesi” kabul edilerek kitlesel sığınmalarda başvuru- ların asgari ihtiyaçlarının acil ve geçici sağlanması amaçlanmıştır.¹⁷²

2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile 2000 yılında ilan edilen AB Temel Haklar Şartı’na tüm üye devletlerinin ve kurumlarının bağlı olması ve ikincil hukuk kaynaklarının Şarta aykırı olamayacağı kararlaştırılmıştır. Lizbon Antlaşması’nda sığınmacıların asgari haklarını düzenleyen hükümler kabul edilmiş, standart bir mülteci statüsü, ortak geçici koruma ile ikincil koruma sistemlerinin oluşturulması, sığınma başvurularında hangi devletin sorumlu olacağı gibi hususlar sıralanmıştır.¹⁷³ AB Temel Haklar Şartı da İHEB’e paralel bir şekilde sığınma hakkına 18. maddesinde yer vermiş, ancak bu hakkı 1951 ve 1967 Sözleşmeleri ve Avrupa Topluluklarını Ku- ran Antlaşma’ya uygun olarak teminat altına aldığı ifade edilmiştir. Şartın ayrıca 19. maddesinde topluca sınır dışı etme yasaklanmış, geri göndermeme ilkesi vurgulanmış- tır.¹⁷⁴

4. Bangkok Prensipleri

44 üyeye sahip olan ve hükümetler arası danışma grubu niteliğine haiz Asya- Afrika Hukuki Danışma Komitesi’nin oluşturduğu 1966 tarihli “Mültecilere Yapılacak Muameleye ve Mültecilerin Statüsüne İlişkin Bangkok Prensipleri” önemli bölgesel nitelikli gelişmelerden bir diğeridir. Bangkok Prensiplerinde de mülteci tanımı 1951 Sözleşmesi kapsamının dışına çıkarılarak genişletilmiş, ülkesini terk etme sebeplerine kişinin rengi ve cinsiyeti de eklenmiş; yabancı egemenliği, yabancı ülkelere yapılan saldırı, işgal veya kamu düzenini ciddi derecede bozan eylemler sebebiyle menşe ülkesini terk etmek zorunda kalan kişiler de tanım kapsamına dâhil edilmiştir. Ayrıca

¹⁷² Özkerim, s. 55-59; Özcan, s.209-210.

¹⁷³ Özkerim, s. 60-63; Özcan, s. 229-230.

¹⁷⁴ AB Temel Haklar Sözleşmesi, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Bir- ligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf (04.08.2020).

mültecinin yasal olarak bakmakla yükümlü olduğu kişiler de mülteci kapsamında sayılmıştır. Sığınma arama hakkı ve devletlerin egemenlik yetkileri kapsamında sığınma verme hakları da bu prensipler kapsamında sayılmıştır. Ayrıca diğer evrensel ve bölgesel düzenlemelerde olduğu gibi devletlerin sığınma tanınması barışçıl, insancıl ve siyasi olmayan bir eylem olduğu vurgulanmıştır.¹⁷⁵ Bangkok Prensipleri bağlayıcı olmasa da mültecilerin korunması ve onlara yapılan muamelede kılavuz olma niteliğini korumaktadır. Örneğin Pakistan, 1981’de Afganistan’dan gelen mültecilere yönelik politikasını açıklarken Bangkok Prensiplerindeki tanıma gönderme yapmıştır.¹⁷⁶

5. Arap Devletlerindeki Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi

Bir diğer önemli bölgesel gelişme 16-19 Kasım 1992’de Kahire’de Arap Birliği’nin temsilcileri, Arap Devletlerinden gelen temsilciler, kamu görevlileri, hukukçular, BMMYK ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin katıldığı seminerde ilan edilen “Kahire Yerinden Edilmiş Kişiler ve Mültecilerin Korunmasına İlişkin Deklarasyon”dur. Deklarasyon başlangıç ve 11 maddeden oluşup, Filistin sorunu başta olmak üzere Arap Dünyasında sorun oluşturan zorunlu göçlere bir an önce çözüm bulunması gerekliliğinden bahsetmiştir. Deklarasyonda seyahat özgürlüğü, bir ülkeye giriş ve çıkış serbestiyeti, non-refoulement ilkesi, Arap ülkelerinin bir an önce insan hakları ve mültecilere ilişkin belgelere katılmaları, sığınma tanıma hakkının düşmanca bir eylem olarak algılanmaması gerektiği gibi sığınmaya ilişkin temel hususlara değinilmiştir.¹⁷⁷

Kahire Deklarasyonundan sonra Arap Dünyasında mülteciler ile ilgili olarak yaşanan en önemli gelişme, 1994 tarihinde Arap Birliği tarafından yayımlanan “Arap Devletlerindeki Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi”dir. Sözleşme İHEB, 1966 İkiz Sözleşmelere, 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü’ne ve 1992 tarihli Kahire Yerinden Edilmiş Kişiler ve Mültecilerin Korunmasına

¹⁷⁵ Asian-African Legal Consultative Organization (AALCO), *Bangkok Principles on the Status and Treatment of Refugees ("Bangkok Principles")*, 31 December 1966, Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/3de5f2d52.html> (03.08.2020).

¹⁷⁶ P. Oberoi, “Developments. Regional initiatives on refugee protection in South Asia”, *International Journal of Refugee Law*, Volume 11, Issue 1, January 1999, s. 193–201.

¹⁷⁷ Khadija Elmadmad, “An Arab Declaration on the Protection of Refugees and Displaced Persons in the Arab World: Report on the Cairo Seminar, 19 November 1992”, *Journal of Refugee Studies*, Volume 6, Issue 2, 1993, s. 173–175.

İlişkin Deklarasyon'a gönderme yapmıştır. 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde yapılan mülteci tanımına ek olarak menşe ülkesine yapılan sürekli saldırı, işgal, yabancı hâkimiyeti nedeniyle veya doğal afetler veya ülkenin tamamında veya bir kısmında kamu düzenini ciddi derecede bozan olayların meydana gelmesi sebebiyle menşe ülkesini terk etmek zorunda kalan kişiler de dâhil edilmiştir. Sözleşmenin doğal afet kaynaklı sığınmacıları da mülteci tanımı kapsamına sokması iklim mültecileri açısından önemli bir gelişmedir. Ek olarak bu sözleşmede de sığınma tanıma eyleminin politik olmayan, insancıl ve barışçıl niteliği vurgulanmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁸ League of Arab States, *Arab Convention on Regulating Status of Refugees in the Arab Countries*, 1994, Detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/4dd5123f2.html> (03.08.2020).

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKTA MÜLTECİ VE SİĞİNMACILARIN EĞİTİM HAKKI

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Eğitim Kavramı

Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğünde eğitim, “*çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye*” olarak tanımlanmıştır.¹⁷⁹ TDK'nın Eğitim Bilimleri Sözlüğünde ise eğitim şu şekilde tanımlanmıştır:

“1. Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği. 2. Önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizgesi. 3. Belli bir konuda, bir bilgi ya da bilim dalında yetiştirme ve geliştirme. 4. Her kuşağa, geçmişin bilgi ve deneylerini düzenli bir biçimde aktarma ya da kazandırma işi. 5. Eğitim ruhbilimi, eğitim felsefesi, eğitim tarihi, öğretim programları, özel ve genel öğretim yöntemleri, öğretim teknikleri, yönetim, denetim vb. eğitim ' ve öğretim alanlarını kapsamak üzere öğretmen, yönetici ve eğitim uzmanı yetiştirmek amacıyla ilgililer için düzenlenen bütün kurslara ve bu kurslarla ilgili bilimsel çalışmalara verilen genel ad. 6. Eğitbilim.”¹⁸⁰

Görüldüğü üzere çocuğu yetiştirmek, geliştirmek, büyütüp beslemek anlamlarına gelen Arapça kökenli terbiye¹⁸¹ ile eş anlamdaki eğitim; bireylerin sahip oldukları bilgi ve tecrübe birikimlerini bir sonraki nesillere kendilerini yetiştirebilmeleri, toplum yaşantısına uyum sağlayabilmeleri, hayat mücadelelerini kolaylaştırmaları için aktarması olarak tanımlanabilir. Türkçede de eğitim kelimesi, eğ-, eğmek fiil kökünden tü-

¹⁷⁹ TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (06.08.2020).

¹⁸⁰ TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, Eğitim Terimleri Sözlüğü 1974, <https://sozluk.gov.tr/> (06.08.2020).

¹⁸¹ Selminaz Adıgüzel, *Uluslararası Hukukta ve Türkiye’de Eğitim Hakkı*, (Danışman: Prof. Dr. Ömer Özkan, Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, Prof. Dr. Şaban Kayıhan), İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2016.

retilmiş olup eğitim kelimesi ile de “*bir insanın eğilmesi, kontrol altına alınarak istenen şekle sokulması*” manası çıkarılabilir.¹⁸² UNESCO’nun 1974 tarihli İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklere İlişkin Eğitim, Uluslararası Anlayış, İş Birliği ve Barış İçin Eğitimine İlişkin Tavsiye Kararı’nın 2. paragrafında “eğitim” kelimesinin, bireylerin ve sosyal grupların, ulusal ve uluslararası toplumlar içinde ve yararına, tüm kişisel kapasiteleri, davranışlarını, yetenekleri ve bilgilerini bilinçli bir şekilde geliştirmeyi öğrendikleri sosyal yaşam sürecinin tamamını ifade ettiği belirtilmiştir.¹⁸³

AİHM’in *Campbell and Cosans v. Birleşik Krallık* kararında da çocuklarının eğitiminin bir toplumdaki yetişkinlerin inançlarını, kültür ve diğer değerlerinin aktarılması süreciyken öğretimin eğitimden daha dar bir kapsamının olduğu ve belirli bir bilgi ve entelektüel gelişimin iletimi anlamına geldiği ifade edilmiştir.¹⁸⁴ AİHM kararından da anlaşıldığı üzere eğitim ve öğretim çoğu zaman birbiri yerine kullanılan arasındaki ayrımın kesin olmadığı kavramlardır. Ancak şu ifade edilebilir ki eğitim hayat boyu süren, her yaştan insanın yararlanabildiği bir olgu olup öğretimden çok daha geniştir. Öğretim ise eğitimin sadece bir parçası olup, bilginin kişiye öğretilip, belleğine kazandırılması çabasıdır.¹⁸⁵

Eğitimin toplum yaşantısındaki önemi, tarihin her aşamasında kendini göstermiştir. 1954 yılında *Brown v. Board of Education of Topeka* davasında da eğitim hakkının önemi ABD Federal Mahkemesi tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Günümüzde eğitim, eyalet ve yerel yönetimlerin belki de en önemli fonksiyonudur. Zorunlu okula devam yasaları ve eğitim için yapılan büyük harcamalar, eğitimin demokratik toplumumuz için önemini tanıdığımızı göstermektedir. Eğitim, silahlı kuvvetlerdeki hizmetler de dâhil en temel kamusal sorumluluklarımızın yerine getirilmesi için gereklidir. Eğitim, iyi bir vatandaş olmanın temelidir.

¹⁸² Savaş Koçyiğit, *Uluslararası Belgeler ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cem Duran UZUN), Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 8.

¹⁸³ Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (10.08.2020).

¹⁸⁴ AİHM, 25 Şubat 1982 tarihli 7511/76, 7743/76 başvuru numaralı *Case of Campbell and Cosans v. The United Kingdom* Kararı, 33. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57455> (10.08.2020).

¹⁸⁵ Davut Okçu, “Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. IV, S. I, Haziran 2007, s. 46-48.

Bugün, çocuğu kültürel değerlerine farkındalığını artırmak, onu daha sonraki mesleki eğitime hazırlamak ve çevresiyle normal şekilde uyum sağlamasına yardımcı olmak için temel bir araçtır. Günümüzde bir çocuğun eğitim alma fırsatından mahrum bırakılması durumunda hayatta başarılı olmasının beklenebileceği şüphelidir. Devletin bunu sağlamayı taahhüt ettiği böyle bir fırsat, herkese eşit koşullarda sunulması gereken bir haktır.”¹⁸⁶

Görüldüğü üzere Federal Mahkeme bu kararında eğitimi, iyi bir vatandaş olmanın temeli olarak tanımlamış, vatandaşlığa bağlı hak ve yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için gerekli bir şart olduğunun altını çizmiştir. Örneğin; eğitimsiz birey yaşadığı ülkenin siyasi atmosferini şekillendirmede etkili bir katılım sağlayamaz. Gerek TDK’nın gerekse Federal Mahkeme kararında da görüldüğü üzere eğitim bireyin kültürel kimliğinin kazandırılmasında ve bunun gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Gerek kültürel gerekse dini ve ahlaki değerler eğitim ile bireylere kazandırılır, eğitim ile korunarak sonraki nesillere ulaştırılır. Eğitim ile aynı zamanda bireyler yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli kaynakları elde etmede gerekli bilgi ve tecrübeleri edinirler. Son olarak eğitim sadece geleceği şekillendirmede değil, insanların günlük hayatındaki en basit zorluklarla dahi mücadele edebilmesinde, kısacası hayata uyum sağlayabilmesinde en gerekli araçtır.

B. Eğitim Hakkı Kavramı

1. Genel Olarak

Eğitimin tanımı doğrultusunda eğitim hakkı, bireyin maddi manevi varlığını geliştirebilmek için almak zorunda olduğu bilgi ve tecrübe birikimini elde edebilme hakkı olarak tanımlayabiliriz. Ancak uluslararası hukuk metinlerinde eğitim hakkındaki eğitimin daha dar anlamı ile uzmanlaşmış kurumlarda verilen öğretme ve yönlendirme faaliyeti olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Eğitim hakkının kapsamı incelendiğinde bu hakkı ele alan uluslararası metinlere bakıldığında bu metinlerin okul öncesi eğitimi korumakta yetersiz kaldığı görülür. Bu husus literatürde eleştirilmiştir, zira örneğin çocuğun ırka ilişkin davranışlarının bu

¹⁸⁶ Klaus Dieter Beiter, *The protection of the right to education by international law: Including a systematic analysis of article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, Brill, The Netherlands, 2005, s. 18.

dönemde olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca eğitim hakkının ana yararlanıcıları çocuklar olsa da her yaştan, ırktan, cinsiyetten toplumun tüm kesimini içine alan evrensel bir yapısı bulunmaktadır. Bu durum İHEB'in 26. maddesinde de “herkes” zahirinin kullanılmasıyla vurgulanmıştır.¹⁸⁷

Eğitimin interaktif bir eylem olduğu yani sadece eğitim kurumlarına katılmanın bireylere sağlanmasının tek başına eğitim eyleminin yerine getirilmesinde yetersiz kalacağının, eğitimin aynı zamanda aktif öğrenmeyi de içerdiği belirtilmelidir. Bu nedenle eğitim hakkının eğitim alma ya da eğitilme hakkı olarak anlaşılması gerektiği belirtilmelidir. Ek olarak uluslararası hukuk eğitim hakkının kapsamında belirli bir müfredatı öngörmez. Yani eğitim alma hakkı güvenceye alınmışken bu hak kapsamında ne öğretilmesi gerektiği uluslararası hukukta düzenlenmemiştir. Zira müfredat ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bir içeriğe sahiptir.¹⁸⁸

2. Eğitim Hakkının Tarihsel Gelişimi

Eğitim olgusu insanlık tarihi kadar eski olup ilkel toplumlardan beri varlığını sürdürmektedir. Atina Şehir Devleti'nde ve Antik Roma'da eğitim yalnızca özgür ve ayrıcalıklı bir sınıfın sahip olduğu imtiyazdı.¹⁸⁹ Diğer toplumlarda da eğitime ulaşabilen kesim açısından pek bir farklılık bulunmamaktaydı. İslamiyet'in kabulünden önce Araplar arasında da eğitim faaliyetleri çok kısıtlı iken İslamiyet'in eğitime verdiği önem sayesinde okuma yazma seferberlikleri ve eğitim çalışmaları artmış, “*İlmi müminin kaybolmuş malı*” olarak gören Müslümanlar ilmi temin edebilmek için ellerinden gelen tüm çabayı göstermişlerdir.¹⁹⁰ İslamiyet'in yayılması ile birlikte ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi de yaygınlaşmış, İslamiyet'in yayıldığı coğrafyalarda ilim merkezlerinin arttığı “İslam'ın Altın Çağı” olarak adlandırılan dönemin yaşanmasını ve İslam dünyasının medeniyetin her alanında gelişme göstermesini sağlamıştır.¹⁹¹ İslam'ın yayıldığı Anadolu coğrafyasında da eğitim veren medreseler yaygınlaşmaya başlamış, bunlardan Nizamiye medresesi döneminin ünlü düşünce ve bilim adamlarını

¹⁸⁷ Beiter, s. 19-20.

¹⁸⁸ Beiter, s. 20.

¹⁸⁹ Okçu, s. 50-51.

¹⁹⁰ Okçu, s. 53-54.

¹⁹¹ Şakir Gözütok, “İslam ve İlim”, *Dini Araştırmalar*, C. 8, S. 22, 2005, s. 86-89.

bir araya getirerek dini ve pozitif ilimlerin gelişmesine öncülük etmiştir.¹⁹² Selçuklularda medreselerin genellikle devlet eliyle kurulması, eğitimin parasız olması, medrese teşkilatının ince ayrıntılara kadar tespiti çağının çok ilerisinde bir eğitim sistemine sahip olduğunu gösterir niteliktedir.¹⁹³

Avrupa’da ise eğitimin bir kurum eliyle sisteme oturtulması Aydınlanma Çağı ile olmuştur. Zira Rönesans ve Reform sonrası hızla artan bilgi birikiminin gelecek nesillere aktarılması düzenli bir sistemleşmeyi zorunlu kılmıştır. Aydınlanma Çağı’ndan önce eğitimin daha çok ebeveynlerin ve dini kurumların sorumluluğunda olduğu Avrupa’da eğitim, Fransız ve Amerikan Devrimleri ile kamusal bir işlev kazanmıştır. Öncesinde üst sınıfsal kesimin sahip olduğu bir ayrıcalık olan eğitimin kamusal hale getirilerek herkes tarafından eğitime ulaşılması, devrimlerin kaynaklandığı eşitlikçi idealleri gerçekleştirmenin bir yolu olarak algılanmıştır. Ne 1689 İnsan Hakları Bildirgesi (*Bill of Rights*), ne de Fransız ve Amerikan Haklar Bildirgelerinde eğitim hakkına rastlanır. Zira devleti bireylerin özgürlüklerine potansiyel bir tehdit olarak gören dönemin anlayışında asıl amaç devletin kişisel ve toplumsal ilişkilere karışmasını engellemektir.¹⁹⁴

19. yüzyıla gelindiğinde dönemin liberal anlayışı karşısında eğitimde asıl söz sahibi hala ebeveynlerdi. Devletin yükümlülüğü ise ebeveynlerin bu görevlerini yerine getirmelerini sağlamaktı. Bu ise devletin okula devam zorunluluğunu ve çocukların çalışma saatlerinin azaltılmasını sağlayan işçi çocuklara ilişkin yasaları kabul etmesi, çocuklara öğretilen müfredatta asgari standartların belirlenmesi ile mümkün oldu. Ancak hâlâ devletin eğitime müdahil olma yetkisi sınırlıydı.¹⁹⁵ Karl Marx ve Friedrich

¹⁹² 1067 yılında Bağdat’ta kurulan Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından kurulan Nizamiye Medresesi dünyanın ilk vakıf üniversitesi olarak kabul edilmekte olup, ünlü Selçuklu veziri Nizamü’l-mülk’ün eğitim kurumlarına yeni bir vizyon kazandırmış, devlet eliyle devletin devamlılığını sağlayacak kurumlar olması amaçlanmıştır. Başlangıçta adı Nizamiye olmayan medreseler Nizamü’l-mülk’ün ölümünden sonra kurulmasında sarf ettiği çabalara, Nizamü’l-mülk’ün şöhreti ve büyüklüğünü göstermek üzere “Nizamiye” olarak adlandırılmaya başlamıştır. Medreselerde İslami İlimler, Felsefe ve Tabiat İlimleri ile Dil ve Edebiyat İlimlerine ilişkin dersler okutulmuştur. Nizamiye Medreseleri talebelerine sağladığı burs, barınma gibi imkânları verdiği eğitim kalitesi ile dünyanın ilk yükseköğretim kurumu kabul edilebilir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Türker Göktürk, İsa Dağ. “Nizamiye medreselerinin eğitim-öğretimdeki rolü.” *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 27, 2014, s. 457-469.

¹⁹³ s. 460.

¹⁹⁴ Beiter, s. 21-22.

¹⁹⁵ Beiter, s. 22.

Engels'in sosyalizm hakkındaki görüşlerini açıklamaları ile sosyalizmin eğitimi sağlamada ana aktörü liberalizmdeki özel kurumların aksine devlet olarak görmesi, sosyalist devletlerde eğitim sağlamanın sorumluluğunu devletlere kaydırды. Tarih her ne kadar sosyalizmin başarısız bir teori olduğunu kanıtlasa da eğitimin her şeyden önce devletin sorumluluğunda olduğu anlayışını günümüz literatürüne kazandıran da sosyalist teoridir. Ancak günümüz liberal devlet anlayışında özel okulların kurulması hakkının da saklı tutulduğu, ebeveynlerin çocuklarını istedikleri okullara göndermede serbest oldukları belirtilmelidir.¹⁹⁶

Eğitim hakkının korunması hususu ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış antlaşmalarında azınlıkların dini, kültürel ve eğitim haklarının korunmasında ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷ 1924'te Milletler Cemiyeti tarafından düzenlenen ve çocuk haklarına ilişkin olarak kabul edilen ilk sözleşme olma özelliği taşıyan Cenevre Çocuk Hakları Deklarasyonu'nda eğitim hakkı açıkça tanınmasa da 1. maddesinde “çocuğun hem maddi hem de ruhsal olarak normal gelişimi için gerekli olan tüm imkânların verilmesi”, 4. maddesinde “çocuğun geçimini sağlayabilecek bir konuma getirilmesi ve her türlü istismara karşı korunması” gerektiğinin belirtilmesi dolaylı olarak çocuğun eğitim hakkının var olduğunu ima etmektedir.¹⁹⁸

Eğitim hakkının kurumsallaşma hareketinin hızlanması İkinci Dünya Savaşı ve sonrası döneme rastlamaktadır. Bu dönemde sosyal devlet anlayışının gelişimi ile beraber devletler anayasalarında eğitim hakkına yer vermeye başlamış ve eğitim hakkı anayasal bir hak olarak tanınmaya başlamıştır. 1936 Sovyet Anayasası devlete eğitim hakkını sağlama yükümlülüğü getiren ilk anayasadır.¹⁹⁹ Anayasalardan sonra ulusla-

¹⁹⁶ Beiter, s. 23-24.

¹⁹⁷ Beiter, s. 25. Türkiye'nin diğer devletlerle imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'nın Birinci Bölümünün Üçüncü Kesiminde de azınlıklar Türkiye'de yaşayan Müslüman olmayan azınlık olarak kabul edilmiş ve 37 ve 45. maddeleri arasında dini vecibelerini yerine getirme, kendi dillerini kullanma, okul ve benzeri eğitim ve öğretim kurumları kurma noktalarında serbestiyet tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lozan Barış Antlaşması, m. 37-45. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf> (11.08.2020).

¹⁹⁸ 26 Eylül 1924 tarihli Milletler Cemiyeti Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (11.08.2020).

¹⁹⁹ Beiter, s. 23.

rarası insan hakları metinlerinde de temel bir hak olarak düzenlenmeye başlayan eğitim hakkına İHEB, MSHS, ESKHS, Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, Çocuk Haklarına dair Sözleşme gibi pek çok ana düzenlemede güvence altına alınmıştır.

Ayrıca BM bünyesinde 1945 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) oluşturulması ile eğitimin küresel düzeyde koordine edilmesi ve eğitim, bilim ve kültürler aracılığıyla dünya barışı ve güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir.²⁰⁰ UNESCO öncülüğünde 1990 yılında Jomtien, Tayland'da "Herkes için Eğitim Dünya Konferansı" toplanmış, tüm ülkelere yeterli temel eğitimi evrenselleştirme çağrısı yapılarak "Herkes İçin Eğitim" (*Education For All-EFA*) küresel hareketi başlatılmıştır. Ayrıca Konferans'ta katılımcı devletler "Herkes için Eğitim ve Eylem için bir Çerçeve: Temel Öğrenme İhtiyaçlarını Karşılama Dünya Bildirgesini" kabul etmişlerdir. Bildirge çocuk, genç ve yetişkinin her insanın temel öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan eğitim olanaklarından yararlanabileceğini belirtmekle başlamakta ve eğitim alanında var olan temel eğitim, yetişkin okuryazarlığı, cinsiyet eşitliği gibi konularda ilerleme için ülkelere bazı hedefler koymaktadır. Bağlayıcı olmasa da eğitimin eşitsizlik ve yoksulluğu ortadan kaldırmada etkili bir araç olduğu ve gerek çocuklar gerek yetişkinler için eğitim olanaklarını tesis etme arzusu noktasında devletler tarafından yapılan geniş katılım açısından Bildirge tarihi öneme sahiptir.²⁰¹

Tayland'daki Konferans'tan on yıl sonra Dakar, Senegal'de Dünya Eğitim Forumu düzenlenmiştir. Forum katılımcıları, Tayland'da kabul ettikleri vizyonu devam ettirmeye ve Dakar Eylem Çerçevesi'ni benimseyerek, 2015 yılına kadar Herkes İçin Eğitim'de yer alan hedeflerine ulaşmak için toplu bir eylem taahhüdü göstermişlerdir. Dakar Eylem Çerçevesi'nde altı temel hedef belirlenmiştir: a) Erken çocukluk bakımı ve eğitimi genişletmek, b) Herkes için ücretsiz ve zorunlu ilköğretimi sağlamak, c) Gençler ve yetişkinler için öğrenmeyi ve yaşam becerilerini teşvik etmek, ç) Yetişkin okuryazarlığını artırmak, d) 2005 yılına kadar cinsiyet oranında eşitliğe, e) 2015 yılına

²⁰⁰ "Introducing UNESCO" <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> (12.08.2020).

²⁰¹ UNESCO, *World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs*, Adopted by the World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs, Jomtien, Thailand, 5-9 March 1990. "Outcomes on Education" <https://www.un.org/en/development/devagenda/education.shtml> (12.08.2020).

kadar fiiliyatta cinsiyet eşitliğine ulaşmak, f) Eğitimin kalitesini artırmak. Ayrıca Eylem Çerçevesi'nde eğitimin temel bir insan hakkı olduğu, sürdürülebilir gelişim, barış ve istikrarın ülkeler arasında temini için anahtar olduğu vurgulanmıştır.²⁰²

Son olarak 2015 yılında Incheon, Güney Kore'de Herkes için Eğitim hareketinin devamı olarak Dünya Eğitim Forum'u toplanmış, eğitimin gelişimine yönelik hedeflere yer veren Incheon Deklarasyonu kabul edilmiştir. Deklarasyonda herkes için eğitimi sağlama hedefi vurgulanmış, cinsiyet eşitliği, eğitim kalitesi, hayat boyu öğrenme, eğitimde ayrımcılık, uzaktan öğrenme, eğitimde teknoloji gibi konulara değinilmiştir. Ayrıca Deklarasyon'daki imzalayanlar 12 yıllık ilk ve ortaöğretimin kamusal kaynaklardan karşılanmasını ve 9 yıllık eğitimin zorunlu hâle getirilmesini taahhüt etmişlerdir.²⁰³

3. Bir İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkı

Eğitim hakkının temel bir insan hakkı olarak tanınması gerektiğine ilişkin çeşitli argümanlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki eğitimin toplum için önemini vurgulayan sosyal faydacı argümandır. Bu görüşe göre eğitim, vatandaşlık haklarının etkili bir şekilde kullanılabilmesi ve kamusal yükümlülüklerin yerine getirilmesinde hayati öneme sahiptir. Bireylerin oy kullanma ve siyasi aktivitelere etkin bir şekilde katılabilmesi için asgari düzeyde bir yeterliliğe ihtiyaç vardır ki bu yeterlilik de eğitim ile sağlanabilir. Demokratik ideallerin ve kurumların sürdürülebilirliği ve bekası için iyi eğitilmiş vatandaşların varlığının gerekli olduğu savunulmaktadır. Ayrıca yaşanan toplumun değerlerinin gelecek nesillere aktarılması da eğitim ile gerçekleştiğinden eğitim hakkının temel bir insan hakkı olarak kabul edilmesi gerekmektedir.²⁰⁴

Eğitimin temel bir insan hakkı olarak kabul edilmesi gerektiğine ilişkin bir diğer argüman eğitimin bireysel gelişim için ön koşul olduğudur. Bu argümanın arkasındaki temel düşünce bireyin eğitim olmadan kendini geliştiremeyeceği ve potansiyelini tam

²⁰² UNESCO, *World Education Forum: The Dakar Framework for Action, Education For All: Meeting Our Collective Commitments*. France: UNESCO, 2000, s. 3-10.

²⁰³ UNESCO, *Education 2030, Incheon Declaration (ID) and Framework for Action. For the Implementation of Sustainable Development Goal 4*, 2015. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002456/245656E.pdf> (12.08.2020).

²⁰⁴ Beiter, s. 26.

olarak ortaya çıkaramayacağıdır. Nitekim İHEB'in 26/2. maddesi eğitimin bireyin kişiliğinin tam gelişimine yönelik olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca 1989 tarihli Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 29/1. maddesi de çocuğun eğitimindeki amacın; çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi olduğu ifade edilmiştir. Bu anlayış kapsamında eğitim, bireylerin yeteneklerini gerçekleştirebilmesinde tek yol olması nedeniyle bir insan hakkı olarak tanınmalıdır.²⁰⁵

Eğitimin bir insan hakkı olarak tanınması gerektiğine ilişkin üçüncü argüman bireysel refah argümanıdır. Bu görüşe göre birey, refahını sağlayabilmek için gerekli koşulları tek başına sağlayamıyorsa refahının sağlanması için gerekli ihtiyaçlarının devlet tarafından sağlanması gerekmektedir. Eğitim de bireyin tek başına gerçekleştiremeyeceği refah gereksinimlerinden biri olduğundan eğitim talep etme hakkının olması bireyin en doğal hakkıdır. Aksi takdirde bireyin mahrum kaldığı eğitim nedeniyle geleceğinin kalıcı bir şekilde etkilenmesi kaçınılmazdır. Birey asgari bir okuma yazma ve sayı bilgisine sahip olmazsa topluma uyum sağlayamaz, kendi yaşamını idame ettiremez. Bireyin aldığı eğitim, gelecekte yemek ve barınma gibi bireyin kişisel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için bir iş sahibi olmasını garantileyebilecek şekilde olmalıdır.²⁰⁶

Ancak eğitimin temel bir insan hakkı olduğu noktasındaki en önemli görüş diğer insan haklarının da ana gerekçesi olan bireylerin doğuştan sahip olduğu insan onurudur. İnsan haysiyeti tüm insan haklarının temeli kabul edilmelidir. Eğitim de insan onurunun bir gereksinimi olduğundan bir insan hakkı olarak kabul edilmelidir. Zira kişinin tam gelişiminin sağlanması onur ile oldukça yakından ilgilidir. Bilgi ve becerileri kullanılabilir kılan ve bireyi mantıksal düşünce ve mantıklı analiz konusunda yetiştiren eğitim, insan onurunun bir gereği olarak görülmektedir. Dolayısıyla, insan onuru, eğitimi bir insan hakkı olarak kabul etmenin nihai nedeni olarak algılanmalıdır.²⁰⁷

²⁰⁵ Beiter, s. 26.

²⁰⁶ Beiter, s. 27.

²⁰⁷ Beiter, s. 27.

Bu noktada eğitim hakkının uygulanmasında çoğu devlet tarafından özellikle ilköğretim ya da temel eğitimde öngörülen zorunlu eğitimin, bir hakkı reddetme özgürlüğünün her zaman sürdürülmesi gerektiğine ilişkin klasik insan hakları anlayışı ile çeliştiği şeklinde görüşlerin de olduğu belirtilmelidir.²⁰⁸ Ancak eğitimin zorunlu tutulması çoğu zaman eğitim hakkının gerçekleştirilmesi için tek yol olmaktadır. Ayrıca zorunlu eğitim çocuğun menfaatlerini ailesi ve devletin olumsuz etkilerine karşı korumayı amaçlar. Ek olarak zorunlu eğitim ile her ne kadar çocuğun seçme yetkisi elinden alınsa da ayırt etme gücünden yoksun çocuğun devlet ve ebeveynleri tarafından yönlendirilerek çocuğu kendi tecrübesizlik ve gelişmemişliğine karşı korumakla da çocuğun yüksek yararı gözetilir.²⁰⁹

4. Eğitim Hakkının Sınıflandırılması

Modern insan hakları terminolojisinde insan haklarının sınıflandırılmasında farklı tasniflerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki Georg Jellinek'in yaptığı negatif, pozitif ve aktif statü hakları sınıflandırmasıdır. Bu sınıflandırmaya göre düşünce özgürlüğü, kişi ve konut dokunulmazlığı gibi devletin dokunamayacağı ve müdahale edemeyeceği hak ve özgürlükler “negatif statü hakları” olarak adlandırılır. Negatif statü hakları aynı zamanda kişisel haklar olarak da adlandırılır. Pozitif statü hakları ya da sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ise adından da anlaşılacağı üzere haktan yararlanılması için devletin aktif katılımını gerektiren haklardır. Pozitif statü haklarına çalışma hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı gibi haklar girer. Öte yandan bireyin devlet yönetimine aktif bir şekilde katılımını sağlayan haklar ise aktif statü hakları ya da siyasi haklar olarak adlandırılır. Seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti kurma hakkı gibi haklar aktif statü haklarına örnek gösterilir.²¹⁰

²⁰⁸ Beiter, s. 31.

²⁰⁹ Beiter, s. 31.

²¹⁰ Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Güncellenmiş 24. bs., Bursa 2019, s. 111-114.

İnsan haklarının sınıflandırılmasında kullanılan diğer sınıflandırmalar da genel olarak Jellinek'in yaptığı tanımla paralellik gösterir. Tarihsel olarak ortaya çıkış zamanlarına göre ayrımı ilk defa yapan kişi Karel Vasak'tır.²¹¹ Vasak'ın sınıflandırmasında insan haklarının devlet ile olan ilişkisi göz önüne alınarak ilk ortaya çıkan haklar olan kişi özgürlükleri ile siyasal haklar birinci kuşak haklar olarak adlandırılır. Zira bu hakların temel özelliği bireyi ön plana çıkararak hak ve özgürlüklerin devletin müdahalesinden korunmasıdır. Birinci kuşak haklar Aydınlanma Çağı ve sonrasında 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan gelişmeler sonrası ortaya çıkmıştır. İkinci kuşak haklar sosyalizm akımının ortaya çıkması ile beraber Avrupa'daki işçi hareketlerinin yükselmesinden kaynaklanıp devletin pozitif yükümlülüğünü gerektiren Jellinek'in sınıflandırmasında pozitif statü haklarına karşılık gelen ekonomik, sosyal ve kültürel haklardır. Üçüncü kuşak haklar ise dayanışma hakları olarak adlandırılan bireylerden ziyade gruplara tahakkuk eden ve 1950'lerden sonra ortaya çıkan haklardır. Grupların hakları olan üçüncü kuşak haklar çevre hakkı, barış hakkı, insanlığın ortak mirasını paylaşma gibi haklar olup kolonileşmeden kurtulan sömürgeleşen ve bu nedenle gelişemeyen halkların uluslararası yardım ve iş birliği ve kalkınma taleplerini de içeren bağlamı da bulunmaktadır.²¹²

Eğitim hakkının klasik sınıflandırmada, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar yani pozitif statü hakları tasnifinde yer aldığı belirtilmelidir. Ayrıca devletin aktif katılımının talep edildiği eğitim hakkı diğer pozitif statü hakları gibi sosyalizm akımı sonrası ortaya çıkan haklardan olup ikinci kuşak haklar tasnifine tabidirler. Ancak Beiter, bu sınıflandırmanın eğitim hakkının tam içeriğini belirtmemesi nedeniyle eleştirir. Zira eğitim hakkının iki yönü bulunmaktadır: Sosyal hak yönü ve özgürlük yönü. Eğitim hakkı eğitimin farklı formlarını mümkün kılabilmesi ve herkese ulaştırılabilmesi için devletin aktif çabasını gerektirmektedir. Devlet mali ve teknolojik imkânlarıyla eğitim sistemine yatırım yaparak sürdürülebilirliğini sağlamak zorundadır. Bu eğitim hakkının sosyal yönünü oluşturup bu yönüyle ekonomik, sosyal ve kültürel hak sınıflandır-

²¹¹ Gözler, s. 112; Aydın Turhan, "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 2, 2013, s. 367-370.

²¹² Turhan, s. 369; Gözler, s. 112; Beiter, s. 38.

ması içerisinde değerlendirilmektedir. Öte yandan eğitim hakkı, eğitim alırken içerisinde özgürlüğü ve çoğulculuğu da barındırır. Ailelerin kendi dini inanç ve kanaatleri doğrultusunda çocuklarını istedikleri okullara gönderme hakları, özel okul kurma hakkı, eğitim kurumlarında çalışma ve öğretim konusu ve içeriğini özgürce belirleyebilmeyi içeren akademik özgürlük hakkı, öğrencilerin din, dil, ırk, cinsiyet gibi sebeplerle ayrımcılığa uğramama hakkı gibi haklar devletin negatif yükümlülüğünü içeren eğitim hakkının özgürlük açısını oluşturur. Bu açılardan eğitim hakkı kişisel ve siyasal haklar kategorisi kapsamında değerlendirilmelidir.²¹³

Nitekim eğitim hakkının aynı zamanda bir özgürlük olduğu görüşü; ESKHS’de devletin negatif yükümlülüğünü gerektiren ebeveynlerin çocuklarının okuyacağı okulları seçme özgürlüğü ve devletin eğitimi sağlarken ebeveynlerin dini ve vicdani kanaatlerine saygı duyması gerekliliği, özel eğitim sistemi açma ve bunlarda eğitim görme özgürlüğünü öngörerek desteklenmiştir. Öte yandan ilköğretimin zorunlu ve parasız olmasını, ortaöğretimi genel olarak ulaşılabilir ve herkese erişebilir kılınmasını, yükseköğretimin de kapasite temelinde eşit olarak herkesin erişebileceği hâle getirilmesini öngören 13/2 hükmü devletin aktif katılımını gerektiren eğitim hakkının sosyal yönünü vurgular.²¹⁴ Benzer hükümlere İHEB, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmede karşılaşmak mümkündür.²¹⁵

Eğitim hakkının ekonomik hak mı, sosyal hak mı yoksa kültürel bir hak mı olduğu hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Genel kabul edilen görüş; eğitimin kültürel bir hak olduğu yönündedir. Bu anlamda, eğitim ve kültürün birbirinden ayrılmasının zor olduğu, belirli bir toplumdaki egemen kültürün, kendine has modellerine, tarihine, kilometre taşlarına erişebilmenin eğitimden geçtiği belirtilmiştir. Ayrıca eğitimin, bireyin kültürel hayata katılımı için temel oluşturduğu; etnik, dini, kültürel azınlıklar, yerli halklar için eğitimin sadece belirli bir dilde iletişim kurmak, fikir ve inanç/kültürü

²¹³ Beiter, s. 38.

²¹⁴ ESKHS, m. 13.

²¹⁵ İHEB, m. 26; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, m. 28; Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, m. 4.

paylaşmak ve öğrenmek için gerekli bir araç olmadığı; aynı zamanda söz konusu grupların hayatta kalabilmeleri ve yaşamları için vazgeçilmez olduğu vurgulanmıştır.²¹⁶ Ayrıca eğitim hakkının, bireyin bir kimliğe sahip olma hakkının gelişimi ve korunmasını ayrıca bu hakka saygı duyulmasını sağladığı için diğer kültürel haklardan bir adım önde durmaktadır. Diğer kültürel haklara ve genel insan haklarına saygıyı mümkün ve gerçekçi kılan eğitim hakkı, kişisel ve kolektif gelişim politikası ve programının en iyi göstergesi olduğu belirtilmiştir.²¹⁷

Eğitimin aynı zamanda devletin gerekli ekipmanı, okul müfredatını sağlaması gerektiğinden ekonomik ve sosyal bir hak olarak da kabul edildiği görülmektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin 11 numaralı Genel Yorumunda da eğitim hakkının hem ekonomik hem kültürel hem de sosyal bir hak olduğu aynı zamanda kişisel ve siyasi hakların tam ve etkili gerçekleştirilmesinde merkezi öneme sahip olması hasebiyle kişisel ve siyasi hak kategorisinde de yer aldığı belirtilmiştir. Bu özelliği sayesinde eğitim hakkının tüm insan haklarının birbirine bağlı olduğunun ve bölünemez olduğunun mükemmel bir örneği olduğunu ifade etmiştir.²¹⁸

Eğitim hakkı, bireyin ekonomiye katılımını, toplumun sağladığı fırsatlardan tam olarak istifade edilmesini sağladığı için ekonomik haklarla da yakından bağlantılıdır. Zira yeterli kamusal finansman sağlanmadan eğitim hakkı gerçekleşmeyeceği gibi uzun vadede ekonomik ve sosyal gelişimin gerçekleşmesi için eğitime yatırım yapılması gerekliliği su götürmez bir gerçektir. Eğitime yapılan yatırım miktarındaki farklılıklar, ülkeler arasındaki refah ve kalkınma düzeylerine de yansımıştır. Nitekim “*modern elitlerin ortak bir sınıfa da kasttan ziyade ortak bir eğitimi paylaşma eğiliminde oldukları*” gerçeği de bu hususu vurgulamaktadır.²¹⁹

²¹⁶ Day of general discussion : right to education (articles 13 and 14 of the Covenant), Monday, 30 November 1998 : background paper / submitted by José L. Gomez del Prado, UN Documents E/C.12/1998/23. <https://digitallibrary.un.org/record/268164?ln=en> (17.08.2020).

²¹⁷ Day of General Discussion : right to education (articles 13 and 14 of the Covenant), Monday, 30 November 1998 : the right to education in the context of cultural rights : background paper / submitted by Patrice Meyer-Bisch, UN Documents E/C.12/1998/17. <https://digitallibrary.un.org/record/265866?ln=en> (17.08.2020).

²¹⁸ Uyar, 11 Numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 200.

²¹⁹ Gomez del Prado, s. 2.

5. Eğitim Hakkının Önemi

Eğitim hakkının toplum hayatının her aşamasında hayati öneme sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Eğitim; bireylerin eleştirel düşünme yeteneği kazanmalarını sağlamaktadır. Eğitimin bireyi özgürleştirilmesi, geliştirmesi, yaratıcılığı ve özerkliğini teşvik etmesi amacıyla kullanılabilmesi gibi baskıcı rejimlerde sosyal kontrol, ideoloji diktası gibi sosyal mühendislik gayesinde bir araç olarak kullanıldığı da görülmektedir. Ancak eğitim kurumlarında öğretilen müfredat ne kadar kontrol edilirse edilsin, bireyin eğitim kurumlarında elde ettiği becerileri, devletin dikte ettiği fikirler dışında kalan ideolojilerin gelişiminde eleştirel düşünme becerisini kazanması sayesinde kullanması mümkün olabilir. Zira eleştirel düşünme sayesinde bireyler davranışlarının olası sonuçları hakkında düşünmeyi ve bu düşünsel süreç sonunda rasyonel kararlar almayı öğrenirler.²²⁰

Eğitim aynı zamanda politik gelişim ve demokratik kurumların etkin bir şekilde işleyişi anlamına da gelir. Bilgi alma, ifade, toplanma ve dernek kurma hürriyetleri ile seçme ve seçilme hakkı minimum düzeyde bir eğitimi gerektirmektedir. Bilinçli ve eğitilmiş bireyler bu hakları kullanarak siyasi hayata katılıp oy kullanma noktasında etkili karar verebilirler. Hatta eğitilmiş bireylerin bazı baskıcı rejimlere tehdit oluşturmaları sebebiyle, bu rejimlerin devlet bütçesinden eğitime ayırdıkları payı kısıtıkları ya da eğitime yeterli önemi vermedikleri gözlenmektedir.²²¹

Eğitim sadece siyasi hayat açısından değil, sosyoekonomik yaşamın geliştirilmesinde de kilit role sahiptir. Birey yeterli eğitimi almadan ailesinin ve kendisinin asgari ihtiyaçlarını karşılayacak bilgi veya becerileri edinemez. Eğitim bireylerin sosyal ve ekonomik olarak bulundukları topluma entegrasyonlarını kolaylaştırır ki bu durum mülteciler açısından ayrıca önemlidir. Zira ayrımcılıkla sürekli mücadele hâlinde olan mültecilerin sığınma ülkesine entegrasyonlarının kolaylaştırılması eğitim ile mümkün olmakta bu sayede hem mülteci topluma kazandırılmakta hem de mültecilerin sığınma ülkesi için potansiyel bir tehdit hâline dönüşmesi engellenmektedir. Ayrıca hemen hemen tüm ülkelerde yoksul çocukların toplumun sosyal merdivenlerini hızlı

²²⁰ Beiter, s. 29.

²²¹ Beiter, s. 29.

bir şekilde tırmanmasının birkaç yolundan biri eğitimidir.²²² Eğitimin bu özelliğinin yine mülteci çocuklar için önemli yere sahip olduğunun göstergesi olarak özellikle İngiltere’de yoğun olarak yaşayan Güney Asya ülkelerinden gelen mülteci çocuklarının, dünya genelinde saygın bir meslek olarak kabul edilen doktorluk mesleğinde etnik köken olarak %29,1 gibi yüksek bir rakama ulaşmaları gösterilebilir.²²³

Eğitim hakkı kültürel yaşamın korunup geliştirilmesinde de hayati öneme sahiptir. Öyle ki eğitim hakkı en önemli kültürel hakka örnek olarak gösterilir. Zira kültürel haklardan yararlanabilme çoğu zaman eğitim hakkının gerçekleştirilebilmesine bağlıdır. Dini, etnik ve dilsel azınlıkların kültürel kimliklerini koruyabilmelerinde en önemli araç eğitimidir. Nitekim Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Komitesi 13 numaralı Genel Yorumunun birinci paragrafında eğitim hakkı ile ilgili olarak eğitimin diğer insan haklarının gerçekleştirilmesinde ayrılmaz bir parça olduğu vurgusu yapılmıştır. Eğitimin güçlendiren bir hak olarak toplum dışına ekonomik ve sosyal nedenlerle itilen çocukların zayıf ve muhtaç durumlarından kurtularak toplumla bütünleşmelerine ve topluma katkı sağlamalarını gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Ayrıca çocukların hem işgücü olarak hem cinsel açıdan sömürülmelerinin engellenmesinde ve kadınların topluma kazandırılarak gelişimlerinin teşvik edilmesinde eğitimin sağladığı katkı vurgulanmıştır. Eğitim bir devletin yapabileceği en iyi yatırım olarak, iyi eğitilen, özgür ve engin düşünen bireyler de insanlığa verilebilecek en iyi ödül olarak değerlendirilmiştir.²²⁴

Görüldüğü üzere eğitim hakkının geliştirilmesi ile birlikte diğer insan haklarının da gelişmesi bu hakkı öteki haklar arasında önemli bir yere konumlandırmıştır. Gerek kişisel ve siyasi haklar olsun gerekse de ekonomik, sosyal veya kültürel haklar olsun, eğitim hakkının geliştirilmesi ile bu hakların da gelişmesi eş zamanlı olarak gerçek-

²²² Beiter, s. 29.

²²³ “NHS Workforce” <https://www.ethnicity-facts-figures.service.gov.uk/workforce-and-business/workforce-diversity/nhs-workforce/latest#by-ethnicity-and-type-of-role> (13.08.2020).

²²⁴ Uyar, İnsan Hakları Yorumları, s. 215. Orjinali için bkz.: UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant), 8 December 1999, E/C.12/1999/10, <https://www.refworld.org/docid/4538838c22.html> (14.08.2020).

leşmekte, bu hakların kullanımı kolaylaşmaktadır. Örneğin eğitim hakkından yararlanarak iyi eğitim alan bir bireyin çalışma hakkından faydalanması kolaylaşacak, devletin de nitelikli vatandaşlarına istihdam sağlaması kolaylaşacaktır. Öte yandan bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin farkında olması eğitim ile sağlanmaktadır. Bu sayede farkındalığı yüksek bireyler toplum içerisinde adalet, demokrasi ve insan hakları kavramlarının gelişimine aktif katkı sağlayacaklardır. Eğitim hakkı bu yönüyle diğer insan haklarının birbirleri ile bağımlı olduğunu ve birbirlerinden ayıramayacağını vurgulayarak insan hakları içinde şahsına münhasır yerini almaktadır.

6. Mülteciler ve Eğitim Hakkı

Eğitim hakkının her birey için önemli olduğu yukarıda bahsedildiyse de mülteciler için hayati öneme sahiptir. Eğitim, mültecileri topluma kazandırmak için gerekli insani müdahalede beslenme, barınma ve sağlığı içeren dört köşe taşından biridir. Bu sayede mülteciler daha iyi bir gelecek inşa edebilir ve olumsuz durumlarla başa çıkmayı öğrenebilirler. Ancak eğitim hakkı dünyada şanslı kesimin faydalanabildiği bir hak iken mültecilerin bu hakka erişebilmesi ya da yararlanabilmesi içinde bulundukları şartlar nedeniyle daha da zorlaşmaktadır. BMMYK'nın 2020 yılı "*Coming Together For Refugee Education*" raporuna göre mülteci çocukların yüzde 77'si ilköğretim düzeyinde okula kayıt yaptırmıştır ki bu oran geçen yıl da aynı yüzdededir. Bu oran ortaöğretimde yüzde 37'ye düşerken, teknik ve mesleki eğitimleri de içeren yükseköğretim eğitimi alabilen mülteci sayısı yüzde 3 gibi çok düşük bir rakamda kalmıştır. Verilerin toplandığı 12 ülkede²²⁵ 1,8 milyondan fazla çocuğun yani okul çağına gelmiş çocukların yüzde 48'inin okula gitmediği tespit edilmiştir. ²²⁶ 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını sebebiyle 2020 yılında eğitimin dünya genelinde aksaması mülteciler açısından zaten oldukça vahim olan durumu daha da kötüleştirmiştir. Kız çocukları çizilen resimde daha kötü bir pozisyonda yer almaktadır. Zira Malala Fonu'nun yaptığı araştırmaya göre geçici olarak kapanan okullarda eğitim alan kız çocuklarının

²²⁵ Verilerin toplandığı ülkeler: Çad, Etiyopya, Irak, Ürdün, Kenya, Lübnan, Pakistan, Ruanda, Güney Sudan, Tanzanya, Türkiye, Uganda.

²²⁶ UNHCR, *Coming Together For Refugee Education*, Switzerland, 2020, s. 9-10.

yarısı, okullar tekrar açıldığında eğitimlerine devam etmek için sınıflarına geri dönecektir.²²⁷ Kız çocuklarının eğitim alabilmesinin erkek çocuklarına oranla daha düşük olduğu bazı ülkelerde virüs bu durumu daha da kötüleştirirken, zaten savunmasız ve dezavantajlı konumda olan mülteciler için durum hiç iç açıcı görünmemektedir.

Mültecilerin eğitim hakkından faydalanması içinde bulundukları şartlar dolayısı ile zor iken uluslararası kamuoyu mültecilerin eğitim hakkını sağlamaya gayretle çalışmalıdırlar. Zira kaybedilmiş bir nesille karşılaşmamak için mülteci çocuklarının ve genç yetişkinlerin yaşamlarını sosyal etkileşim, öğrenme arzusu ve gelecekleri için yeni beceriler ve yeterlilikler edinme yoluyla yeniden inşa etmeleri sağlanabilir. Kaliteli bir eğitim mültecilerin acılarıyla dolu geçmişlerini kesintiye uğrayan yaşamlarını yeniden inşa etmelerini sağlayabilir, zira böylesine bir eğitim sürdürülebilir gelişimin ve daha iyi bir yaşamın anahtarı olabilir. Kamp gibi mülteciler için oluşturulan alanlarda yaşayan mülteciler için eğitim, mülteci çocuklar içerisinde aidiyet duygusu ve olumlu mesajların iletilmesi için iyi bir yol olabilir; insan hakları, vatandaşlık gibi toplum temelli eğitimler ya da sağlığa kara mayınlarına ilişkin günlük hayatlarında işe yarayabilecek, mültecilerin hayatlarını kolaylaştıracak bilgilere ulaşımını sağlayabilir.²²⁸

Ayrıca eğitim, sığınma ülkelerinde entegrasyonun en etkili aracı olarak, izole edilen ve marjinalleşen grupları etkileşim ile dönüştürerek güçlü toplumların inşasını sağlayabilir. 2001-2005 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiseri olarak görev yapan ve aynı zamanda eski Hollanda başbakanı olan Ruud Lubbers bu hususu şu şekilde özetlemiştir:

“Mültecileri eğitimden yoksun bırakmanın yarattığı muazzam maliyetleri hesaplamak imkânsızdır. Eğitimsiz kalan bir mülteci, daha üretken ve müreffeh bir gelecek bekleyemez. Okula veya mesleki eğitim kursuna gidemeyen bir mültecinin hayal kırıklığına uğraması ve yasa dışı veya askeri faaliyetlere dâhil olma olasılığı daha yüksektir. Okuma yazma bilmeyen ve bu nedenle anlaşılmayan bir mülteci, kendi haklarını savunmada ciddi bir dezavantaj yaşayacaktır.”²²⁹

²²⁷ “Displacement, Girls’ Education and Covid-19” <https://www.globalpartnership.org/blog/displacement-girls-education-and-covid-19> (18.08.2020).

²²⁸ Fernández, s. 6.

²²⁹ Jeff Crisp, Christopher Talbot, and Daiana B. Cipollone. *Learning for a future: refugee education in developing countries*. United Nations Publications, Switzerland, 2001, s. III.

Eğitim, toplumları dönüştüren, hastalıklı ve demode görüşleri değiştiren ana güçtür. Bu yönüyle eğitim kadar bireylerin yaşamında ve sosyal düzende değişiklik yapacak güçlü hiçbir şey yoktur. Hâl böyleyken sosyal merdivenin en altında bulunan, temel hak ve özgürlüklerinden çoğu kez mahrum bırakılan ve bu bırakılma nedeniyle potansiyelleri kaybedilen mültecilerin eğitim aldırılarak topluma kazandırılmaları ve bu sayede kendi kendilerine yetebilme kabiliyetini elde edebilmeleri bu bireylerin belki de en önemli haklarıdır. Nelson Mandela'nın da çok güzel ifade ettiği gibi *“Eğitim, kişisel gelişimin en büyük silahıdır. Bir köylünün kızının doktor olabilmesi, bir maden işçisinin oğlunun, o madenin başına geçmesi, bir çiftlikte çalışan işçinin çocuğunun büyük bir ulusun başkanı olabilmesi eğitim sayesinde olur. Bir kişiyi diğerinden ayıran şey, bize verilenlerden değil, sahip olduklarımızdan ne ortaya çıkardığımızdır.”*²³⁰

Ayrıca eğitim hakkı ile düşünce ve ifade özgürlüğü arasındaki sıkı bağ belirtilmeli ve bu yönüyle eğitim hakkının mültecilerin kendi düşüncelerini ifade edebilmeleri için oldukça önemli olduğu ifade edilmelidir. Eğitim hakkından mahrum bırakılan mülteci, sığınma ülkesi dilini anlama, o dilde okuma ve yazma gibi yetenekleri kazanamaz. Bu temel yetenekleri edinemediği için de bilimsel ve sosyal diğer disiplinlerle alakalı bilgi edinme, kendini savunma, kültürünü doğru bir şekilde yansıtmaya, kültürlerarası etkileşimden faydalanma, dernek kurma ve toplantı düzenleme imkânından mahrum kalır.

II. ULUSLARARASI SÖZLEŞMELERDE MÜLTECİLERİN VE SİĞİNMACILARIN EĞİTİM HAKKI

İnsan hakları metinleri tüm insanların sahip olması gereken minimum insan hakları standardını düzenleyerek onurlu bir şekilde yaşamak için korunması gereken temel hakları ortaya koymuştur. Bu temel hakların ortaya konması sonrasında bu haklar devletlerin yasal sistemlerine dâhil edilmiş, hatta İHEB’de yer alan metinler uluslararası teamül hukuku kurallarının bir parçası haline gelmiştir.²³¹ Mültecilerin korunması ve

²³⁰ Beiter, s. 1.

²³¹ Beiter, s. 44.

sonrasında ortaya çıkan mülteci hukuku da temelini insan haklarının genel prensiplerine dayandırır.²³² Nitekim 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin Başlangıç metninde İHEB’e, BM Şartına ve bireylerin herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmaksızın temel hak ve özgürlüklerden faydalandırılması ilkesine yapılan atıf,²³³ uluslararası mülteci hukukunun esasında uluslararası insan hakları hukukundan ayrı düşünölemeyeceğini doğrulamaktadır.

Nitekim bu husus temel insan hakları metinlerinde “herkes”, “hiç kimse” gibi zamirlerin kullanılmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca İHEB’in hakları sıralarken, doğan tüm insanların özgür, onurlu ve haklardan istifade açısından eşit olduğunun vurgulanmasıyla başlaması da insan haklarının temelinde herkesin haklardan eşit faydalanma olgusu etrafında şekillendiğini göstermektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin 15 numaralı Genel Yorumunda da bu husus ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 2. maddesinin 1. paragrafında²³⁴ akit devletlerin ölkesel yetkisi dâhilinde yaşayan bütün insanları hiçbir ayırım gözetmeksizin Sözleşmede yer alan haklardan yararlandırılmasını sağlamakla yükümlü olduğu Genel Yorumda vurgulanmıştır. Genel kuralın yabancılar ile yurttaşlar arasında haklardan yararlanma noktasında ayırım yapılmaması olsa da seçme ve seçilme özgürlüğü gibi bazı hakların sadece yurttaşlara tanınmasının ayrımcılık yasağı ilkesinde değeriendirilemeyeceği belirtilmiştir.²³⁵ Yine BMMYK’nın Yürütme Komitesinin 82 numaralı “Koruma Amaçlı Sığınma Konusunda” aldığı kara-

²³² Alice Edwards, “Human Rights, Refugees and The Right ‘To Enjoy’ Asylum”, *International Journal of Refugee Law*, 17.2, 2005, s. 297.

²³³ 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, Başlangıç Kısmı: “Birleşmiş Milletler Antlaşması ve 10 Aralık 1948 de Genel Kurulca kabul olunan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin, insanların ana hürriyetlerden ve insan haklarından, fark gözetmeksizin, faydalanmaları esasını teyit ettiğini nazarı itibara alan...”.

²³⁴ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, m.2/1: “Bu Sözleşmeye taraf her Devlet kendi ölkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin bu sözleşmede tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür.”.

²³⁵ BM İnsan Hakları Komitesi, 27. Oturum (1986), Sözleşme Çerçevesinde Yabancıların Durumuna İlişkin 15 Numaralı Genel Yorum, Uyar, İnsan Hakları Yorumları, s. 29-33.

rında devletlerin mülteci ve sığınmacılara muamelesinde genel insan hakları düzenlemelerinin belirlediği standartlara uyması gerektiği ve geri gönderilmeme noktasında sığınmacı ve mülteciler arasında bir ayrım olmadığı belirtilmiştir.²³⁶

Görüldüğü üzere BM tarafından da yapılan çeşitli yorumlarda mülteci ve sığınmacıların temel haklar ve özgürlüklerden faydalanmada diğer insanlardan farklı muameleye tabi tutulamayacağı, ‘mültecilerin de en nihayetinde insan olduğu’²³⁷ belirtilmiştir. Bu kapsamda mültecilerin hakları incelenirken temel insan hakları metinlerinden faydalandığı gibi mültecilere özgü düzenlenen 1951 Cenevre Sözleşmesinden de faydalanılır. Eğitim hakkı, söz konusu düzenlemelerde sıralanan haklardan biri olup, mülteci ve sığınmacıların topluma kazandırılmasında beslenme, barınma ve sağlıkla beraber insani yardımın temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada da sığınmacıların ve mültecilerin eğitim hakkı incelenirken evrensel ve bölgesel temel insan hakları metinlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca mülteci ve sığınmacıların özel olarak haklarını ortaya koyan 1951 Cenevre Sözleşmesi 22. maddesinde de mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkı düzenlenmiştir.

A. Evrensel İnsan Hakları Sözleşmelerinde Eğitim Hakkı

1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde Eğitim Hakkı

Eğitim hakkı da diğer temel hak ve özgürlükler gibi yazılı olarak kaynağını İHEB’ten almaktadır. Bağlayıcı olmayan Bildirge, devletlerin anayasalarında yer alan insan haklarına ilham olması sebebiyle ahlaki ve teamüli açıdan büyük öneme sahiptir. Nitekim kabul edilişinden sonraki uluslararası insan hakları belgelerine de kaynaklık eden İHEB, baskı ve zulme maruz kalan toplumlarda, adaletsizliklerin sona erdirilmesinde ve insan haklarının evrensel istifadesine ulaşma çabalarında ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.²³⁸

²³⁶ BMMYK Yürütme Komitesi Kararları, 82 numaralı “Koruma Amaçlı Sığınma Konusunda Alınan Kararlar”, 1997. İnternette ulaşmak için bkz.: <http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/MUL-TECI%20MEV/BMMYK%20Y%C3%9CR%C3%9CTME%20KOM%C4%B0TES%C4%B0%20KARARLARI.pdf> (19.08.2020). Orijinal metin için bkz.: <https://www.unhcr.org/excom/exconc/3ae68c958/safeguarding-asylum.html> (19.08.2020).

²³⁷ Edwards, s. 305.

²³⁸ Fernández, s. 26.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde eğitim hakkı 26. maddede karşımıza çıkmaktadır. İlk fıkrasında her bireyin eğitim hakkına sahip olduğu, en azından ilk ve temel safhalarında eğitimin ücretsiz olması gerektiği, ilköğretimin zorunlu olması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Ayrıca teknik ve mesleki eğitimin herkesin erişimine açık olması gerektiği, yükseköğretimin ise bireylerin yetenekleri doğrultusunda herkese açık olması gerektiği ifade edilmiştir.²³⁹ Bu fıkra ile eğitim hakkının korumaya çalıştığı asgari eğitim standardı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda hüküm eğitim hakkının evrenselliğini de ortaya koyarak eşitlik ilkesi çerçevesinde eğitimin gelişimi için asgari ölçütleri belirlemiştir. Eğitimin seviyelere göre ayrıldığı ve bu seviyeler çerçevesinde kapsamına aldığı popülasyonun gittikçe daraldığı görülmektedir. Yani İHEB'te yer alan eğitim hakkı bir piramit olarak düşünülürse piramidin en altında ilköğretim ya da temel eğitimin yer aldığı ve devletlerin ayırım yapmaksızın her bireye bu eğitimi sağlamakla yükümlü olduğu görülmektedir. Hatta piramidin en altında yer alan bu aşama için bir adım ileri gidilerek, devletin bu eğitimi zorunlu ve parasız kılması yükümlülüğü getirilmiştir. Piramidin ikinci basamağı teknik ve mesleki eğitimin muhataplarına ise bir genelleme ile herkesin yararlanabilmesine açık hâle getirilmesi öngörülmüş, en üst basamakta ise yetenekleri ölçüsünde erişime açık olması gerektiği ifade edilmiştir.²⁴⁰

İkinci fıkrada ise eğitimin siyasi olarak amacı belirtilmiş, eğitimin içeriğinin insanın kişiliğinin tümüyle bir gelişimine hizmet etmesi ve temel insan hakları ve özgürlüklerinin güçlenmesini sağlaması gerektiği ifade edilmiştir. BM'nin amaç edindiği barışın ve farklı gruplar arasındaki karşılıklı anlayış ve dostluğun sürdürülmesine yönelik olarak eğitimin verilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁴¹ Bu sayede eğitimle geleceği

²³⁹ İHEB, m. 26/1: “Herkes eğitim görme hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki öğretimden herkes yararlanabilmelidir. Yükseköğretim yeteneğe bağlı olarak herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.” Çeviren: Rona Aybay, *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, Birinci bs., Ankara 2016, s. 20.

²⁴⁰ Fernández, s. 26.

²⁴¹ İHEB, m. 26/2: “Eğitim, insan kişiliğinin tam gelişmesi ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygının güçlendirilmesi amacıyla yönelik olmalıdır. Eğilim, bütün uluslar, ırk ve din toplulukları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirmeli ve Birleşmiş Milletler'in barışın sürdürülmesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.” Aybay, s. 20.

oluşturacak çocuklara demokratik birliktelik, insan haklarına saygı, hoşgörü, anlayış, barış gibi değerlerin aşılması amaçlanmaktadır.

Üçüncü fıkrada ise çalışmanın önceki kısımlarında bahsedilen eğitimin özgürlük yönünden bahsedilmiş, ebeveynlerin çocuklarına verilecek eğitimin türünü belirle-
mekte öncelikli hak sahibi oldukları ifade edilmiştir.²⁴² Bu paragrafın fazlasıyla özet-
lenmiş ve belirsiz ifadesi eleştiriye açıktır. Zira ebeveynlerin çocuklarının ne tarz bir
eğitim alacağına ilişkin sahip oldukları hakkın öncelikli olması, eğitimle alakalı görev
yürüten ve özellikle devlet gibi görevini yerine getirirken, ebeveynlerin arzularına da
belirli derece saygı göstermek zorunda kalan eğitime dair görev üstlenen öznelerle ey-
lem kısıtlamaları getirir. Ancak bu belirsiz ifade diğer sözleşmeler ile açığa kavuştur-
ulmuş ve ebeveynlerin çocuklarının eğitime dair yetkisinin sınırsız olmadığını ortaya
koymuştur.²⁴³

Sözleşme maddeleri kapsamına hiç şüphesiz sığınmacı ve mülteciler de girmek-
tedir. Bu hususta BM İnsan Hakları Konseyi Özel Raportörü'nün 2010 tarihli "Göç-
men, Mülteci ve Sığınmacıların Eğitim Hakkı" başlıklı raporunda mülteci ve sığınma-
cılar açısından da İHEB m. 26'ya dikkat çekmekte, temel eğitimin okuma yazma bil-
meyen insanlar için ücretsiz, genel olarak resmi olmayan ve insan gelişimi için güçlü,
kolektif ve kültürel önemi içerdiğini belirtmiştir. İlköğretimin ise İHEB tarafından dü-
zeyi ya da aşamasına ilişkin bir belirlemede bulunulmamakla beraber normatif olarak
ücretsiz ilköğretim sonrası eğitimle bütünleşen parasız, resmi bir eğitim olduğu ifade
edilmiştir. Ayrıca Raportör ebeveynlerin ve yasal vasilerinin çocuklarının eğitimi-
nini dini, ahlaki veya felsefi inançlarına uygun olarak seçme hakkını İHEB 26. maddesinin
ve müteakip diğer insan hakları düzenlemelerinin garanti altına aldığına dikkat çek-
mektedir. Ancak devletlerin yasal olarak bu seçimlerin yerine getirilmesi için pozitif
yükümlülüğü olmadığını da belirtmektedir.²⁴⁴

²⁴² İHEB, m. 26/3; Aybay, s. 20.

²⁴³ Fernández, s. 27-28.

²⁴⁴ Vernor Muñoz. *The right to education of migrants, refugees and asylum-seekers: Report of the special rapporteur on the right to education*, UN Human Rights Council 2010, s. 7. <http://s://digitallibrary.un.org/record/681957?ln=es> (27.04.2021).

2. 1966 Tarihli Birleşmiş Milletler İkiz Sözleşmelerinde Eğitim Hakkı

a) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesinde Eğitim Hakkı

İkiz Sözleşmelerin genel hükümleri ve eğitim hakkına ilişkin düzenlemeleri, İHEB'in düzenlediği bağlayıcı olmayan ama tavsiye niteliğindeki kurallarına farklı bir bakış açısıyla düzenleyici bir etkinlik sağlamayı amaçlar. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde eğitim hakkı 13 ve 14. maddelerde ele alınmıştır. 13. madde Sözleşme'nin en uzun ve ayrıntılı maddesi özelliğine haiz olup uluslararası hukuk belgelerinde de eğitim hakkına ilişkin en geniş düzenlemeye yer veren sözleşmedir.²⁴⁵ Nitekim Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin denetleyici organı olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nce yorumlanan eğitim hakkına dair 1999 tarihli 13 numaralı Genel Yorumunda da “*eğitim hakkına dair insan hakları hukukunda yer alan en geniş kapsamlı madde*” olduğu vurgusu yapılmıştır.²⁴⁶ Bu ise dünya genelinde eğitim hakkının önemine ilişkin ortak kanaatin var olduğunu teyit etmektedir.

ESKHS'nin 13. maddesinin ilk fıkrasında eğitim görme hakkının herkese tanıyan bir hak olduğunun hüküm altına alındığı ve eğitimin amacına yönelik açıklamaların yer aldığı görülür. İHEB'de yer alan eğitimin amaçlarına paralel olarak ilk fıkrada da eğitimin insanın benliğinin ve haysiyet duygusunu geliştiren bir hak olduğu vurgusu yapılmıştır. Ayrıca eğitimin, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1. ve 2. maddesinde belirtilen uluslararası barışı korumak, uluslararası barışı ve güvenliği bozacak eylemleri engellemek ya da bu eylemleri barışçıl metotlarla çözüme kavuşturmak, dünya milletleri arasında dostane ilişkilerin geliştirilmesini teşvik etmek, her bireyin insan hakları ve temel hürriyetlerinin korunup güçlendirilmesini sağlamak şeklinde özetlenebilecek amaçlara hizmet eder şekilde yürütülmesi hedeflenmiştir.²⁴⁷

²⁴⁵ Fernández, s. 28.

²⁴⁶ 13 numaralı Genel Yorum, Uyar, İnsan Hakları Yorumları, s. 215. Orijinali için bkz.: United Nations, *Right to Education, Scope and Implementation: General Comment 13 on the Right to Education (Art. 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN Educational, Scientific and Cultural Organization - Economic and Social Council, 2003.

²⁴⁷ ESKHS, m. 13/1: “*Bu Sözleşme'ye Taraf Devletler, herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Taraf Devletler, eğitimin, insanın kişiliğinin ve onur duygusunun tam olarak gelişmesine yönelik olacağı ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygıyı güçlendireceği hususunda mutabıktırlar. Taraf Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir*

ESKHS m. 13/2 eğitim hakkının gerektirdiği asgari standartları ortaya koymuş ve hemen hemen İHEB’e benzer ifadeler kullanmıştır. İlköğretimin parasız ve zorunlu olduğu, teknik ve mesleki eğitim ile ortaöğretimin herkesin erişimine açık olması gerektiği, yükseköğretimin de yetenek temelinde herkesin eşit şekilde erişimine açık olduğu belirtilmiştir. Ek olarak eğitimin herkesin ulaşabileceği bir hak olarak yerini alması için eğitimin her kademesinde parasız eğitime geçişin aşamalı olarak başlatılması gerektiği ifade edilmiştir. Yine eğitim hakkından aktif olarak yararlanabilmek için her kademedeki okulların geliştirilmesi, burs mekanizmalarının yaygınlaştırılması ve öğretime dâhil olan personellerin özlük haklarının geliştirilmesi taraf devletlere bir yükümlülük olarak getirilmiştir.²⁴⁸ Görüldüğü üzere İHEB’e göre eğitim hakkının etkin uygulanmasına ilişkin daha somut hükümler getiren ESKHS, bu hakkın geliştirilmesine yönelik olumlu adımlar olarak değerlendirilmelidir.

Eğitim hizmetinin verildiği şartlar ve sahip olması gereken özellikler ülkeden ülkeye değişse de ESKHS, her düzeyde eğitimin sahip olması gereken minimum standartları belirlemiş, Komite de eğitim hakkına ilişkin genel yorumunda bu asgari gereklilikleri 4 başlık altında sıralamıştır.²⁴⁹ Buna göre eğitim mevcut (*availability*), erişilebilir (*accessibility*), kabul edilebilir (*acceptability*) ve uyarlanabilir (*adaptability*) olmalıdır. Pek çok BM metninde de kabul edilen bu 4A şartı, günümüz standartlarında kabul edilen bir eğitimde olması gereken minimum şartlardır. Bu şartlar ESKHS’nin 13. maddesi ışığında 13 numaralı Genel Yorumda şu şekilde açıklanmıştır:

a) *Mevcudiyet (Availability)*: Buna göre taraf devletler işlevsel halde bulunan eğitim kurumları ile programlarının devletin yetkisi dâhilinde bulunan tüm alanlarda yeterli miktarda mevcut olmasını sağlamakla yükümlüdür. Bu kurum ve programların işlevselliğinin sağlanması da mevcudiyet ilkesi kapsamındadır. Örneğin, tüm kurum

şekilde katılmasını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletler’in barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar.” <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/3507--Ekonomik,-Sosyal-ve-Kulturel-Haklara-İliskin-Uluslararası-Sozlesme.pdf> (22.08.2020).

²⁴⁸ ESKHS, m. 13/2.

²⁴⁹ 13 numaralı Genel Yorum, Uyar, İnsan Hakları Yorumları, s. 217-218. UN, General Comment no:13, s. 9-10.

ve programlar eğitim görülecek binalara, diğer faktörlerden korunmaya, her iki cinsiyetin de yararlanabileceği sağlık ve temizlik imkânlarına, temiz su ihtiyaçlarının karşılanmasına, eğitilmiş ve yeterli miktarda maaş alan öğretmenlere, öğretim materyallerine, kütüphane, bilgisayar ve bilişim teknolojisi gibi imkânlara ihtiyaç duyacaktır.²⁵⁰ Görüldüğü üzere kâğıt üzerinde bir eğitim sisteminden ziyade eğitim sisteminin gerektirdiği çeşitli enstrümanların sağlanması işlevsel bir mevcudiyet sağlayacaktır.

b) *Erişilebilirlik(Accessibility)*: Erişilebilirlik, bütün eğitim kurumları ve programları dâhilinde herhangi bir ayrımcılık gözetmeksizin herkese erişilebilir bir eğitim sisteminin hedeflenmesidir. Bu kapsamda eğitimde erişilebilirlik ilkesi ayrımcılık yasasını, fiziksel ve ekonomik erişilebilirliği içeren üç boyutu ile karşımıza çıkmaktadır. Erişilebilir bir eğitim ayrımcılık gözetmeden herkese özellikle buna en çok ihtiyaç duyan savunmasız gruplara hukuken ve fiilen açık olmalıdır. Eğitimin fiziksel olarak erişilebilir olması ise makul uzaklıktaki ve uygun bir coğrafyada veya modern teknoloji aracılığı ve çevrimiçi eğitim programları ile güvenli bir şekilde eğitim alabilmeyi içerir. Son olarak eğitime herkesin katılımının sağlanabilmesi için herkes tarafından ödenebilecek bir maliyete sahip olması gerekir. Yani eğitimin erişilebilir olması için ücretsiz, hiç olmazsa çoğunluğun karşılayabileceği bir ücrette olmalıdır. Bu husus ESKHS metninde her seviye eğitim için ayrı bir ifade tarzı ile vücut bulmuştur. Sözleşmeye göre ilköğretimin tüm taraf devletlerce parasız yapılması zorunlu hâle getirilmiş, ortaöğretim ve yükseköğretim için ise bu hedefin kademeli olarak hayata geçirilmesi mecburi hale getirilmiştir.²⁵¹

c) *Kabul Edilebilirlik(Acceptability)*: Eğitimin içeriği ve şekline ilişkin standardı getiren bu ilke ile eğitim devletin koyacağı asgari eğitim standartlarına ailenin dini inanç ve kanaatine uygun olarak, yeterli ve iyi kalitede olmalıdır. Gerek müfredat ge-

²⁵⁰ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 217-218. UN, General Comment no:13, s. 9.

²⁵¹ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 218. UN, General Comment no:13, s. 9.

rekse de öğretim şekli kabul edilebilir olmalıdır. Devlet uygun bir eğitim için öngöreceği asgari standartları 13. maddenin birinci fıkrasında belirtilen hedeflere uygun olarak belirlemeli fakat ailenin tercihlerini de göz önünde bulundurmalıdır.²⁵²

d) *Uyarlanabilirlik(Adaptability)*: Eğitimin uyarlanabilir olmasının iki farklı boyutu bulunmaktadır. Buna göre ilk olarak eğitim değişen toplumların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde esnek, güncel ve modern olmalıdır. Aynı zamanda eğitim farklı sosyal ve kültürel arka plana sahip öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek uyarlanabilirliğe de ihtiyaç duymaktadır.²⁵³

Görüldüğü üzere Komite eğitimin asgari standartlarını dört başlık altında özetlemiştir. Dolayısıyla ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim de bu 4 unsuru içermelidir. UNESCO'nun Uluslararası Eğitim Sınıflandırması Standardına (ISCED) göre ilköğretim, genel olarak 5,6 ve 7 yaşlarında başlayan ve genellikle 6 yıl kadar süren ve öğrencilere okuma, yazma ve matematikte temel eğitim vermek için tasarlanmış eğitimin bir kademesidir.²⁵⁴ Sözleşme ilköğretimin devletlerce verilmesini zorunlu kılmış, yani ebeveynlerin ya da yasal vasilerinin çocukları, ilköğretim kurumlarına göndermede ihtiyari bir seçim haklarının olmadığı belirtilmektedir. Bu zorunluluk ilkesi ile bazı ülkelerde kız çocuklarının erkek çocuklarına nazaran eğitime daha az erişmesine sebebiyet veren cinsiyetçi uygulamaların da önüne geçilmek istenmiştir. Sözleşme kapsamında ayrıca ilköğretimin parasız olması esası kabul edilmiştir. Parasız ilköğretim ile kastedilen ebeveynlerin ya da vasilerin, çocuklarının aldıkları ilköğretim eğitimi esnasında herhangi bir mali yük ile sorumlu tutulmamalarıdır. Bu kapsama bağlı olarak gösterilen ücretler, okul yönetimi, hükümet veya yerel yönetimler tarafından alınan harç vb. masraflar, pahalı okul üniformaları da girmektedir. Zira dolaylı dahi olsa bu masraflar finansal sıkıntıyla boğuşan ailelerin çocuklarının eğitimlerini devam ettirememesi, okulu bırakma gibi eğitim hakkından yararlanmayı engelleyecek sonuçlara

²⁵² Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 218. UN, General Comment no:13, s. 10.

²⁵³ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 218. UN, General Comment no:13, s. 10.

²⁵⁴ OECD/Eurostat/UNESCO Institute for Statistics, *ISCED 2011 Operational Manual: Guidelines for Classifying National Education Programmes and Related Qualifications*, OECD Publishing, Paris, 2015, s. 29-30.

yol açmaktadır.²⁵⁵ Bir diğer husus “temel öğretimin en önemli unsuru olarak kabul edilen ilköğretimin”, çocukların temel ihtiyaçlarını karşılayarak çocukların bulunduğu toplumun şartlarını, ait olduğu kültürün değerlerini dikkate alacak şekilde öğrencilere sunulması gerektiğidir.²⁵⁶ Ortaöğretime hazırlayan okuryazarlık ve aritmetik gibi temel becerileri edindiren ilköğretim, bilgiyi öğrenmenin, kişisel ve sosyal gelişimin temel alanlarını öğrenmeyi ve anlamayı sağlamalıdır.

Ortaöğretim; ISCED kapsamında ortaöğretim, alt ve üst ortaöğretim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ortaokul olarak da adlandırılan alt seviye ortaöğretimde yaşam boyu öğrenmenin ve insan gelişiminin temeli atılır ve ileri seviye eğitim kademelerine hazırlayacak bilgi ve becerileri edindirmeyi amaçlar.²⁵⁷ Bazı ülkeler bu kademedeki istihdamla ilgili mesleki bilgiler de kazandırabilir. Üst seviye ortaöğretim ya da lise ise tipik olarak yükseköğretime hazırlıkta ortaöğretime tamamlamak veya istihdamla ilgili becerileri sağlamak veya her ikisini birden yapmak için tasarlanmıştır. Bu aşamada daha alt seviye eğitimlere göre daha dar alanlarda eğitim gören öğrenciler, içerik olarak daha karmaşık ve ileri seviye eğitim almaktadırlar.²⁵⁸ ESKHS’ye göre ortaöğretim ile temel eğitimin tamamlanıp, öğrencileri mesleki ya da daha ileri seviye eğitime hazırlayan eğitim aşaması olup, farklı sosyal çevrelerden gelen öğrencilere cevap verebilecek müfredat ve ders verme sistemlerini içermelidir. Sözleşme metninde geçen ortaöğretimin “genel olarak herkese açık olması” ile kastedilen ise ortaöğretimin bireylerin kapasite ve yeteneklerine göre verilmediği ve her bireyin bu hakka eşit olarak erişebilme imkânının var olmasıdır.

UNESCO ve ILO’nun ortaklaşa hazırladığı “21. Yüzyılda Teknik ve Mesleki Eğitime İlişkin Tavsiye Kararında” Teknik ve mesleki eğitimi; genel eğitime ek olarak çeşitli teknoloji ve ilgili bilimlerin çalışılmasını, ekonomik ve sosyal hayatın çeşitli

²⁵⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 11: Plans of Action for Primary Education (Art. 14 of the Covenant), 10 May 1999, E/1992/23, available at: <https://www.refworld.org/docid/4538838c0.html> (21.09.2020), Uyar, İnsan Hakları Yorumları, 11 Numaralı Genel Yorum, s. 201-202.

²⁵⁶ *World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs*, Adopted by the World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs, Article 5, s. 5.

²⁵⁷ ISCED 2011, s. 40.

²⁵⁸ ISCED 2011, s. 48.

sektörlerindeki mesleklerle alakalı pratik becerilerin, tutumların, anlayış ve bilgilerin edinilmesini içeren ve eğitim sürecinin çeşitli yönlerini ele alan kapsamlı bir terim olarak tanımlanmıştır. Bu eğitim çalışma dünyasına etkili katılım ve mesleki alanlara hazırlanmanın bir aracı, sorumlu bir vatandaş olmanın ve hayat boyu öğrenmenin bir görünüşü, yoksulluğun azaltılmasında bir yöntem olarak görülmüştür.²⁵⁹ Teknik ve mesleki eğitim de bu kapsamda ortaöğretimin bir kısmı olarak görülmüş hem eğitim hakkının hem de çalışma hakkının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. ESKHS bağlamında Komiteye göre teknik ve mesleki eğitim, öğrencilerin kişisel gelişimlerini ve iş fırsatlarını artıracak bilgi ve becerileri içermeli ve toplumun üretkenliğini artırmalıdır. Bu yapılırken de toplumların farklı eğitimsel, kültürel ve sosyolojik özellikleri göz önünde bulundurulmalı; çeşitli sebeplerle mesleğe ilişkin bilgilerin güncelliğini yitirmesi durumunda bu yetişkinlerin tekrar eğitilmelerini ve özellikle mülteciler, göçmenler, okula gitmeyen çocuklar ve gençler, kadınlar ve kızların teknik ve mesleki eğitimlerini geliştiren programları içermelidir.²⁶⁰

Yükseköğretim, ülkeden ülkeye değişen farklı görünümelerde ve farklı kademe-lerde karşımıza çıkabilmektedir. ISCED kapsamında da yükseköğretim, kısa süreli yükseköğretim (ön lisans vb.), lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimleri şeklinde ayrılmıştır.²⁶¹ Her bir eğitimin içeriği birbirinden farklı olup seviye ilerledikçe eğitim alınan alanda daha spesifik, mesleki bilgileri içerir. ESKHS kapsamında ise yükseköğretim, esnek bir müfredata sahip olmalı, uzaktan eğitimi de içeren çeşitli biçimlerde yapılmalı ve farklı sosyokültürel çevrelerden gelen öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmelidir. Sözleşmede yükseköğretim ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer husus “kişisel yetenekler temelinde herkes için erişilebilir” olmasıdır. Bu ise yükseköğretimin herkesin erişimine açık olmadığı, kişinin bilgi ve tecrübeleri çerçevesinde şekil-

²⁵⁹ UNESCO, ILO, *Technical and vocational education and training for the twenty-first century: UNESCO and ILO Recommendations*, 2003, s. 7.

²⁶⁰ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 221-222. UN, General Comment no:13, s. 11-12.

²⁶¹ ISCED 2011, s. 106-108.

lenen kişisel yetenekleri doğrultusunda yükseköğretime erişmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yükseköğretim de ortaöğretim gibi parasız hâle getirilmesi tedricen yaygınlaştırılması gerekli olan mükellefiyetlerden biri olarak devlete verilmiştir.²⁶²

Temel eğitim ise ilköğretim eğitimini alamamış ya da aldığı halde tamamlamamış bireylerin aldığı ikame eğitimidir. Ancak temel eğitim görme hakkı sadece ilköğretim görmemiş ya da ilköğretimi tamamlamamış bireylerin sahip olduğu bir hak değildir, temel eğitim ihtiyacını gideremeyip bu eğitimi almak isteyen genç, çocuk ve yaşlı dâhil herkesi kapsamına almaktadır. Hayat boyu öğrenmenin en önemli parçalarından biri olan ve bütün yaş gruplarını kapsayan temel eğitimin müfredatı her yaş grubuna yönelik olarak hazırlanmalıdır.²⁶³

Komite ayrıca eğitim hakkında ayrımcılık yasağının, maddede belirtilen tedricen gerçekleştirme ya da kaynakların yeterli olmaması gibi kıstaslarla bağlı olmadığını belirtmiştir. Eğitimde ayrımcılık her yönüyle yasaklanmış, bu kapsamda kadınlar, mülteci ve sığınmacıların da yer alabileceği dezavantajlı gruplar arasındaki eşitsizliğin engellenmesi amacıyla alınacak pozitif ayrımcılık içeren tedbirlerin eşitliğin sağlanmasından sonra bu tedbirlerin uygulanması devam etmediği sürece ayrımcılık yasağı kapsamında değerlendirilemeyeceği ifade edilmiştir.²⁶⁴

Gerek eğitim sistemi içerisinde eğitim veren personelin gerekse de öğrencinin akademik özgürlüğünün sağlanması Komite tarafından ESKHS kapsamında eğitim hakkının tam olarak gerçekleştirilmesi için gerekli görülmüştür. Bununla birlikte yükseköğretim kurumlarının gerek mali gerekse de yönetim bakımından devlet idaresinden özerk olması ile ancak akademik özgürlük sağlanabilir. Akademik özgürlüğü, Komite genel yorumunda şu şekilde ifade etmiştir:

“Akademik toplumun üyeleri gerek bireysel gerekse kolektif olarak, araştırma yapma, eğitim verme, tartışma, bilgi ve düşünce geliştirme, bilgilerini aktarma konusunda, belgelemede, yaratıcılıkla ve bir eser ortaya koymada özgürdür.

²⁶² Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 222-223. UN, General Comment no:13, s. 13.

²⁶³ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 223. UN, General Comment no:13, s. 13-14.

²⁶⁴ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 227. UN, General Comment no:13, s. 16.

Akademik özgürlük bireylerin çalıştıkları kurumlar ve sistem hakkında düşüncelerini serbestçe ifade edebilme özgürlüklerini, görevlerini yerine getirirken ayrımcılığa veya Devlet ya da diğer bir aktörün baskılarına maruz kalmama özgürlüğünü ve aynı otorite altındaki bireylerin sahip olduğu uluslararası insan haklarından faydalanabilmeyi içermektedir. Akademik özgürlük hakkı, diğerlerinin akademik özgürlüğüne uyma yükümlülüğünü, farklı görüşlerin tartışılabileceği ortamların yaratılmasını ve ayrımcılığın yasaklandığı konularda ayrımcılık gözetmemeyi içermektedir."²⁶⁵

Komite ayrıca disiplin işlemlerinin kişisel bütünlüğüne zarar verecek ya da beslenme hakkını ihlal edecek şekilde insan onurunu lekeleyecek fiziksel cezalarla yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer husus ise 13. maddenin 4. fıkrasında eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüğünün 1. fıkra da konmuş ilkelerle ve devlet tarafından belirlenen asgari ilkelerle kısıtlanması hususudur. Komite buradaki sınırlandırma ile devletlere geniş yetki tanınmadığını, aksine devlet tarafından eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüğüne yapılacak keyfi ihlallerin ancak söz konusu sınırlamalar dâhilinde yapılmış olması gerektiğini ispatlamakla yükümlü tutarak kişi özgürlükleri lehine bir sınırlama olduğunu belirtmiştir.²⁶⁶ Ancak söz konusu uygulamanın devletler tarafından keyfi kapatmalarda, devlet ideolojisi ile çakışan eğitim kurumlarının faaliyetlerini engellemede kullanılabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Sözleşme kapsamında diğer tüm insan haklarında olduğu gibi taraf devletlere saygı duyma(*respect*), koruma(*protect*) ve yerine getirme(*fulfill*) yükümlülüğü yüklemektedir. Devletlerin saygı duyma yükümlülüğü ile devletin bireylerin eğitim hakkının kullanılmasını engelleyecek tedbirlerden kaçınmaları gerektiği, eğitim özgürlüklerine müdahale etmemeleri gerektiği belirtilmektedir. Koruma yükümlülüğü ile devletler, bireylerin eğitim haklarına başka devletler veya üçüncü kişiler tarafından yapılacak müdahaleleri engellemekle yani bireylerin eğitim hakkını korumakla sorumludurlar. Yerine getirme yükümlülüğü ile ise bireylere destek olarak, kişilerin eğitim hakkından faydalanmalarını sağlayacak pozitif tedbirler almalıdır hem de bir bireyin ya da grubun bu haktan istifade edememeleri durumunda istifadelerini sağlayarak hakkın

²⁶⁵ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 228. UN, General Comment no:13, s. 18.

²⁶⁶ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 228. UN, General Comment no:13, s. 18.

gerçekleşmesini aktif olarak sağlamalıdır. Bu yükümlülükler ile görüldüğü üzere devletler yargı yetkileri kapsamına giren mülteci ve sığınmacılar dâhil her bireyin eğitim hakkına saygı duyma, bu hakkı koruma ve yerine getirmekle yükümlüdürler.

Mülteciler açısından bakıldığında da devletlerin bu yükümlülükleri yerine getirme mecburiyetlerinin var olduğu görülmektedir. Mülteci ve sığınmacıların genellikle sığındıkları ülkelere kültürel farklılıklar nedeniyle adapte olmada sıkıntı çektikleri, dışlandıkları görülmektedir. Hem sığınma ülkesi vatandaşlarına hem sığınmacı ve mültecilere m. 13/1’de belirtilen tüm topluluklar arasındaki anlayış, hoşgörü ve barışı geliştirecek eğitim müfredatı hiç şüphesiz hem mültecilerin yaşadıkları kültüre adapte olmalarını kolaylaştıracaktır, hem de sığınma ülkesi vatandaşlarının yabancılarla karşı yaşadıkları nefret suçu oranında azalmayı sağlayacaktır. Genellikle yaşama hakları tehlikeye girdiği için sahip oldukları malvarlıklarını geride bırakan ya da insan kaçakçılarına veren ve finansal olarak dezavantajlı gruplarda yer alan mültecilere, eğitim ile kendi kendilerine yetebilme becerisi kazandırılarak hem sığınma ülkesi ve sivil toplum kuruluşlarına yük olmaları engellenmekte, hem de bunun ötesinde bulundukları toplumun sosyoekonomik gelişimine katkı sağlayarak toplumun istenmeyen bir parçasıyken aranan bir parçası hâline getirilmeleri sağlanmaktadır.

Ayrıca 13/2-e kapsamında mülteciler ve sığınmacılar da dezavantajlı gruplar içerisinde yer aldığından bu gruplara yönelik burs sisteminin geliştirilerek eğitimin mali yükü hafifletilerek eğitim hakkından faydalandırılmaları sağlanmalıdır. Yine aynı madde kapsamında mültecilere eğitim verecek öğretim personeli, mültecilerin yaşadığı travma, dil ve kültür farklılığı gibi unsurlar göz önünde bulundurularak özel olarak eğitilmeli ve bu personelin özlük hakları, çalışma imkân ve şartları geliştirilmelidir. Ek olarak tüm bireylerin sahip olduğu kendi dini ve vicdani kanaatlerine uygun eğitim ve öğretim görme özgürlüğü, mülteci veya sığınmacıların elinden sırf bu statüleri nedeniyle alınmamalıdır. Dolayısıyla eğitim alanında yapılan düzenlemeler sığınmacı ve mülteciler aleyhine de facto ayrımcılık oluşturuyorsa, örneğin müfredat içeriği bu grupların eğitim hakkından faydalanmasını engelleyecek şekilde hazırlanmamışsa, mülteci/sığınmacılardan eğitim almalarını engelleyecek şekilde fahiş okul ücretleri alı-

nyorsa, okula kayıt esnasında mülteci/sığınmacıdan getirmesi beklenemeyecek doküman getirilmesi şartı isteniyorsa ayrımcılık yasağından söz edilebilir. Ayrıca mülteci/sığınmacıların ihtiyaçlarına yönelik oluşturulan özel eğitim kurumları hariç olmak üzere diğer öğrencilerden farklı okul ve sınıflarda ayrımcı bir saikle eğitim gördürülüyorsa yine mülteci ve sığınmacılar açısından 13. maddenin ihlal edildiği söylenebilir.

ESKHS 14. maddesinde ise devletlere yüklenen ilköğretimin zorunlu ve parasız olması esasının, bu Sözleşme'nin kabul tarihinde ülkesinde bu haktan herkesi yararlandıramamış devletler için somut yükümlülükler yüklenmiştir. Zorunlu ve parasız eğitimi ülkesi içerisinde yargı yetkisinin olduğu her alanda sağlayamamış devletlere, taraf olma tarihinden itibaren iki yıl içerisinde, bu uygulamayı hâkim kılacak ayrıntılı acil eylem planının kabulünü ve bu planda da zorunlu ve parasız ilköğretimin plan kapsamında belirtilecek yıllar içerisinde tedricen uygulanmasını zorunlu görmüştür.²⁶⁷

14. maddenin yorumlandığı Komite'nin 11 numaralı Genel Yorumunda, çocuklara eğitim hakkının sunulmasının hayati önemi üzerinde durulmuştur. Bu haktan mahrum bırakılan çocukların diğer insan haklarının da ihlal edilmesinin önünü açtığı, zorla çalıştırılma ve istismara maruz kaldıkları, okula gidemeyen kız çocuklarının çocuk yaşta evliliğe itildikleri belirtilmiştir. İlköğretimin ESKHS'de diğer eğitim kademelelerinden farklı olarak zorunlu ve parasız olarak uygulanmasının öngörülmesi, ilköğretimin Sözleşmeyi akdeden devletlerce de sayılan sebeplerden dolayı öneminin kabul edildiğini gözler önüne sermektedir. Komite acil eylem planının hayata geçirilememesine sebep olarak ekonomik kaynakların yetersiz oluşunun gösterilemeyeceğini, ekonomik kaynakların yetersizliği durumunda Sözleşme'nin 2. ve 23. maddelerinde belirtilen uluslararası yardım ve iş birliğine başvurulması gerekliliği belirtilmiştir. Görülmektedir ki bu madde ile ilköğretimin tüm dünyada gerçekleştirilmesi hedefinde yükümlülük sadece devletlere değil, bir bütün olarak uluslararası kamuoyuna yükletilmiştir. Buna ek olarak 14. maddede, zorunlu ve parasız eğitim hedefinin hangi sürede

²⁶⁷ ESKHS, m. 14.

tamamlanacağını belirten acil eylem planının iki yıl içerisinde belirlenmesi ve Komite'ye sunulması yükümlülüğü ile somut tarihler belirlenerek bu hususta esneklik kabul edilmeyeceğinin altını çizmiştir.²⁶⁸

Bu noktada ESKHS'nin 15. maddesine de değinmekte fayda vardır. Bireylerin kültürel yaşama katılma, bilimsel gelişmelerden istifade etme ve ortaya çıkardığı bilimsel, edebi ya da sanatsal ürünlerin çıkarlarının korunmasını ele alan 15. madde eğitim hakkı ile doğrudan alakalı olmasa da eğitim ile kültür arasındaki karşılıklı ilişki nedeniyle dikkate alınması gereken bir hükümdür.²⁶⁹ Zira kültürel ve bilimsel yaşama katılma, akademik özgürlükten faydalanma gibi haklar ancak eğitim hakkının tam gerçekleştirilmesi ile mümkün olur.²⁷⁰ Nitekim bu husus da Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin eğitim hakkını temel alan 28, 29 ve 30. maddelerinde çocuğun kendi kültürel kimliği, dili ve değerlerine; yaşadığı veya etnik kökeninin dayandığı ülkenin ulusal değerlerine, kendi medeniyetinin dışındaki medeniyetlere, bilimsel veya teknolojik gelişimlere saygının geliştirilmesine atıfta bulunularak güçlendirilmiştir.²⁷¹

b) Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinde Eğitim Hakkı

Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi de eğitim hakkına kısa bir şekilde eğitim hakkının özgürlük yönünü ele alan bir hükümle yer vermiştir. Düşünce, din ve vicdan hürriyetini ele alan 18. maddesinin 4. fıkrasında anne ve babanın çocuklarına vereceği kendi dini, ahlaki ve vicdani kanaatlerine uygun eğitime devletin saygı gösterme yükümlülüğünden bahseder. Burada devletin negatif bir yükümlülüğü söz konusu olup, anne ve babaların bu hakkına saygı duymakla mükelleftir. Bu negatif yükümlülük ESKHS'nin 13. maddesinin 3. fıkrasında da ele alınmıştır. İnsan Hakları Komitesi'nin 22 numaralı Genel Yorumunda da bu durumla ilgili olarak devletlerin genel din ve ahlak derslerini içeren eğitimi müfredat kapsamına sokabileceklerini, ancak tüm ebeveynlerin din ve vicdani kanaatlerine saygı duyularak tarafsız ve objektif bir niteliğinin

²⁶⁸ General Comment No. 11: Plans of Action for Primary Education, s. 2-3; Uyar, İnsan Hakları Yorumları, 11 Numaralı Genel Yorum, s. 201-202.

²⁶⁹ ESKHS, m. 15.

²⁷⁰ Gomez del Prado, s. 4.

²⁷¹ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, m. 28, 29 ve 30; Gomez del Prado, s. 4.

olması gerektiği belirtilmiştir. Eğitim içeriği sadece belirli bir din veya inancın gereklerini öğretme şeklinde olması durumunda, ancak o din ve inanca mensup olmayan aile bireylerine muafiyet sağlanması ya da alternatif başka derslerin sunulması durumunda hükme aykırılık söz konusu olmayacaktır.²⁷²

Eğitim hakkı ayrıca Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesinde de zımnen yer almaktadır. Etnik, dinsel ya da dil azınlıklara mensup olan kişilerin kendi kültürlerinden faydalanma, kendi dinlerine inanma ve bu dine göre ibadet etme, ya da kendi dillerini kullanma haklarını garanti eden bu hüküm hiç şüphesiz kendi içinde eğitimin varlığını da mecbur kılmaktadır.²⁷³

Son olarak Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi 2. maddesinde doğrudan etkiye sahip olan ayrımcılık yasağı yer almaktadır. Söz konusu maddede taraf devletlerin yetkisi altında bulunan herkesi hiçbir ayırım gözetmeden Sözleşmede yer alan haklardan faydalandırması, bireylerin haklarına saygı göstermesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda ayrımcılık yasağı ne kademeli gerçekleştirme ne de kaynakların yeterliliği gibi hükmün uygulanmasının önüne geçebilecek sınırlamalarla bağlıdır. Dolayısıyla ayrımcılık yapmama ilkesi hiç şüphesiz mültecileri de kapsayacak şekilde, “*taraf devlet'in yetkisi altındaki yerlerde yaşayan yabancılar da dâhil olmak üzere ve medeni durumlarına bakılmaksızın okul çağına gelmiş herkesi*” kapsamaktadır.²⁷⁴

3. 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi'nde Eğitim Hakkı

Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, mültecilere yönelik olarak hazırlanmış bir Sözleşme olarak İkinci Dünya Savaşının sona ermesinden bu yana mülteci statüsünün ve haklarının belirlenmesinde esas kaynak olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle bu Sözleşme diğer insan haklarının yanında mülteci ve sığınmacıların uluslararası hukuki korunması açısından özel öneme sahiptir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde eğitim hakkına ilk olarak ebeveynlerin çocuklarına verecekleri dini eğitim özgürlüğü

²⁷² Uyar, 22 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 57-58.

²⁷³ Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, m. 27; Gomez del Prado, s. 6.

²⁷⁴ Uyar, 13 numaralı Genel Yorum, İnsan Hakları Yorumları, s. 227.

açısından vatandaşlar ile en azından eşit muamele görmeleri gerektiğine ilişkin 4. maddesinde rastlanmaktadır.²⁷⁵ Madde aynı zamanda sığınma sağlayan taraf ülkelerin sunacakları eğitim müfredatlarında, mülteci ve sığınmacıların da dini eğitiminin dikkate alınması gerektiği ima edilmektedir. Örneğin dini derslerin objektif olması, bu sağlanamamışsa alternatif derslerin ya da muafiyet imkânının sunulması gibi devletlerin din eğitimi özgürlüğü ile ilgili olarak gerçekleştirdiği uygulamayı mültecilere de garanti-leyemiyorsa 4. madde kapsamında bir hak ihlalinin olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir durumda mülteci ebeveynlerinin hak ihlali oluşturan eğitimi reddetmeleri mümkündür. Ancak eğitim hakkına ilişkin 22. maddenin devlete bu tür bir eğitimin sağlanmadığı mülteci çocuklara, dini eğitimlerini sağlamak için pozitif yükümlülükler yüklediği belirtilmektedir. Mevcut ulusal sistemlerde sağlanmayan dinler için dini eğitim kurma zorunluluğunu da getirmeyeceği ifade edilmiştir.²⁷⁶

Öte yandan mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkından doğrudan bahseden madde 22. maddedir.²⁷⁷ Bu maddede temel eğitimi sağlama konusunda mülteci ve sığınmacılara da uygulanacak muamelenin vatandaşlarla eşit olması ve böylece temel eğitim noktasında haktan en yüksek istifade sağlanması öngörülmüştür. 1951 Cenevre Sözleşmesi, en azından temel eğitimde vatandaşlar ile eşit muamele ilkesini mülteci ve sığınmacılara sağlamayı taahhüt ederek öncellerinden ayrılmıştır. Zira 1933 ve 1938 tarihli Mülteci Sözleşmeleri, mültecilerin genel olarak yabancıların yararlandığı ölçüde eğitim haklarının tanınmasını öngörmekteydi.²⁷⁸ Sözleşme temel eğitimin tanımlamasını yapmamakla beraber İHEB'in koyduğu hükümler doğrultusunda eğitim hakkı temel eğitimin, okuma yazma, temel matematik bilgisi ve topluma uyum sağlama temel eğitimi olarak tanımlanmıştır. Cenevre Sözleşmesi'nin ilköğretimi temel

²⁷⁵ Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, m. 4.

²⁷⁶ Fernández, s. 37.

²⁷⁷ Madde 22: 1. Akit devletler, mültecilere temel eğitim konusunda, vatandaşlara tanınan aynı muameleyi uygulayacaklardır. 2. Akit devletler mültecilere temel eğitimin dışındaki eğitimler konusunda ve bilhassa çalışmalardan yararlanma; yabancı ülkelere alınmış eğitim belgeleri, üniversite diplomaları ve belgelerinin tanınması; harç ve resimlerden muafiyet ve eğitim bursları konularında mümkün olduğu kadar müsait ve her halde aynı şartlar içinde genel olarak yabancılara bahşedilenden daha az müsait olmayan şekilde muamele ederler.

²⁷⁸ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *The Refugee Convention, 1951: The Tra-vaux préparatoires analysed with a Commentary* by Dr. Paul Weis, 1990, s. 122, available at: <https://www.refworld.org/docid/53e1dd114.html> (20.10.2020).

eğitim kapsamında değerlendirdiği kesin olarak çıkarılabilirse de ortaokul, lise eğitimi ve belki de en önemlisi temel eğitim hakkından yoksun kalmış veya yarıda bırakmış yetişkinlerin temel eğitimini kapsamına alıp almadığı belirsizdir. Grahl-Madsen “1951 Cenevre Sözleşmesi Yorumu”nda temel eğitimin normal olarak 6-8 yıl süren ilköğretimi kapsadığını, “temel eğitim dışında kalan eğitimlerin” ifadesinin ise söz konusu ilköğretim dışında kalan eğitimi gösterdiğini ifade etmiştir.²⁷⁹

Sözleşmedeki haklardan mültecilerin yararlanacağı kesin olsa da sığınmacıların da istifade edip edemeyeceği sorusuna her iki grubun da kuşkusuz bu haktan yararlanabileceğini söylemek mümkündür. Sözleşme’nin 22/1 hükmünde, diğer maddelerinde rastlanan “yasal olarak ikâmet eden”, “yasal” ifadelerine yer vermediğinden mülteci statüsü kazanmışlara, sığınmacılara, yasal ikâmeti olmayan herkesi yetki alanına alır.²⁸⁰ Nitekim hazırlık çalışmaları esnasında Birleşik Krallık temsilcisinin, Temsilciler Konferansı’nda 22. maddenin 1. fıkrasının çok geniş bir şekilde ifade edildiğini, fıkradaki tek sınırlamanın başlık “kamu eğitimi” (*public education*) belirterek bu hususu doğrulamıştır.²⁸¹ Örneğin Güney Afrika’nın sığınmacı çocuklarında devlet ilkokullarına kabul edilmesine ilişkin vermiş olduğu İçişleri Bakanlığı v. Watchenuka kararında “Eğitim özgürlüğü insan onuruna özgüdür, çünkü eğitim olmadan kişi tam potansiyelini gerçekleştirmekten mahrumdur.” demek suretiyle eğitim hakkının ayırım yapılmaksızın herkese tanınması gerektiğini tekrarlamıştır.²⁸²

Hathaway’e göre, İHEB doğrultusunda temel eğitimin vatandaşlar yahut çocuklar sınırlaması yapılmadan herkese tanınmış olması bu haktan yetişkinlerin de faydalanabileceği anlamına gelir. 22/1 hükmü uyarınca, ilköğretimini tamamlamamış mülteci ve sığınmacılar da sığınma devleti vatandaşları ile eşit şartlarda ve resmi statü belirleme prosedürlerinin başlatılmasını veya sonuçlandırılmasını beklemeden eğitim hakkına sahiptir. Bu nedenle yetişkin sığınmacıların –geçerli bir sebep olmaksızın-

²⁷⁹ UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Commentary of the Refugee Convention 1951 (Articles 2-11, 13-37)* by Prof. Atle Grahl-Madsen, October 1997, s. 49, available at: <https://www.refworld.org/docid/4785ee9d2.html> (20.10.2020).

²⁸⁰ Weis, *The Refugee Convention Commentary*, s.

²⁸¹ James C. Hathaway, *The Rights of Refugees Under International Law*, Cambridge University Press, 2005, s. 597.

²⁸² Hathaway, s. 598.

ilköğretim denklğinde eğitim veren (temel okuryazarlık, matematik bilgisi gibi) eğitim programlarına erişiminin açık olması ve bu husustaki muamelede vatandaşlar ile eşit tutulması gerekir.²⁸³

Ancak söz konusu maddenin mülteci ve sığınmacılara vatandaşlar ile karşılaştırıldığında eğitime erişimde daha fazla söz hakkına sahip olma ya da eğitimin içeriği ve kapsamı ile ilgili olarak ev sahibi devlete tek başına pozitif maddi bir yükümlülük getirmediği anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Yani devlet, mülteci ve sığınmacıların var olan kurumlara erişimlerini engelleyemezken, onlar için özel kurumlar oluşturma yükümlülüğü altında değildir. Zira eğitim hakkı ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kategorisinde yer almasından kaynaklı olarak aşamalı olarak hakkın yerine getirilmesi mevzubahistir. Yine de kamusal kaynakların kısıtlılığı ve aşamalı gerçekleştirme devletlerin en azından temel eğitimi yargı yetkisinde bulunan herkese sağlama yükümlülüğünden kurtarmaz. Nitekim BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 3 No'lu Genel yorumunda örneğin bireyleri temel gıda maddeleri, temel sağlık hizmetleri, temel barınma imkânları ve eğitimin en temel biçiminden mahrum bırakan bir taraf devletin, Sözleşme hükümlerinden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediğini ifade etmiştir. Zira aşamalı gerçekleştirme ve kamusal kaynaklar gibi sınırlamalar nedeniyle ESKHS'nin asgari temel yükümlülükler oluşturmayacağı şeklinde okunması, Sözleşme'nin varoluş amacını anlamsızlaştıracığını belirtmiştir.²⁸⁵ Aynı husus 1951 Sözleşmesi için de geçerli olacağından, m. 22/1 kapsamında en azından temel eğitime erişimin ve temel eğitim verilebilmesi için gerekli imkânların sağlanması yükümlülüğünün var olduğu kabul edilmelidir.

Sözleşme'nin m. 22/2 hükmünde ise mülteci ve sığınmacıların, temel eğitim/ilköğretim dışındaki eğitim kademelerine erişiminde, yabancı ülkelerden alınan eğitim sertifikaları, diplomaları ve derecelerinin tanınmasında, harç ve resimlerden muafiyet

²⁸³ Hathaway, s. 599.

²⁸⁴ Fernández, s. 37.

²⁸⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant)*, 14 December 1990, E/1991/23, 10. paragraf, available at: <https://www.refworld.org/docid/4538838e10.html> (20.10.2020).

sağlanması ve burs imkânlarından yararlandırılmalarında mümkün olan en uygun muamelenin uygulanmasını, bu mümkün değilse de en azından yabancılara uygulanan muamelenin daha azının uygulanmayacağını ifade etmektedir.²⁸⁶ Bu nedenle m. 22/2 hükmünde sıralanan imkânların yabancılara uygulanmasında göz önünde tutulan sığınma ülkesinde belirli asgari kalma süreleri veya ikâmetgâh süreleri gibi kıstaslarla sınırlandırılabilir. Temel eğitim dışında kalan eğitimler yani teknik eğitim, yükseköğretim ve tartışmalı olmakla birlikte ortaöğretimdir. Temel eğitim dışındaki eğitimlere erişimde mülteci ve sığınmacılara en azından yabancılara uygulanan muamelenin tatbik edilmesi farklı uygulamalara yol açmıştır. Örneğin; Avrupa Birliği, mülteci statüsü almayı bekleyen sığınmacıların teknik eğitime erişimini, taraf devletlerin takdirine bırakmıştır.²⁸⁷

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus hükümetlerin eğitim müfredatlarını yerel entegrasyon doğrultusunda veya gönüllü geri dönme üzerine oluşturması ihtimallerinden hangisinin mülteci ve sığınmacılar açısından daha faydalı olacağı sorunudur. BMMYK, mültecileri geri dönüşe hazırlamanın, ev sahibi ülkenin kültürüne ve toplumuna dâhil etmek için tasarlanmasına tercih etmektedir.²⁸⁸ İki durumun da uygulamada 22. maddenin yerine getirilmesinde farklı sonuçları doğuracağı açıktır. Zira gönüllü geri dönme üzerine kurulu müfredatta mültecilerin ana diline, sosyal ve kültürel yapısından kaynaklanan ihtiyaçlara cevap verirken, yerel entegrasyon, mültecilerin sığınma ülkesi kültürüne adapte etmeye, ev sahibi ülkenin dilini öğretmeye öncelik veren bir müfredat hazırlanacaktır. Her iki uygulamanın da katı bir şekilde uygulanması, pratikte sorunlar yaratacaktır. Nitekim Sudan'daki Eritreli mültecilere, devlet entegrasyona yönelik eğitim vermek isterken mülteci aileleri geri dönmeye odaklanan eğitim müfredatının çocuklarına verilmesinden yanadır. Aynı durum BM'nin Tayland'daki Kamboçyalı mültecilerin Khmer Budist kültürü, geleneksel yaşam tarzına değinmeden, üretkenlik ve tüketme üzerine kurulu Batı standartları ve Batı metodolojisine uygun müfredat hazırlaması sorunlara yol açmıştır. İdeal olanın çeşitliliğe dayalı

²⁸⁶ Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme, m. 22/2.

²⁸⁷ Hathaway, s. 593.

²⁸⁸ Hathaway, s. 605.

sosyal ve kültürel ortamlarda değişen toplumların ve öğrencilerin ihtiyaçlarına, çoğulculuğa önem veren entegrasyona odaklanan öte yandan ev sahibi devlet tarafından finansal olarak desteklenmeyen geri dönüş odaklı eğitim kurumlarının kurulmasına da izin verilmesidir.²⁸⁹

Bahsedilmesi gereken bir diğer nokta 22. madde ile yalnızca devlet tarafından verilen eğitimin düzenlendiğidir. 22/2. madde ile temel eğitime erişimde olduğu gibi ilköğretim/temel eğitim sonrası alınan eğitim aşamaları da eğitimin yalnızca kamusal biçimini düzenlemekte olup özel eğitim kurumları bu hükmün kapsamı dışında bırakılmıştır.²⁹⁰ Ayrıca Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin 22. maddesi mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkı ile ilgili olarak en spesifik hükmü oluşturduğundan, daha sonra özellikle BMMYK ve diğer uluslararası kuruluşlarla ajanslar tarafından eğitim hakkını garanti altına alan politika ve hukuki gelişimlerin oluşturulmasını sağlamıştır.²⁹¹

4. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de Eğitim Hakkı

1989 tarihli Çocuk Haklarına Dair Sözleşme kapsamında hakları belirlenen “çocuk” 18 yaşının altındaki her bireyi kapsamaktadır. Sözleşmenin 2. maddesinde ayrımcılık yasağı belirtilmiş, çocuklara sağlanan hakların istifadesinde çocuklar arasında ırk, renk, cinsiyet, dil, politik ya da herhangi farklı bir düşünce, etnik köken, mülkiyet, sakatlık, doğuş veya diğer statüler nedeniyle ayrımcılık yapılamayacağını ortaya koymuştur. Dolayısıyla mülteci veya sığınmacı çocukların; statüsü, doğum yeri ya da etnik kökeni ne olursa olsun Sözleşme’de yer alan eğitim hakkı ve diğer haklardan istifade edebileceği, diğer çocuklarla eşit muameleye tabi tutulacağı anlaşılmaktadır.²⁹²

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de yer alan eğitim hakkına ilişkin maddeler, insan hakları metinleri içerisinde Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme’den sonra en detaylı hükümleri içermektedir.²⁹³ Sözleşme içeriği incelendiğinde eğitim hakkına

²⁸⁹ Hathaway, s. 605-606.

²⁹⁰ Hathaway, s. 608.

²⁹¹ Fernández, s. 37.

²⁹² Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, m. 1 ve m. 2.

²⁹³ Gomez del Prado, s. 8.

Sözleşme'nin 28. ve 29. maddelerinde yer verildiği görülmektedir. Devletlerin, çocukların eğitim hakkını fırsat eşitliği temelinde ve aşamalı olarak gerçekleştirmelerini önören Sözleşme'nin 28. maddesi, tıpkı ESKHS'de olduğu gibi ilköğretimin tüm çocuklara parasız ve zorunlu olarak verilmesini, mesleki ve genel eğitimi içeren ortaöğretimin ihtiyari tutulup gerektiğinde devlet tarafından finanse edilmesine yönelik tedbirler alınmasını, yükseköğretimin ise bireysel kapasite çerçevesinde herkese açık tutulmasını ortaya koymuştur. Ancak ESKHS ile karşılaştırıldığında ücretsiz yükseköğretimin kademeli olarak başlatılması, eğitim sisteminin tüm okullarda iyileştirilmesi, yeterli bir burs sisteminin sağlanması, öğretim koşullarının sürekli iyileştirilmesi gibi bazı güvencelere Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 'de yer verilmediği görülür.²⁹⁴ Ayrıca Sözleşme, devletlere okulu bırakma oranının düşürülmesi ve okula devamın sürekli bir şekilde sağlanması için gerekli tedbirleri almakla yükümlü tutulmuştur.²⁹⁵

Madde ayrıca çocukların yeterli bilgi ve rehberliğe sahip olma hakkına da yer vermektedir. 2. fıkrasında çocuğa eğitimi sırasında uygulanacak disiplindeki ana ölçütün çocuğun insan haysiyeti ile bağdaşması olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda okullarda uygulanacak disiplin için şiddetten kaçınılması, çocuğun insanlık onurunu zedelemeyecek disiplin yöntemlerine başvurulması zorunlu tutulmuştur. Dolayısıyla Sözleşmeyi kabul eden devletlerin hükümetlerinin, okul yöneticilerinin disiplin politikalarını gözden geçirmelerini ve fiziksel veya zihinsel şiddet, istismar veya ihmal içeren her türlü disiplin uygulamasını ortadan kaldırmaları gerekmektedir.²⁹⁶

Sözleşmeye taraf olan ülkelerin eğitim alanında, özellikle dünya genelinde okuma yazma oranını yüzde yüze çıkarmak ve bu sayede cehaletin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmaları gerekmektedir. Akit devletler ayrıca modern eğitim metotlarına sahip olmayan ülkelere bu yöntemleri, bilimsel ve teknik bilgileri edinmelerini kolaylaştırmak için uluslararası iş birliğinin hem güçlendirilip ve hem de teşvik edilmesini sağlamakla yükümlüdürler.²⁹⁷ Bu husus özellikle gelişmekte olan ülkelerin,

²⁹⁴ Gomez del Prado, s. 9.

²⁹⁵ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, m. 28/1.

²⁹⁶ UNICEF, Fact Sheet: A Summary of the Rights Under the Convention on the Rights of the Child, <https://www.unicef.org.uk/rights-respecting-schools/wp-content/uploads/sites/4/2017/01/Summary-of-the-UNCRC.pdf> (25.09.2020).

²⁹⁷ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, m. 28/3.

eğitimin geliştirilmesinin, yaygınlaştırılmasının ya da iyileştirilmesinin mali yükünü karşılayamamaları ve bu sebeple de etkin ve yeterli eğitime erişemeyen çocukların, eğitim haklarında tam olarak istifade edebilmeleri açısından önemlidir. Bu hükümden dünya devletlerinin çoğunun, çocuk haklarının sağlanmasında eğitim hakkına özel önem verildiği hususunda mutabık olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eğitim hakkından tüm çocukların faydalanabilmesi için egemenlik yetkisi dâhilindeki bireylere eğitim hakkını sağlayamayan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında uluslararası iş birliğinin arzulandığı görülmektedir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 29/1 hükmünde, ESKHS'ye paralel bir şekilde çocuğun eğitiminin yönelmesi gereken politik amaçları ortaya konulmuştur. Bu amaçlar diğer Sözleşmelerde yer alan kişiliğin tam gelişimi, beceri ve yetenek edinilmesi, insan haklarına saygı, hoşgörü gibi benzer ilkeler olmakla beraber Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de bu ilkelerin genişletildiğini görmekteyiz. Zira *“çocuğun anababasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşeye ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara ve doğal çevreye saygısının geliştirilmesi”* gibi ESKHS'de yer alan amaçların detaylandırıldığı ve çeşitlendirildiği görülmektedir.²⁹⁸

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin ikinci fıkrasında ise anılan madde hükümlerinin hiçbir şekilde bireylerin öğretim kurma ve yönetme özgürlüğüne aykırı olacak bir biçimde yorumlanamayacağını belirtilmiştir. Ancak gerçek ve tüzel kişilerin sahip olduğu bu özgürlük sınırsız değildir. Zira bu Sözleşme'de de eğitim kurumları 29/1'de anılan ilkeler ve devletin iyi bir eğitimi sağlayabilmek için koyacağı asgari şartlarla bağlı bulundukları ifade edilmiştir.²⁹⁹ Eğitim hakkını ele alan sözleşmelerde yer verilen eğitim kurumları kurma ve yönetme özgürlüğü maddeleri incelendiğinde ne bireylerin bu özgürlüğü kullanmada ne de devletin bu özgürlüğe müdahalede sınırsız bir yetkiye sahip olduğu görülür.

Sözleşme'nin 2. maddesinde taraf devletlerin, Sözleşme'de tanınan hakları yargı yetkisi altında bulunan her çocuğa tanımasının nasıl yorumlanacağı taraf devletlere

²⁹⁸ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, m. 29/1.

²⁹⁹ Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, m. 29/2.

bırakılmakla beraber BM Çocuk Hakları Komitesi maddenin geniş yorumlanması gerektiği kanaatindedir. Komite, Sözleşme’de yer alan hakların kural olarak taraf devlet vatandaşları olan çocuklarla sınırlı tutulmaması, ülkede yasal olarak bulunma, çocuğun milliyeti, çocuğun sığınmacı, mülteci, göçmen, vatansız olma durumu dikkate alınmaksızın tüm çocuklar için geçerli olması gerektiğini ifade eder.³⁰⁰ Ancak taraf devletlerin Sözleşmeyi kabul ederken koyacakları çekinceler veya yorumlamaya ilişkin sınırlamalarla örneğin sadece yasal ikâmeti bulunmayan çocuklara ilişkin konan bir çekince olduğu gibi Sözleşme’nin kapsamını daraltması mümkündür.³⁰¹

5. Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmede Eğitim Hakkı

Mülteci ve sığınmacıların eğitim haklarının ortaya konulmasında önem arz eden bir diğer uluslararası belge “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme”dir. Sözleşme, UNESCO’nun, 14 Aralık 1960 tarihli Genel Toplantısında 106 ülke tarafından kabul edilmiştir.³⁰² Sözleşmenin giriş kısmında İHEB metnindeki her bireyin eğitim hakkına sahip olduğu hükmüne atıf yapılmış ve hem eğitimde ayrımcılığın her biçiminin yasaklanması hem de herkes için eğitimde fırsat ve muamele eşitliğinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır.³⁰³ Herhangi bir maddesine çekince konulmasına izin vermeyen bu Sözleşmeye Türkiye henüz taraf değildir.³⁰⁴ Onaylayan devletleri yasal olarak bağlayan bu Sözleşme, eğitimin bir lüks değil, temel bir hak olduğu fikrini vurgulamakta ve eğitimde fırsat eşitliğini teşvik ederken, her türlü ayrımcılığı yasaklama yükümlülüğünün altını çizmektedir.

Sözleşmenin ilk maddesinde ayrımcılığın tanımı yapılmış, eğitimde ırk, dil, din, renk, cinsiyet, politik veya benzeri görüş, etnik köken, ekonomik durum ya da doğum

³⁰⁰ UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 6 (2005): *Treatment of Unaccompanied and Separated Children Outside their Country of Origin*, 1 September 2005, CRC/GC/2005/6. Daha detaylı bilgi için bkz.: <https://www.refworld.org/docid/42dd174b4.html> (23.04.2021).

³⁰¹ Kurt Willems, Jonas Vernimmen, "The fundamental human right to education for refugees: Some legal remarks.", *European Educational Research Journal*, 17:2, 2018, s. 6.

³⁰² “UNESCO’s Convention Against Discrimination in Education” <https://en.unesco.org/themes/right-to-education/convention-against-discrimination> (27.10.2020).

³⁰³ “Convention Against Discrimination in Education 1960” http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (27.10.2020).

³⁰⁴ Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, m. 9. <https://treaties.un+.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280134150> (28.10.2020).

esasına dayanan muamele eşitsizliğinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu şekilde meydana gelebilecek ayrımcılık muameleleri Sözleşmenin 1. maddesinde herhangi bir kişi ya da topluluğun her kademe veya türde eğitime erişimden mahrum bırakılması; daha düşük standartta bir eğitim ile sınırlandırılması; Sözleşmenin 2. maddesinde belirtilen haller dışında kişiler için ayrı eğitim sistemleri veya kurumları kurulması ya da sürdürülmesi; insan onuruyla bağdaşmayacak şartlarda herhangi bir dışlama, dışarıda bırakma, sınırlama veya tercihe maruz bırakılmaları şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca Sözleşme kapsamında ayrımcılık yasağının eğitimin her şekli ve kademesinde geçerli olduğu vurgulanmaktadır.³⁰⁵ Görülmektedir ki mülteci ve sığınmacı gruplarının da sırf bu statülere sahip yabancılar olmaları sebebiyle eğitimden mahrum bırakılmaları, daha düşük standartta eğitim ile sınırlandırılmaları, 2. maddedeki hâller dışında ev sahibi ülke vatandaşlarından ayrı eğitim kurumlarında eğitim gördürülmeleri ve insan onurlarını zedeleyecek dışlama, sınırlama ve tercihlere maruz bırakılmaları bu Sözleşmeyi kabul eden devletler bakımından bir aykırılık oluşturacaktır.

Sözleşmenin 2. maddesinde gruplar için ayrı eğitim kurumları oluşturulmasının ayrımcılık yasağını ihlal etmeyeceği istisnai haller açıklanmıştır. Bu kapsamda eğitimde kullanılacak materyallerin, okul binaları ve öğretim elemanlarının standartlarının aynı nitelikte olması, eşit eğitime ulaşma ve eğitimden faydalanma imkânı sunulması şartıyla iki ayrı cinsiyetli okulların kurulması ayrımcılık yasağına aykırı görülmemiştir. Dolayısıyla eğitim hakkının özünün zedelenmemesi şartıyla kız ve erkeklere özel eğitim kurumları kurulmasının ayrımcılık oluşturduğu şeklinde yorumlanamaz. Ayrıca eğitim özgürlüğüne ilişkin ebeveynlerin istekleri doğrultusunda öğrencilere farklı din ve dil eğitimi alternatiflerinin sunulması ve hiç kimsenin kendi dini inanç ve kanaatlerine aykırı düşen eğitim almaya mecbur bırakılamayacağı belirtilmiş ancak bu özgürlüğün, sunulan eğitime devamın isteğe bağlı tutulması ve devlet tarafından belirlenecek standartlarla uyumlu olması şartına bağlanmıştır.³⁰⁶

Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme’de belirli bir normatif çerçeve çizilmiş, taraf devletleri ilköğretimi zorunlu ve parasız, ortaöğretimi ve farklı formlarını herkes

³⁰⁵ Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, m. 1.

³⁰⁶ Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, m. 2.

için mevcut ve erişilebilir, yükseköğretimi ise bireysel kapasite ve yetenek temelinde erişilebilir kılmakla yükümlü kılmiştir. İlköğretim eğitimi yarıda kalmış ya da ilköğretim eğitimi hiç alamamış kişilerin de eğitimlerine devam edebilmeleri için taraf devletlerin gerekli önlemleri alması teşvik edilmiştir.³⁰⁷ Sözleşme ayrıca eğitimde fırsat ve muamele eşitliğinin önemine değinmiş, bu eşitliği teşvik eden ulusal politikaların oluşturulması gerektiği taraf devletlerce taahhüt altına alınmıştır.

Sözleşmenin devamında ESKHS’de olduğu gibi eğitimin Birleşmiş Milletlerin amaçlarıyla paralel olan politik hedeflerine yer verilmiştir. Ayrıca ulusal azınlıkların kendi dillerinde eğitim görme ve eğitim kurumları oluşturma haklarına değinilmiştir. Ancak bu hak, bir bütün olarak topluluğun kültür ve dilini anlamaktan alıkoymamaya-cağı gibi devletin ulusal egemenliğine hanel getirecek şekilde kullanılamaz.³⁰⁸

Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme eğitimin kalitesi ve standartlarını belirleyen uluslararası bağlayıcı ilk sözleşme olması açısından da önemlidir. Zira Sözleşmede hem taraf devletlerce sunulacak eğitimin standartlarının hem de sağlanan eğitimin kalitesine ilişkin koşulların diğer kamusal eğitim kurumları ile eşdeğer seviyede olmasının sağlanması yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca Sözleşmenin uygulanmasının izlenmesi için UNESCO ile taraf devletler periyodik istişarelerde bulunurlar.³⁰⁹

Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, mülteciler/sığınmacılar açısından daha büyük bir önem arz etmektedir. Zira mültecilerin eğitim hakları başta olmak üzere diğer haklar noktasında vatandaşlar ya da en azından diğer yabancılarla eşit muamele görmeleri, hak ihlallerini önemli ölçüde azaltacaktır. Sözleşmede her bireye verilen eğitimin eşit kalitede olması gerekliliği hiç kuşkusuz mülteci ve sığınmacılar açısından da geçerlidir. Ancak eşit kalitede eğitim, sığınma ülkesi vatandaşlarına verilen eğitimle mültecilere verilen eğitimin birebir aynı içerikte olması anlamına gelmeyeceği gibi aksine eşitlik ilkesinin ihlalini taşıyabilir. Zira mülteciler, sığınma ülkesi vatan-

³⁰⁷ Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, m. 4.

³⁰⁸ Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, m. 5.

³⁰⁹ UNESCO, “The Convention against Discrimination in Education: ten reasons why this Convention is crucial to ensure the right to education for all children, youth and adults”, France, 2007, s. 4.

daşlarından farklı kültüre, dile ve dine sahip olduklarından eğitimin içeriği entegrasyonun daha rahat sağlanması açısından değiştirilebilir. Nitekim bu husus Sözleşmenin 2. maddesinde belirtilmiştir. Dolayısıyla eşit kalite standardına sahip olması şartıyla farklı kurumlarda mültecilerin özel gereksinimlerine cevap veren eğitim verilmesi ayrımcılık yasağına aykırılık oluşturmaz. Ancak bunun kısa süreli misafir edilecek ya da eğitime yeni başlayan ve sığınma ülkesi kültürüne tamamıyla yabancı olan mülteciler için uygulanması daha doğrudur. Diğer hâllerde etkili entegrasyonun sağlanması, ayrımcılık yasağının ihlal edilmemesi için ulusal eğitim sistemi içerisine kültürel, dini ve dilsel açıdan çoğulculukla kuvvetlendirilmiş kapsayıcı bir mülteci eğitiminin dâhil edilmesi en sağlıklı olan yol olarak görülmektedir. Ayrıca Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme'nin; taraf devletlerin ilköğretimden yoksun kalan bireylerin temel eğitimlerini sağlaması yükümlülüğü; temel eğitim almadan ayrılan mültecilerin bu eğitimlerini almalarının sağlanması, bu yolla bir meslek/zanaat edinmeleri veya zaten sahip oldukları meslek veya zanaatı icra edebilmelerinin sağlanması ve bu sayede yük olmaktan çıkıp kendi kendine yetebilen, kendine güvenen mülteci profilinin oluşturulması açısından önemlidir.³¹⁰

6. Diğer Düzenlemelerde Eğitim Hakkı

Yukarıda bahsedilen düzenlemelerin dışında eğitim hakkını ele almış diğer evrensel düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu düzenlemelerden biri olan “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme”de ırk ayrımcılığı; siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında ırk, renk, soy veya etnik kökene dayalı ayırım yapılarak bireylerin hak ve özgürlüklerinin zayıflatılması ya da ortadan kaldırılması olarak tanımlanmaktadır.³¹¹ Aynı Sözleşmenin 5. maddesinde ırk, renk, etnik köken ayırımı yapılmaksızın kanun önünde devletlerin tanımak zorunda olduğu haklar sıralanmıştır. Bu haklar arasında ekonomik, sosyal ve kültürel haklar ve bu haklar içinde özellikle eğitim ve formasyon hakkı sayılmıştır.³¹² Ek olarak 7. maddesinde ESKHS’nde olduğu gibi eğitimin amacına yöne-

³¹⁰ Fernández, s.39.

³¹¹ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, m. 1.

³¹² Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, m. 5.

lik tedbirler vurgulanmış, eğitim, öğretim, kültür ve enformasyon alanlarında hoşgörünün desteklenmesi, her türlü ırk ayrımcılığı ve önyargıyla mücadele edilmesi, BM temel insan hakları metinlerinde belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi gibi hedeflere yönelik olması vurgulanmıştır.³¹³ Ancak Sözleşmede yer alan hükümlerin taraf devletlerin vatandaşlık, uyrukluk gibi konularda yapılacak vatandaş ve vatandaş olmayanlar arasındaki ayrımlara uygulanmayacağı belirtilmektedir.³¹⁴ Bu kapsamda Sözleşmeye taraf devletlerin, eğitim hakkının uygulanmasına yönelik olarak vatandaşları ile vatandaş olmayan mülteci ve sığınmacılara tatbik ettiği ayrımlar, vatandaşlığa ya da uyrukluğa sahip olmaktan kaynaklanıyorsa bu Sözleşme kapsamında hak ihlali oluşturmaz. Ancak söz konusu ayrımcı uygulamalar, bu kişilerin ırk, etnik köken ve renklerinden kaynaklanıyorsa hak ihlalinin varlığından söz edilmesi mümkündür.

Eğitim hakkını ele alan bir diğer Sözleşme “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi”dir. Sözleşmenin 10. maddesinde kadınların eğitim alanında erkeklerle eşit haklara sahip olması için gerekli tedbirler ayrıntılı olarak sıralanmıştır. Bunlar kadınlara her çeşit mesleki eğitimde eşit şartların sağlanması; ders müfredatı, okul materyali, öğretim görevlisi gibi imkânlardan eşit faydalandırılması; eşit sınavlara katılım sağlanması; kadın ve erkeklerin kalıplaşmış toplumsal rolleriyle alakalı kavramların kaldırılması ve buna ilişkin eğitim metotlarının teşvik edilmesi gibi kadınların eğitim haklarını sağlamak ve eğitimde de facto ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik tedbirlerdir.³¹⁵ Eğitim hakkından faydalanma konusunda yardıma en çok muhtaç duyan kadın mültecilerin bu Sözleşme kapsamına girdiği açıktır.

Mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkı ile ilgili olarak bahsedilebilecek bir diğer düzenleme bağlayıcı olmadığı hâlde evrensel kabul gören, uzun süre hapisshanede kaldığı için mahpus hakları savunuculuğu yapan Nelson Mandela’yı onurlandırmak üzere “Mandela Kuralları” olarak da bilinen ve 2015 yılında revize edilen “Mahpusların Islahı İçin Asgari Standart Kurallar”dır.³¹⁶ 104. maddesinde mahpuslara dinsel eğitim

³¹³ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, m. 7.

³¹⁴ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, m. 1/2.

³¹⁵ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, m. 10.

³¹⁶ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Antalya Barosu İnsan Hakları Merkezi, *Mahpuslara Muameleye Dair Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları (Nelson Mandela Kuralları)*, Ankara 2019, s. 6.

dâhil ileri eğitimin verilmesinin sağlanması, okuryazar olmayan mahpuslar ile genç mahpusların eğitimlerinin zorunlu olduğu ve bu hususa hapishane idaresi tarafından özel önem verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.³¹⁷ AİHM içtihatlarında sıklıkla kullanılan bu belge,³¹⁸ mahpus mülteci ve sığınmacıların hapishane şartlarında eğitim haklarından istifade etmeleri için yol gösterici bir belge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 37. maddesinin yorumlanıp uygulanmasında tavsiye niteliği taşıyan ve BM Genel Kurulu tarafından 14 Aralık 1990 tarihinde 45/113 sayılı kararıyla kabul edilen “Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları”, diğer bir adıyla “Havana Kuralları”; özgürlüğünden mahrum bırakılan mülteci/sığınmacı çocuğun eğitim hakkına ilişkin kaynaklık oluşturabilecek bir diğer sözleşmedir.³¹⁹ Özel önem taşıyan ve zarar görmeye müsait olan bu çocukların eğitimlerine ilişkin kurallar 4. bölümün “Eğitim, mesleki öğrenim ve çalışma” kısmında 38-46 numaralı kurallarda düzenlenmiştir. 38-41 numaralı kurallarda eğitimin niteliği hakkında kurallar yer alırken, 42 ve 43 numaralı kurallar mesleki eğitime yöneliktir. Çocukları ıslahevi sonrası hayata hazırlayacak asgari eğitimin sağlanması için asgari yükümlülükler belirlenmiş, çocukların tutuklu bulundukları süre zarfında elde edecekleri diploma ve belgelerde, bu kurumlarda kaldıklarına ilişkin beyanatların yer almaması gerektiği ifade edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen, öğrenme güçlüğü çeken, yabancı kökenli çocuklara özel dikkatin gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³²⁰

B. Bölgesel Düzenlemelerde Eğitim Hakkı

Bölgesel düzeyde ele alınan bazı sözleşmelerde de genel olarak bireylerin ve özelde mültecilerin eğitim hakkına yer verildiği görülmektedir. Bunlardan Avrupa kıtasında yapılan düzenlemeler diğer bölgesel düzenlemelerden bir adım öndedir. Zira

³¹⁷ Mahpusların Islahı için Asgari Standart Kurallar, m. 104.

³¹⁸ Mahpuslara Muameleye Dair Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları (Nelson Mandela Kuralları), s. 6.

³¹⁹ Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları, http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uakararlar/ozgurlugundenyoksunbırakilmis.pdf (16.04.2020).

³²⁰ Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları, 38-41 numaralı kurallar.

Avrupa Birliği özelinde; özellikle mülteci/sığınma hukukuna ilişkin yapılan düzenlemelerin kendi kıtasının sınırlarını aşan ve dünya genelinde kabul görerek örf adet kurallı hâline gelen hatta BMMYK uygulamalarını etkileyen kurallar olarak karşımıza çıkmaktadır.³²¹ Öte yandan göçün ve sığınmanın evrensel ve tüm zamanlara yayılan bir olgu olması, dünyanın hemen hemen her bölgesinde sığınma konusu üzerinde düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Bu başlık altında dünyanın belirgin kesimlerindeki en temel bölgesel düzenlemeler irdelenmeye çalışılmıştır.

1. Avrupa Kıtasında

a) Avrupa Konseyinde

(1) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Eğitim Hakkı

AİHS ana metninde eğitim hakkına ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Ancak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kabulünden sonra Sözleşmede bazı değişiklikler yapmak ve kapsamını genişletmek amacıyla kabul edilen ek protokollerden 1 Numaralı Ek Protokol, 20 Mart 1952'de Paris'te imzalanmıştır.³²² Protokolün "Eğitim ve Öğrenim Hakkı" başlıklı 2. maddesinde eğitim hakkı "*Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.*" şeklinde ifade edilmiştir.³²³ Madde içeriğine baktığımızda ilk cümle ile ayırım yapılmaksızın kapsayıcı bir şekilde tüm bireylerin eğitim hakkı teminat altına alınmaktadır. İkinci cümlesi ise eğitim hakkının özgürlük yönünü ifade etmekte, ebeveynlerin kendi inanç ve kanaatlerine göre çocuklarının eğitim almasının sağlanması özgürlüğünü güvence altına almaktadır.

³²¹ Lambert, s. 1.

³²² Türkiye AİHS 1 No'lu Ek Protokolü 20 Mart 1952 tarihinde imzalamış ve AİHS ile beraber Protokolü de 10 Mart 1954 tarih ve 6366 sayılı İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun ile onaylamıştır. Türkiye, AİHS ana metnine herhangi bir çekince koymamışken 1 No'lu Ek Protokol eğitim hakkını ele alan 2. maddesine 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu hükümlerine hâle getirmeyeceğini gerekçe göstererek çekince koymuştur. 10 Mart 1954 tarih ve 6366 sayılı İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun (RG. 19.03.1954/8662).

³²³ AİHS, 1 Numaralı Ek Protokol, m. 2.

Protokoldeki düzenleme eğitim hakkına ilişkin özet bir çerçeve çizse de AİHM kararlarında maddenin kapsamı daha detaylı olarak ortaya konulmuştur. Buna göre bireylerin eğitim hakkının Sözleşme ile kayıt altına alınması; devletlere eğitimin bireyler açısından masraflarını karşılama veya mali bir destek sağlama şeklinde pozitif bir yükümlülük getirdiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Nitekim bu husus hem hazırlık çalışmalarında hem de çeşitli kararlarda dile getirilmiş ve bu sebeple madde lafzı olumsuz cümle yapısıyla ifade edilmiştir.³²⁴ Bununla birlikte devletin, özel ve devlet okullarında öğrencilerin kötü muameleye maruz kalmalarını engelleme şeklinde pozitif yükümlülüğünün olduğu AİHM tarafından kabul edilmiştir.³²⁵ Bu doğrultuda eğitim hakkı; bilgi aktarımı ve mental olarak gelişme, belli zamanda var olan eğitim kurumlarına ve devlet mevzuatına uygun bir şekilde hazırlanan eğitimin tanınması haklarını içermektedir.³²⁶ Bu bağlamda eğitim hakkı her ne kadar belli bir eğitim düzeyini öngörmese de ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimi kapsamakta, uzmanlık eğitimi de içermektedir. Eğitim hakkının muhatapları sadece çocuklar değil, aynı zamanda yetişkinler yani bu haktan faydalanmak isteyen herkeştir.³²⁷

AİHS aynı zamanda özel eğitim kurumları açma ve bunları işletme özgürlüğünü de korumakta, ancak herhangi bir eğitim şeklini mali olarak destekleme sorumluluğunu devletlere yüklememektedir. Eğitim hakkı mutlak bir hak olmayıp, devlet tarafından düzenlenmeye tabi tutulması zorunludur. Bu durum da eğitim hakkında bazı

³²⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. Maddesi Hakkında Rehber: Eğitim Hakkı Raporu*, Avrupa Konseyi 2015, s. 5. Aynı zamanda Belçika Dil Davası'nda da bu konu için bkz.: AİHM, 23.07.1968 Tarihli, 474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64 Başvuru Numaralı *Case "Relating To Certain Aspects Of The Laws On The Use Of Languages In Education In Belgium". Belgium (Merits)* kısaca *Belgian Linguistic Case (Belçika Dil Davası)* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57525> (01.05.2021).

³²⁵ İrlanda vatandaşı olan başvuru 1973'te 9 yaşındayken öğretmeni tarafından o dönemde devam etmekte olduğu Roma Katolik Okulu'nda cinsel istismara uğramış, 1996 yılında olayın tekrar gün yüzüne çıkması ve şikâyet sayısının 386'ya ulaşması ile beraber öğretmeni suçlu bulunmuştur. Başvurucu devletin öğrencileri koruma yükümlülüğünü yerine getirmediğinden bahisle AİHM'e başvurmuş, mahkeme çocukların savunmasız yapısı nedeniyle devletin özellikle ilköğretimde kötü muameleden koruma yükümlülüğü olduğunu kabul etmiş ve işkence veya insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele başlıklı 3. madde kapsamında ihlal kararı vermiştir. AİHM, 28 Ocak 2014 tarihli 35810/09 başvuru numaralı *Case of O'Keeffe v. Ireland* Kararı, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140235> (03.05.2021).

³²⁶ Belçika Dil Davası, 3-4. Bölüm.

³²⁷ AİHS Ek 1 No'lu Protokolün 2. Maddesi Hakkında Rehber: Eğitim Hakkı Raporu, s. 7.

sınırlamalara gidilebileceği doğal sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu sınırlamalar, ilgililerce öngörülebilir olmalı, meşru bir amaç izlemeli, hakkın etkili olmasını etkileyecek derecede özüne zarar vermemeli, sınırlama amacı ile araç arasında ölçülülük olmalıdır.³²⁸

Eğitim hakkı, eğitimin verileceği dil hakkında bir güvence getirmemekle beraber kabul edilen ulusal dil veya dillerden birinde verilmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak İrfan Temel ve Diğerleri v Türkiye kararında başvuruçuların seçmeli Kürtçe dersi alma talepleri üzerine iki dönem okuldan uzaklaştırma disiplin cezasına maruz kalmaları hakkın ihlali olarak nitelendirilmiştir.³²⁹ Ayrıca eğitim kurumuna kabul kriterleri konması, özellikle yükseköğretimde eğitim hakkının ihlali olarak görülmemiştir. Ancak bu kriterlerin eğitim kurumlarına başvuran adaylar açısından öngörülebilir olması, eğer değişiklik yapılacaksa da başvuranların eğitime erişimini kısıtlamayacak şekilde geçici düzeltici tedbirlerin alınması gerekmektedir.³³⁰

(2) Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartında Eğitim Hakkı

Avrupa Konseyi üye devletleri birinci kuşak haklar olarak bilinen hakları koruma altına aldığı AİHS’de, sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı sosyal, kültürel ve ekonomik hakları teminat altına almamıştır. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla Avrupa Sosyal Şartı 1961 yılında İtalya’nın Turin şehrinde imzalanmıştır.³³¹ Şart, zaman zaman çeşitli protokollerle gelişmelere bağlı olarak protokollerle desteklenmiş de 1996 yılında revize edilmiş ve “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı” olarak imzaya açılmıştır.³³² Gözden Geçirilmiş Şartın kabulü önceki Avrupa Sosyal Şar-

³²⁸ AİHM, 29 Haziran 2004 tarihli 44774/98 başvuru numaralı *Leyla Şahin v. Turkey* Kararı, 154. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/tur/?i=001-70956> (01.05.2021).

³²⁹ AİHM, 3 Mart 2009 tarihli ve 36458/02 başvuru numaralı *Case of İrfan Temel and Others v. Turkey* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-91532> (02.05.2021).

³³⁰ AİHS Ek 1 No’lu Protokolün 2. Maddesi Hakkında Rehber: Eğitim Hakkı Raporu, s. 9.

³³¹ Çiçekli, Bülent, *Avrupa Sosyal Şartı-Temel Rehber*, Ankara 2001, s. 19. Gülnur Erdoğan, “Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”, *TBB Dergisi*, S. 77, 2008, s. 124.

³³² Erdoğan, s. 124.

tını ortadan kaldırmamış olup, Avrupa Sosyal Şartının yürürlüğü onu kabul eden devletlerde hâlâ devam etmektedir.³³³ Türkiye de 27 Haziran 2007’de Gözden Geçirilmiş Şartı onaylamış ve 1 Ağustos 2007’de yürürlüğe girmiştir.³³⁴

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı’nın 7. maddesinin 3. paragrafında, devletlere okula devam çağında olan çocuk ve gençlerin eğitim haklarından tam olarak yararlanmalarını engelleyecek şekilde çalıştırılmamasının sağlanması yükümlülüğü getirilmiştir.³³⁵ 10. maddesinde bireylerin mesleki eğitim haklarına ilişkin getirilen birtakım güvencelere yer verilmiştir.³³⁶ Buna göre engelli bireyler de dâhil olmak üzere herkesin mesleki eğitim alma hakkı ve gerektiğinde yeteneklerine bağlı olarak yüksek teknik mesleki eğitim alma olanağını, etkin çıraklık sisteminin teşvik edilmesi, yeterli ve ulaşılabilir eğitim, harç ve masrafların azaltılması veya kaldırılması, eğitimde harcanan zamanın normal çalışmadan sağlanması gibi uygulamaların devletlerce sağlanması ifade edilmiştir.

Gözden Geçirilmiş Şartın 15. maddesinde engelli bireylerin bağımsız birer bireyler olarak hayatlarını kendi başlarına yürütebilmeleri, sosyal hayatla bütünleşip katılımlarının sağlanması amacına yöneliktir. Bu bağlamda söz konusu bireylerin öğrenim ve mesleki eğitimlerinin sağlanması amacıyla gerekli önlemlerin akit devletlerce sağlanması gerektiği belirtilmiştir.³³⁷ 17. maddesinde çocukların ve gençlerin yasal, sosyal ve ekonomik korunması, fiziksel ve mental gelişimlerini sağlama amaçlı tedbirler yer almıştır. Buna göre eğitimlerine yönelik olarak taraf devletlerin “*çocukların ve gençlerin, ebeveynlerinin hak ve ödevleri göz önünde tutularak, gereksinim duydukları bakım, yardım, öğretim ve eğitim olanaklarına sahip olmalarını özellikle bu amaç için uygun ve yeterli kurum ile hizmetlerin kurulması ve sürdürülmesini sağlamak*” için gerekli tüm uygun önlemleri almayı taahhüt ettikleri belirtilmiştir.³³⁸

³³³ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Avrupa Sosyal Şartı*, Ankara 2014, s. 26.

³³⁴ 27.09.2006 tarih ve 5547 sayılı Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartını Onaya Uygun Bulma Kanunu (RG. 03.10.2006/26308).

³³⁵ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, m. 7/3.

³³⁶ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, m. 10.

³³⁷ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, m. 15.

³³⁸ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, m. 17.

17. maddenin yalnızca yasal olarak oturan ya da düzenli olarak çalışan kişilere uygulanacağı Sosyal Şartta belirtilmiş olsa da Avrupa Sosyal Haklar Komitesi³³⁹ (ECSR), kişisel kapsam sınırlamasının, yasadışı olarak göçmenler kategorisine giren yabancıları, Şartta yer alan en temel hakların korunmasından mahrum bırakacak veya yaşama, vücut bütünlüğü hakkı ya da insan onuru hakkı gibi temel haklarını zedeleyecek şekilde okunmaması gerektiğine işaret etmiştir. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi'ne yapılan bir şikâyetle Komite; *“İkamet durumları ne olursa olsun çocukların, Gözden Geçirilmiş Şart'ın 17. maddesinin kişisel kapsamına girdiği”* şeklinde herhangi bir şarta dayanmayan kesin bir ibrazı söz konusudur. Bu ibraz göz önüne alındığında ilk ve ortaöğretim hakkının ülkede yasal ikâmeti olmayan çocuklara da uygulanabilir olarak değerlendirilmesi kuvvetle muhtemeldir.³⁴⁰

Çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkını düzenleyen 19. maddesi ise her ne kadar göçmenler ve ailelerine yönelik olsa da kapsadığı bazı ifadeler açısından mülteci ve sığınmacılar açısından yol gösterici olabilir. Bunlar; taraf devletlerin göçmen olarak çalışanlara ve ailelerine, kabul eden devletin ulusal dilinin veya bunlardan birinin öğretilmesini teşvik etmeyi ve bunu kolaylaştırmayı taahhüt etmeleridir. Bir diğer ifade ise göçmen olarak çalışan kişinin çocuklarına, elverişli olduğu ölçüde, göçmen olarak çalışan kişinin ana dilinin öğretilmesini teşvik edilmesi ve bunu kolaylaştırılmasının sağlanması taahhüdüdür.³⁴¹

b) Avrupa Birliğinde

Avrupa Birliği gelişmiş ülkeleri içinde barındıran, refah, demokratik ve insan haklarının gerçekleştirilmesine önem veren yapısı nedeniyle göçmen ve sığınmacılar açısından en çok arzulanan varış noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Aldığı yoğun

³³⁹ Avrupa Sosyal Haklar Komitesi (ECSR), Avrupa Sosyal Şartı'na taraf olan devletlerin Şart'a uyup uymadıklarını denetleyen denetim mekanizması olarak kurulmuştur. ECSR'ye taraf devletler iki yılda bir rapor sunmakla yükümlüdür. Komitenin sunulan raporlar aracılığıyla yaptığı inceleme sonucu taraf devletlerin Şart'a uygun hareket edip etmediklerini tespit eder ve bu tespitlerini tavsiye kararı olarak yayımlar. Şart'ın uygulanmasının denetimi aynı zamanda buna ilişkin 3. Ek Protokolü kabul eden devletler açısından *kolektif şikâyet usulü* ile de yapılabilmektedir. Bu usulde temsili kuruluşların, taraf devletlerin yasalarında ya da uygulamasında Şart'a aykırılık olduğu ya da taraf devletlerin Şart'ta öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmediği iddiası öne sürülür. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Gülnur Erdoğan, s. 134-136.

³⁴⁰ Willems, Vernimmen, s. 5.

³⁴¹ Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, m. 19.

göç dalgaları karşısında her ne kadar sığınmacı ve göçmen akımını engelleyici politikalar uygulasa da, AB sahip olduğu tecrübelerin de yardımıyla en gelişmiş sığınma hukukuna sahiptir.³⁴² Edindiği tecrübeleri sayesinde eğitim hakkının mülteci ve sığınmacıların hak ve özgürlükleri içerisinde önemini kavrayan AB, yaptığı düzenlemelerde de eğitim hakkının üzerinde önemle durmuştur. Zira geri göndermeme ilkesi dolayısı ile ülkelerine gönderilemeyen sığınmacıların bulundukları ülkeye uyum sağlayabilmeleri için en önemli aracın eğitim olduğu anlaşılmıştır.³⁴³

(1) Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında Eğitim Hakkı

Avrupa Birliği Hukukuna bakıldığında bahsedilmesi gereken ilk temel düzenleme siyasi, sosyal ve ekonomik hakları içeren AB Temel Haklar Şartı'dır. Zira Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşması temel hak ve özgürlükleri ele alan bir düzenleme içermiyordu.³⁴⁴ Her ne kadar AİHS, temel hakları listeleyen ana düzenlemelerden biri olsa da Sözleşme AB açısından tam anlamıyla geçerli değildir. Zira geçerli olabilmesi için AB'nin AİHS'ne katılması Roma Antlaşması hükümleri gereği (m.304) mümkün değildir.³⁴⁵ Ayrıca AİHS, yalnızca birinci kuşak hakları ele almakta İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanan ekonomik, kültürel ve sosyal haklara yer vermemektedir.³⁴⁶ Bu eksiklikleri gidermek, Birliğin insan hakları hususundaki hassasiyetine paralel olarak Birliğe has bir temel hak bildirgesi oluşturmak amacıyla Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi ve Komisyonu tarafından 7 Aralık 2000'de Nice'de kabul edildi, Lizbon Antlaşması ile 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girip bağlayıcılık kazanmıştır.³⁴⁷ Ayrıca Avrupa özelinde sığınma hakkının açıkça bir hak olarak tanındığına ilişkin bir maddeye yer veren ilk belge olduğu da belirtilmelidir.³⁴⁸

³⁴² Lambert, s. 1.

³⁴³ Tülay Yıldırım Mat, Mehmet Bardakçı, "Avrupa Birliği Sığınma Hukukunda Çocukların Eğitim Hakkı ve İşlevselliği." *Electronic Journal of Political Science Studies (EJPSS)* C. 10, S. 2, 2019, s. 47.

³⁴⁴ Metin, Yüksel, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 57, S. 4, 2002, s. 39-42.

³⁴⁵ Yüksel, s. 41-42

³⁴⁶ Yüksel, s. 39, s. 41.

³⁴⁷ Neva Övünç Öztürk, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında Yer Alan Sığınma Hakkının Tahlili", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S.2, 2012, s. 193.

³⁴⁸ Öztürk, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında Yer Alan Sığınma Hakkının Tahlili, s. 196. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), and Council of Europe, *Handbook on*

Eğitim hakkı AB Temel Haklar Şartı'nın 14. maddesinde yer almıştır. Bu maddeye göre; herkesin eğitim hakkına ve mesleki ile sürekli eğitime ulaşabilme hakkına sahip olduğu, ayrıca zorunlu eğitimden de ücretsiz yararlanma “olanağı”nın olduğu belirtilmiştir.³⁴⁹ BM'nin ESKHS'ne paralel olarak AB Temel Haklar Şartı'nda da eğitim kuruluşları kurma özgürlüğü ve ebeveynlerin kendi dinsel, felsefi ve pedagojik beklentileri doğrultusunda çocuklara eğitim-öğrenimin sağlanması hakkı tanınmıştır. Yine üye devletlerce sağlanacak bu hak, ilgili devletin yasal düzenlemeleri ve demokratik ilkelerle sınırlandırılmıştır.³⁵⁰

(2) Diğer Avrupa Birliği Düzenlemelerinde Eğitim Hakkı

AB Temel Haklar Şartı'ndan başka AB'yi kuran antlaşmalar ile bunların ekleri ve protokolleri ile tanınan yetki dâhilinde Topluluk organlarının çıkardıkları ikincil mevzuatta da sığınmacı ve mültecilere özgü olarak hükümlere rastlanmaktadır. Avrupa Konseyi ve Parlamentosu Yasadışı Olarak Kalan Üçüncü Ülke Vatandaşlarının İadeleri Hakkında Üye Devletlerindeki Ortak Standart ve Prosedürler Hakkındaki 2008/115/EC sayılı Direktifte³⁵¹ AB'deki –kısa süreli ikâmet edecekler hariç olmak üzere- üçüncü ülke vatandaşlarının temel eğitim hakkı vurgulanmıştır.³⁵² Uluslararası Koruma Kapsamındaki Başvurucuların Kabulü Hakkında Standartların Belirlenmesine İlişkin 2013/33/EU Direktifinin 14. maddesinde küçüklerin eğitim ve öğretimi ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.³⁵³ Buna göre üye devletlerin reşit olmayan başvuru sahipleri ile başvuru sahiplerinin reşit olmayan çocuklarına kendi vatandaşları ile benzer koşullar altında eğitim sistemine erişim hakkının verilmesi gerektiği ve bu eğitimin

European law relating to asylum, borders and immigration, European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2020, s. 26.

³⁴⁹ Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, m. 14. https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf (23.04.2020).

³⁵⁰ AB Temel Haklar Şartı, m. 14/3.

³⁵¹ Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals, m. 14. <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/115/oj> (23.03.2021).

³⁵² Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration, s. 262.

³⁵³ Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast), m. 14. <http://data.europa.eu/eli/dir/2013/33/oj> (23.04.2021). Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration, s. 262.

³⁵³ Directive 2013/33/EU m. 14.

barınma merkezlerinde verilebileceği ifade edilmiştir. Ancak bu haktan faydalanabilmeleri için başvuru sahipleri veya ebeveynlerine sınır dışı tedbirinin fiilen uygulanması gerekir. Ayrıca ilgili devletin bu erişim sağlama yükümlülüğünü devlet eğitim sistemi ile sınırlandırılmasını şart koşabileceği ve sırf reşit olma yaşına ulaştığı için hak sahibini ortaöğretimden mahrum bırakamayacağı ifade edilmiştir.³⁵⁴

2013/33/EU Direktifinin eğitim hakkına ilişkin madde devamında çocuk tarafından ya da onun adına yapılan uluslararası koruma başvurusunun yapıldığı tarihten itibaren çocuğun üç ay içerisinde eğitim hakkına erişiminin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Hükümde eğitime erişimin sağlanması için devletlere belirli bir süre sınırlamasının konulması eğitim hakkından yararlanılmasının aktif olarak sağlanması için önemli olup olumlu bir gelişmedir. Bunun yanında küçüğün eğitim sistemine katılımının kolaylaştırılması için gerekli olduğu durumlarda dil sınıfı ya da hazırlık sınıfları çocuklara verilebilir.³⁵⁵ Son olarak çocuğun özel durumu nedeniyle 1. paragrafta belirtilen eğitim sistemine erişimin mümkün olmadığı durumlarda ilgili devletin kendi milli hukuk sistemi ve uygulaması dâhilinde alternatif başka eğitim düzenlemelerini sunacağı belirtilmiştir.³⁵⁶

Ayrıca Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin Üçüncü Ülke Vatandaşları veya Vatansız Kişilerin Uluslararası Korumanın Yararlanıcıları Olarak Nitelendirilmesi, Mülteciler veya Tamamlayıcı Korumadan Faydalanan Kişiler için Tek Tip Statü ve Sağlanacak Korumanın İçeriğine İlişkin Standartlar Hakkındaki 2011/95/EU Direktifinde de eğitim hakkına ilişkin düzenlemelerin yer aldığı görülmektedir.³⁵⁷ Direktifin ana amacı uluslararası korumadan faydalanacak kişileri tanımlamada ortak bir kriter getirmek ve bu kişilere sağlanacak asgari hakları belirlemektir.³⁵⁸ Direktifin 26. maddesi mesleki eğitim faaliyetleri ve fırsatlarından faydalanmada uluslararası korumadan

³⁵⁴ Directive 2013/33/EU, m. 14/1.

³⁵⁵ Directive 2013/33/EU, m. 14/2.

³⁵⁶ Directive 2013/33/EU, m. 14/3.

³⁵⁷ Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast), <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj> (24.04.2021).

³⁵⁸ Directive 2011/95/EU, 12. paragraf.

faýdalanan kişilerin vatandaşlarla eşdeğer tutulmasını öngörmektedir.³⁵⁹ 27. maddesi ise “eğitim hakkına erişim” başlıklı olup uluslararası korumadan faýdalanan küçükle-
rin üye devlet vatandaşları ile eşit koşullar altında tam eğitim hakkına erişiminin sağ-
lanması gerektiği belirtilmiştir. Yetişkinlere ise genel eğitim, ileri eğitim konularında
yasal olarak ikâmet eden üçüncü ülke vatandaşları ile aynı muamelenin sağlanması
gerektiği ifade edilmiştir.³⁶⁰ Görüldüğü üzere yetişkin ve yetişkin olmayan uluslararası
koruma faýdalanıcıları arasında bir ayırım yapılmış, çocukların eğitime erişimi konu-
sunda vatandaşlarla eşit muamele ilkesine yer verilmiştir.

Uzun Süreli İkamet Direktifi kapsamında uzun dönem ikâmet edenler olarak ta-
ninan üçüncü ülke vatandaşları, eğitim ve mesleki eğitime erişim ve öğrenim ödenek-
leri ve çeşitli yeterliliklerin tanınması hususlarında AB üye ülkeleri vatandaşları ile eşit
muameleye tabi tutulurlar.³⁶¹ Ayrıca eğitim ve mesleki eğitim için diğer AB üye dev-
letlerine geçiş hakkına da sahiptirler.³⁶²

2. Amerika Kıtasında

Amerika kıtalarına bakıldığında ele alınması gereken en temel belgelerden ilki
Amerikan Devletleri Örgütü Şartıdır. Amerikan Devletleri, 30 Nisan 1948’de Bogotâ
Kolombiya’da Amerikan Devletleri Örgütünü kurarak Örgüt Şartını kabul eder.³⁶³ Şar-
tın eğitim hakkına ilişkin en önemli maddesi üye devletlerin eğitim hakkının etkin ha-
yata geçirilmesini sağlamaları noktasında üye devletlerin mümkün olan en yüksek ça-
bayı göstermelerini öngören 49. maddesidir.³⁶⁴ Söz konusu maddede ilköğretimin ço-
cuklar için zorunlu olduğu, ilköğretimden yararlanabilecek herkese de buna erişim
imkânını sağlanması gerektiği ve eğitimi sağlayan devletse ilköğretimin ücretsiz ol-
ması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ortaöğretimin kademeli olarak nüfusun mümkün

³⁵⁹ Directive 2011/95/EU, m. 26/2.

³⁶⁰ Directive 2011/95/EU, m. 27.

³⁶¹ Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents, m. 11. <http://data.europa.eu/eli/dir/2003/109/2011-05-20> (24.03.2021).

³⁶² Directive 2003/109/EC, m. 14.

³⁶³ Beiter, s 204; Yurdanur Ural Uslan, Tuğba Güner, “İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Ko-
runması: Amerikan Sistemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi*, C. 19, S. 2, 2014, s. 310-311.

³⁶⁴ The Organization of American States Charter, m. 49. http://www.oas.org/en/sla/dil/inter-american-treaties_A-41_charter_OAS.asp#Chapter_IV (24.03.2020).

olduğunca tamamına yaygınlaştırılması ve yükseköğrenimin de herkese açık hale getirilmesi öngörülmüştür. Görüldüğü üzere Örgütün anayasası niteliğinde ve imzalayan devletler açısından bağlayıcı olan Şartın eğitim hakkına ilişkin hükümleri diğer insan hakları metinleri ile paralellik göstermektedir.

Şartın kabul edildiği Bogotá Konferansında ayrıca Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi ilan edilmiştir. Bildiri dünyanın ilk temel uluslararası insan hakları belgesi niteliği taşımakta olup bağlayıcı değildir.³⁶⁵ Eğitim hakkına ilişkin maddesinde her bireyin eğitim hakkına sahip olduğu, bireylerin ücretsiz eğitim alma hakkının en azından ilköğretim açısından mümkün olduğu belirtilmiştir. Ayrıca her insanın, kendisini insana yakışır bir yaşama, yaşam standardını yükseltmeye ve toplumun yararlı bir üyesi olmaya hazırlayacak bir eğitimi alma hakkı olduğu ve eğitim hakkının fırsat eşitliği hakkını içerdiği de vurgulanmıştır.³⁶⁶

1969 yılında Kosta Rika'nın San José kentinde yapılan Konferansta Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi 24 devletçe kabul edilmiştir.³⁶⁷ Sözleşme ile Amerikan İnsan Hakları Mahkemesi kurulmuş ve dolayısıyla hükümleri, hakların ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için taraf devletler açısından doğrudan uygulanabilirlik etkisi doğurmaktadır.³⁶⁸ Medeni ve siyasi hakları ele alan Sözleşmenin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların eksikliği gidermek amacıyla “Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Haklar Alanında Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesine Ek Protokolü” 1988 yılında kabul edilmiştir. San Salvador Protokolü olarak da bilinen düzenlemenin 13. maddesi eğitim hakkına ilişkin detaylı hükümler içermektedir. Söz konusu madde BM'nin ESKHS'nin eğitim hakkına ilişkin maddesine oldukça benzemektedir. Ücretsiz ilköğretimin zorunlu ve parasız verilmesi, eğitimin bireyin gelişimi ve insan haklarının yüceltilmesi ideolojik amaçlarına yönelik olması, ortaöğretim ve yükseköğretimin erişilebilir kılınması gerektiği gibi vurgular ESKHS'deki düzenlemeyle paraleldir.³⁶⁹ Ayrıca madde

³⁶⁵ Uslan, Güner, s. 311.

³⁶⁶ American Declaration of the Rights and Duties of Man, m. XII. https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man.pdf (24.04.2020).

³⁶⁷ Beiter, s. 206.

³⁶⁸ Uslan, Güner, s. 313.

³⁶⁹ Additional Protocol To The American Convention On Human Rights In The Area Of Economic, Social And Cultural Rights “Protocol Of San Salvador”, m. 13.

devamında bedensel ve zihinsel engelli olan bireylere özel eğitim programlarının oluşturulması gerektiği ifadesi de engelli bireylerin eğitim hakkının vurgulanması açısından olumlu bir eklemedir. Bedensel engelli olan ya da zihinsel yetersizliği bulunan mülteci ve sığınmacıların bu madde kapsamından faydalanabileceği görülmektedir. Protokolün 16. maddesinde çocuk hakları kısmında her çocuğun en azından zorunlu ve ücretsiz eğitim alma ve eğitimin üst seviyelerine devam etme hakkı yinelenmiştir.³⁷⁰

3. Afrika Kıtasında

Afrika Kıtasında eğitim hakkına ilişkin düzenlemeler incelendiğinde, önceki Afrika Birliği Örgütü³⁷¹ tarafından 1981 yılında kabul edilen ve “Banjul Şartı” olarak da bilinen “Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi”nden bahsedilmesi gerekir. Söz konusu Sözleşme’nin 17/1 maddesinde her bireyin eğitim olmaya hakkı olduğu, ait olduğu topluluğun kültürel yaşamında özgürce yer alma hakkının olduğu belirtilmiş, eğitim hakkına daha fazla değinmemiştir.³⁷²

Afrika İnsan ve Halkların Sözleşmesine Ek Afrika Kadın Hakları Protokolü 2003’te kabul edilmiş olup 15 devletin imzaladığı 25 Kasım 2005’te yürürlüğe girmiştir. Kadınların haklarının sıralandığı Protokolün 12. maddesi “Eğitim ve Öğretim Hakkı” başlıklı olup, doğal olarak mülteci ve sığınmacı kadınları da kapsamına alarak kadınların eğitim hakkını inceler.³⁷³ Madde kapsamında taraf devletler, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığı yok etmeyi, eğitim öğretim alanında eşit fırsat ve erişimi teminat altına almayı; ders kitaplarında, müfredatlarda ve medyada bu tür ayrımcılığı sürdüren

<http://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf> (24.04.2021).

³⁷⁰ San Salvador Protocol, m. 16.

³⁷¹ 25 Mayıs 1963’te Addis Ababa, Etiyopya’da 32 devletin katılımı ile kurulan Örgüt, 9 Temmuz 2002’de dağılmış ve yerini Afrika Birliği almıştır. Afrika Birliği Örgütü, üye devletler arasında siyasi ve ekonomik bütünleşmeyi teşvik etmek, sömürgeciliği ve neo-sömürgeciliği Afrika Kıtasından tamamiyle kaldırmak için kurulmuştur. Afrika halklarının ve özgürlüklerini korumada yetersiz olduğu için eleştirilen ve dağılan Örgütün halefi, Afrika Birliği de Afrika ülkeleri arasında birlik dayanışmayı artırmak, Kıtadaki siyasi ve ekonomik bütünleşmeyi hızlandırmak, barışı, güvenliği ve istikrarı hâkim kılmak gibi amaçlar edinmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz.: “About African Union” <https://au.int/en/overview> (24.04.2021)

³⁷² African (Banjul) Charter On Human And Peoples' Rights, m. 17. <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49> (24.04.2021).

³⁷³ Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, m. 12. <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa> (24.04.2021).

tüm klişeleşmiş uygulama ve sözleri ortadan kaldırmayı; kadınları, özellikle kız çocuğu, okullarda ve diğer eğitim kurumlarında cinsel taciz dahil olmak üzere her türlü istismardan korumak ve bu tür uygulamaların faillerine karşı yaptırımlar sağlamayı; istismara ve cinsel tacize maruz kalan kadınların danışmanlık ve rehabilitasyon hizmetlerine ulaşımını sağlamayı; cinsiyet duyarlılığı ve insan hakları eğitimini, öğreticilerin eğitimi de dahil olmak üzere eğitim müfredatının tüm seviyelerine entegre etmeyi sağlayacak tedbirler almayı taahhüt ederler. Ayrıca taraf devletlerin, kadınlar arasında okuryazarlığı geliştirmeleri; kadınlara her düzeyde ve tüm disiplinlerde, özellikle bilim ve teknoloji alanlarında eğitim ve öğretimlerinin sağlanmasını teşvik etmeleri istenmiştir. Ek olarak kız çocuklarının okullara ve diğer eğitim kurumlarına kayıtlarının ve okulda kalmalarının sağlanması ve okulu erken yaşlarda bırakmış kadınlar için programların düzenlenmesi teşvik edilmiştir.

Görüldüğü üzere Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinde olduğu gibi bu Protokolde de kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi, eğitim ve öğretim alanında kadın erkek eşitliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Protokolde kadınların eğitimde yaşadıkları sorunlara binaen devletlerin almaları gereken önlemlerin tek tek sayılması olumlu bir gelişme olup, diğer gruplara göre çok daha savunmasız konumda olan mülteci ve sığınmacı kadınların bu Protokol aracılığıyla eğitime ve dolaşımıyla sosyal yaşama dâhil edilmesi açısından önemlidir. Ancak sayılan önlemler hiç şüphesiz tahdidi bir sayım olarak kabul edilmemeli, devletlerin alacakları önlemlerin örnekleyici bir listesi olarak addedilmelidir.³⁷⁴

Afrika özelinde bahsedilmesi gereken bir diğer düzenleme Çocuk Hakları ve Refahı Afrika Şartı'dır. ABÖ tarafından 1990 yılında kabul edilen Şartın 11. maddesi eğitim hakkına ilişkindir.³⁷⁵ Şarta göre; her çocuk eğitim hakkına sahiptir. Madde devamında Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye paralel bir şekilde çocuğun eğitiminin amaçları sıralanır. Bunlar; eğitimin çocuğun fiziksel, zihinsel yetenekleri, çocuğun kişiliğinin ve yeteneklerinin tam gelişimine yönelik olması; temel insan hakları ve özgürlüklerine saygıyı güçlendirmesi; özgür bir toplumda sorumlu bir hayata hazırlık vb.

³⁷⁴ Beiter, s. 215.

³⁷⁵ African Charter On The Rights And Welfare Of The Child, m. 11. <https://au.int/en/treaties/african-charter-rights-and-welfare-child> (25.04.2021).

şeklinde sıralanmıştır. Diğer insan hakları düzenlemelerine benzer şekilde devletlerin zorunlu ve ücretsiz temel eğitimi temin etme, ortaöğretimi herkese erişilebilir ve ücretsiz kılabilme için gerekli adımların aşamalı olarak atılmasını sağlama, yükseköğretimi kapasite ve yetenek ekseninde herkese açık kılma, okula devamı sağlama ve okulun yarıda bırakılması oranlarını azaltma noktasında gerekli tüm önlemleri alması istenmiştir. Bu noktada 11/3 maddesinin e bendi mülteci ve sığınmacı çocuklar açısından önem arz etmektedir. Zira bentte taraf devletlerin toplumun tüm kesimlerinin eğitime eşit erişimini sağlamak için kız çocukları, üstün yetenekli ve dezavantajlı çocuklarla ilgili özel önlemler alması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda mülteci ve sığınmacı çocukların dezavantajlı çocuklar grubunda yer aldığını söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Madde devamında diğer insan hakları düzenlemeleri ile paralel olarak ebeveynlerin kendi dini inanç ve kanaatleri doğrultusunda eğitim verme ve öğretim kurumu kurma özgürlükleri kaleme alınmıştır.

Çocuk Hakları ve Refahı Afrika Şartı'nın mülteci ve sığınmacı çocuklar açısından dikkate değer bir diğer maddesi ise 23. maddedir. Zira söz konusu madde "Mülteci Çocukları" başlıklı olup spesifik olarak mülteci ve sığınmacı çocukların korunması için gerekli önlemlerin alınmasını devletlere yükler. Buna göre, iç hukuk veya uluslararası hukuk kapsamında mülteci kabul edilen veya sığınma arayan çocukların aileleriyle beraber olsun ya da olmasın korunmaları ve Şartta tanınan ve devletlerin taraf oldukları diğer uluslararası hukuk düzenlemelerinde belirlenen haklardan faydalana-bilmeleri için insani yardım alabilmeleri için gerekli önlemlerin devletler tarafından alınması gerekmektedir.³⁷⁶ Hiç şüphesiz topluma kazandırılmak istenen bir çocuğun korunması için alınabilecek belki de en önemli tedbir eğitim hakkının etkili bir şekilde tanınmasıdır. Bu kapsamda mülteci çocuklardan Şartta özel olarak bahsedilmesi olumlu bir adımdır.

³⁷⁶ African Charter On The Rights And Welfare Of The Child, m. 23.

4. Arap Ülkelerinde

Mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkına yönelik olarak düzenlenmiş tüm uluslararası metinleri bu çalışma içerisinde sıralamak mümkün değilse de yukarıda bahsedilen temel düzenlemelerden başka diğer temel düzenlemelere kısaca değinmek faydalı olacaktır. Bunlardan ilki 1981 yılında Dünya İslam Konseyi tarafından kabul edilen Kuran ve Sünnete uygun hazırlanan Evrensel İslami İnsan Hakları Beyanname'si'dir.³⁷⁷ Beyannameye göre her birey, kendi kişisel yetenekleri orantısında eğitim alma hakkına ve özgür bir şekilde meslek ve kariyer seçme, doğal yeteneklerinin tam gelişimi için gerekli fırsatlara sahip olmaya yetkilidir.³⁷⁸ İslam İşbirliği Teşkilatı'nın üye devletlerinin 5 Ağustos 1990'da Kahire-Mısır'da kabul ettiği "İslam'da İnsan Haklarına İlişkin Kahire Deklarasyonu"nda eğitime ilişkin hükümler 9. maddede yer almıştır.³⁷⁹ Bu kapsamda, bilgiyi aramanın insanlar için bir zorunluluk olduğu ve bu doğrultuda eğitimin sağlanmasının devletin ve toplumun görevi olduğu belirtilmiştir. Devamında insanoğlunun İslam'ı daha iyi tanıması ve evrenin sırlarının açığa çıkarılmasını sağlamak amacıyla devletin, bireylerin eğitim alabilmeleri için gerekli yol ve amaçların mevcudiyetini temin etmesini ve toplumun çıkarlarına göre eğitimde çeşitliliği garanti altına almasını ifade etmiştir. Ek olarak her insanın, aile, okul, üniversite, medya vb. yolları da dâhil olmak üzere çeşitli öğretim, eğitim ve rehberlik kurumlarından hem dinsel hem de dünyevi eğitim alma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Bu eğitimin insan kişiliğini geliştirmek, insanın Allah'a olan inancını güçlendirmek ve insanın hem haklara hem de yükümlülöklere saygı duymasını ve savunmasını teşvik etmek doğrultusunda olması ifade edilerek eğitimin ideolojisi sunulmuştur. Kahire Deklarasyonunun uluslararası kabul edilmiş insan hakları standartlarında olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.³⁸⁰

³⁷⁷ Mohammed Kareem Ali ALİ, *Arap İnsan Hakları Sözleşmesi*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman Dost), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

³⁷⁸ Universal Islamic Declaration of Human Rights, m. XXII. http://hrlibrary.umn.edu/instree/is-lamic_declaration_HR.html#education (25.04.2021).

³⁷⁹ Cairo Declaration on Human Rights in Islam, m. 9. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3822c.html> (25.04.2021).

³⁸⁰ Beiter, 221.

Arap Birliği (ya da Arap Ligi) tarafından 1994 yılında kabul edilen ve Kahire Deklarasyonuna nazaran BM'nin düzenlediği uluslararası belgelerle daha fazla uyum içinde olan İnsan Hakları Arap Şartı 2004 yılında revize edilerek tekrar imzaya açılmış ve 15 Mart 2008'de yürürlüğe girmiştir. Şartın eğitim hakkıyla alakalı olarak bahsedilmesi gereken ilk maddesi dini, inanç, kanaat ve düşünce özgürlüğünü ele alan 30. maddesidir. Madde de çocuklara ebeveynleri tarafından dini veya ahlaki eğitim verme özgürlükleri ifade edilmiştir.³⁸¹ Devamında Şartın 34. maddesi çocuğun eğitim almasını engelleyecek şekilde herhangi bir işi yapmaya zorlanamayacağı belirtilmiştir. Bu madde çalışmak zorunda kaldığı için eğitimlerine devam edemeyen çocuklar, özellikle bu durumu sıklıkla yaşayan mülteci ve sığınmacı çocuklar, açısından çocuğun ekonomik sömürüsünü engellemek amacıyla oluşturulmuştur.³⁸² Ayrıca zihinsel ve bedensel engeli olan bireylerin haklarını ele alan 40. maddesinde bu kişilerin eğitim sistemine entegre olmalarının sağlanmaları için, mesleki ve çıraklık eğitiminin önemi ve kamu veya özel sektörde uygun iş fırsatlarının yaratılması dikkate alınarak, engelli kişilere tam eğitim hizmetlerinin taraf devletlerce sağlanması gerektiği ifade edilmiştir.³⁸³

Şartın eğitim hakkını ele alan asıl maddesi ise 41. maddesidir.³⁸⁴ Maddede diğer uluslararası insan hakları belgelerine paralel olarak herkesin eğitim hakkının olduğu, devletin okuma yazma bilmemeyi ortadan kaldırma şeklinde bağlayıcı bir yükümlülüğü olduğu ifade edilmiştir. Herhangi bir ayrımcılık olmadan en azından ilköğretim düzeyinde parasız ve zorunlu eğitimin olması, eğitiminin amacının insan hakları ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmesi ile bireyin kişisel gelişimine yönelik olması gerektiği ve bu ideolojik ilkelerin eğitim öğretim müfredatına dâhil edilmesi gerektiği ortaya konmuştur.

³⁸¹ Arab Charter on Human Rights, 2004, m. 30. [https://elearning.icrc.org/detention/es/story_content/external_files/Carta%20Arabe%20de%20Derechos%20Humanos%20\(2004\).pdf](https://elearning.icrc.org/detention/es/story_content/external_files/Carta%20Arabe%20de%20Derechos%20Humanos%20(2004).pdf) (25.04.2021).

³⁸² Arab Charter on Human Rights, 2004, m. 34.

³⁸³ Arab Charter on Human Rights, 2004, m. 40.

³⁸⁴ Arab Charter on Human Rights, 2004, m. 41.

C. Örf Adet Hukukunda Eğitim Hakkı

Uluslararası Adalet Divanı 38. maddesi uluslararası hukukun temel kaynakları arasında örf adet kurallarını da saymaktadır.³⁸⁵ Örf adet kuralı, uluslararası hukuk aktörlerinin uygulamaları ve davranışlarıyla oluşturdukları ve yazılı olmayan kurallar bütünüdür. Uluslararası hukuk nezdinde bir normun örf adet hukuku kuralı haline gelebilmesi için o normun iki temel unsuru bünyesinde barındırması gerekmektedir. Bunlardan ilki kurala esas uygulama veya davranışın uluslararası hukuk aktörlerince istikrarlı bir şekilde yerine getirilmesi (*usus, maddi unsur*) ve ikinci olarak uluslararası hukuk aktörlerinin bu uygulama ve davranışları yerine getirmede hukuki bir zorunluluk olduğuna ilişkin genel bir kanaatin var olmasıdır (*opinio juris, manevi unsur*).³⁸⁶ Örf adet kurallarının önemi; teamüli hukuk kuralı resmi olarak tanınmamış olsa yani ülkeyi bağlayıcı iç hukuk kuralı ya da onaylanmış bir antlaşma metni haline bürünmemesi ihtimalinde bile devletleri ve diğer uluslararası hukuk kişilerini bağlayıcı bir özelliğe sahip olmasındadır.³⁸⁷

Eğitim hakkı da geleneksel insan haklarının bir parçası olarak hem uluslararası sözleşmelerde hem de devletlerin iç hukukunda yer aldığından devlet uygulamaları ve davranışlarında yer aldığı ölçüde örf adet hukuku kapsamına girer.³⁸⁸ Gerçekten de günümüzde insan hakları normlarına gerek anayasalarda ve diğer iç hukuk düzenlemelerinde yer verilmesi gerekse de bu normların uluslararası sözleşmelerle onaylanması, söz konusu normların uygulanması gereken devlet davranışları haline geldiğine kanıt oluşturmaktadır.³⁸⁹ Uygulamada örneğin mültecilik statüsüne kabulde farklı prosedürlerin uygulanması gibi farklılıklar eğitim hakkının örf adet hukuku niteliğine hâle getirmez.³⁹⁰ Eğitim hakkının örf adet hukukunun bir parçası olarak kabul edilmesi özel önem taşımaktadır. Zira söz gelimi 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olmayan

³⁸⁵ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, m. 38/1-b. https://diabgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafli-soz/bm/bm_02.pdf (06.04.2021).

³⁸⁶ Pazarcı, s. 104-107; Aksar, Uluslararası Hukuk I, s. 64-76; Beiter, s. 44.

³⁸⁷ Constance de la Vega, "The Right to Equal Education: Merely a Guiding Principle or Customary International Legal Right?", *Harvard Black Letter Law Journal*, Vol. 11, 1994, s. 38.

³⁸⁸ Jordan J. Paust, "The Complex Nature, Sources and Evidences of Customary Human Rights", *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol. 25:147 (1995-96), s. 148. Aksar, Uluslararası Hukuk II, s. 340.

³⁸⁹ Jordan J. Paust, s. 148. Aksar, Uluslararası Hukuk II, s. 340.

³⁹⁰ Fernández, s. 40.

bir devletin, taraf olmadığı iddiasıyla eğitim hakkını tanımaktan imtina etmesi düşü-
nülemez. Çünkü örf adet kuralları ısrarlı bir reddediş olmadığı sürece tüm tarafları
bağlayan bir uluslararası hukuk kaynağı olma özelliğini korumaktadır.³⁹¹

Nitekim eğitim hakkının evrenselliği gerek yukarıda bahsedilen evrensel insan
hakları sözleşmeleri ve bildirgeleri ile gerekse de bölgesel düzenlemelerle güvence
altına alınmış ve pek çok devlet bu düzenlemeleri onaylayarak iç hukuklarının bir par-
çası haline getirmişlerdir. Hatta bu düzenlemelere dayanarak yargılama yapan mahke-
meler devletlerin eğitim hakkını sağlama noktasındaki ödevlerine kararlarında yer ver-
mişlerdir. Örneğin AİHM'nin, "*Konrad and Others v. Germany*"³⁹², "*The Campbell
and Cosans v. The United Kingdom*"³⁹³, "*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v.
Denmark*"³⁹⁴ gibi kararlarında "eğitim hakkının herkese tanındığını", "...ister özel is-
ter devlet okullarında olsun devletlerin zorunlu eğitimi sağlama hususunu", vurgular.
Kararlarda eğitim hakkının sağlanmasına ilişkin bazı yükümlülükleri, eğitim hakkının
bir örf adet kuralı olarak gösterilebileceğini kanıtlar niteliktedir.

³⁹¹ Bir örf adet kuralı ile devletin sorumlu olmaması için ısrarlı, kesin, açık ve sürekli tutum ve davranışlar ile karşı irade beyanında bulunulmalıdır. Örf adet kuralı ile bağlılığı ortadan kaldıran bu hal, "ısrarlı reddediş" (persistent objector) olarak adlandırılmaktadır. Pazarcı, s. 108. Aksar, Uluslararası Hukuk I, s. 73-74.

³⁹² Konrad and Others v. Germany kararında, çocuklarının okulda verilen eğitimin ailenin sahip olduğu dini değerlerle uyuşmadığını düşünen ve bu nedenle eğitimlerinin okul müfredatına ve kendi inanç ve kanaatlerine uygun olarak evde verilmesi talep eden bir ailenin talebi yer alır. Bu talebin Alman mahkemeleri tarafından reddedilmesinin eğitim hakkına ilişkin AİHS'nin 1 Numaralı Ek protokolünün 2. Maddesini ihlal ettiğini düşünen aile AİHM'e başvurur. AİHM kararında eğitim hakkının ihlal edilmediği sonucuna varır. AİHM, 18.09.2006 tarihli, 35504/03 başvuru numaralı *Konrad and Others v. Germany* Kararı.

³⁹³ Dava konusu olayda Cosans ve Campbell ailelerinin, çocuklarının okulda fiziksel disiplin cezasının uygulanmasına onay vermemeleri neticesinde bir yıl okula devam edememişlerdir. Aile hem insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağının ve eğitim haklarının ihlali sebebiyle Mahkemeye başvurmuş, Mahkeme söz konusu olayda fiziksel ceza uygulanmadığından bahisle insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağının ihlal şartlarının oluşmadığını ancak eğitim hakkının ihlal edilmiş olduğunu karar vermiştir. AİHM, 1982 Tarihli, 7511/76, 7743/76 Başvuru Numaralı *Campbell and Cosans v. the United Kingdom* Kararı.

³⁹⁴ Kjeldsen, Busk Madsen And Pedersen v. Denmark davasında Danimarka uyrukluğuna sahip üç ailenin, 1970'te Danimarka'nın okullarda cinsel eğitimi zorunlu hale getirmesiyle oluşan yeni müfredatın kendi dini inanç ve kanaatleriyle uyuşmadığından bahisle bu derslerin kaldırılması veya çocuklarının bu derslerden muaf tutulmasının istenmesi talep edilmiş, bu talepleri reddedilince çocuklarının eğitim haklarının ihlal edildiği gerekçesiyle görülmüştür. AİHM davada hak ihlali olmadığına karar vermiştir. AİHM, 07.07.1976 Tarihli, 5095/71, 5920/72, 5926/72 Başvuru Numaralı *Kjeldsen, Busk Madsen And Pedersen v. Denmark* Kararı.

Bu noktada örf adet kuralı haline gelen eğitim hakkının kapsamı noktasında öğretide görüş birliği bulunmadığı belirtilmelidir. Louis Sohn, Stephen Knight gibi yazarlar İHEB hükümlerinin incelendiğinde, Beyanname her ne kadar bağlayıcı olmasa da içeriğinin ulusal ve uluslararası düzenlemelerde yer alması nedeniyle sadece BM üyelerini değil tüm devletleri bağlayan uluslararası örf adet hukukunun bir bileşeni haline geldiğini savunmaktadır.³⁹⁵ Öte yandan hakkın tam teşekküllü bir şekilde devlet tarafından sağlanmasının örf adet kuralı haline gelmediğinin, sadece zorunlu ve parasız ilköğretim hakkı ile eğitim hakkından faydalanmada ayrımcılık yasağının örf adet kuralı haline geldiği de savunulmaktadır. Buna kanıt olarak bu hususlarda İHEB, vs. gibi çeşitli düzenlemelerde bu hususlarda kesin bir dil kullanılırken, yükseköğretim, teknik ve mesleki eğitim gibi noktalarda teşvik edici bir dilin kullanılmasını göstermektedirler.³⁹⁶

III. AİHM KARARLARI IŞIĞINDA MÜLTECİ VE SİĞINMACILARIN EĞİTİM HAKKINA GENEL BİR BAKIŞ

A. Uygulamada Genel Olarak Mülteci ve Sığınmacıların Eğitim Hakkı

Eğitim hakkının bugün temel bir hak olarak kabul edildiği yukarıda pek çok uluslararası insan hakları düzenlemesi ile teyit edilmiştir. Bir insan olarak hiç şüphesiz mülteci ve sığınmacıların da bu düzenlemelerin kapsamından faydalanabilmesi teoride mümkündür. Ancak devlet uygulamalarına baktığımızda bu hususun gerek hukuki nedenlerden gerekse de hukuk normlarının etkili uygulanamaması ya da mülteci ve sığınmacılara uygulanan politikaların yetersizliği nedeniyle insan hakları düzenlemelerinin pratikte arzu edildiği şekilde uygulanmadığı görülebilir. Nitekim BM İnsan Hakları Konseyi Özel Raportörü Vernor Muñoz'un 2010 yılında Konsey'e sunduğu "Göçmen, Mülteci ve Sığınmacıların Eğitim Hakkı" başlıklı raporunda da bu durumu "*Bu rapor göstermektedir ki uluslararası toplum, eğitim hakkına yapılan pek çok ihlale çok kolay bir şekilde göz yummaktadır.*" şeklinde ifade etmiştir.³⁹⁷ Günümüzde mülteci ve

³⁹⁵ Louis Sohn ve Stephen Knight'tan aktaran Beiter, s. 44.

³⁹⁶ Beiter, s. 44.

³⁹⁷ Vernor Muñoz, s. 6, s. 18.

sığınmacıların haklarının çok daha fazla ihlal edildiği, mülteci botlarının batırılarak yaşam hakkına dahi saygı duyulmadığı düşünülürse durumun içler acısı hali anlaşılabilir.³⁹⁸

Özel Raportör, eğitim hakkının kavramsal olarak daralmaya uğradığı, gelişmekte olan ülkelerde eğitim hakkının yasal olarak ilköğretim ve okuma yazma eğitimiyle sınırlandırıldığı, gelişmiş ülkelerde ise zorunlu ilköğretim ve ortaöğretimi ifade ettiğini raporunda belirtmiştir.³⁹⁹ Ayrıca eğitim hususunda iyi niyetin hak sahibi olmanın yerini aldığını, eğitim hakkının yerini genellikle “eğitime erişim (*access to education*)” gibi yasal olarak bağlayıcı olmayan muğlak ifadelerin aldığını kaygıyla gözlemlediğini belirtmiş, insan hakları hukukunun devletin pozitif yükümlülüklerine dair normların yeterli açıklıkta olmadığını ve vatandaş-mülteci ayrımında alınacak önlemlerin kabul edilebilir olup olmadığının belirsiz olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Yasal düzenlemelerde devlete eğitim hakkının gerçekleştirilmesine yönelik pozitif bir sorumluluk yüklemeyen, temenni nitelikteki lafzi ifadeler maalesef devletleri bu hakkın gerçekleştirmeleri hususunda isteksiz davranmalarına sebep olmaktadır.

Bunlara rağmen mülteci/sığınmacıların eğitim hakkının varlığı hususunda bir tartışma olmaması gerektiğini düşünen Raportör, uygulamada hakkın doğasından kaynaklanan bir tartışmanın olduğunu da belirtmektedir. Zira eğitim hakkı kolaylaştırıcı bir hak olması nedeniyle mülkiyet hakkından kaynaklanan ekonomik güvenlik hakkı, kalkınma hakkı gibi ikincil türev bir haktır. Eğitim hakkının uluslararası insan hakları hukuku için temel bir insan hakkı, ancak uluslararası ticaret hukuku için bir hizmet

³⁹⁸ Yunanistan’ın Ege Denizi üzerinden gelen mülteci akımını engellemek üzere uzun süredir sığınmacıları geri gönderme yasağına aykırı bir şekilde mülteci botlarını Türk kıyılarına geri gönderdiği, botlara ateş açtığı, hatta batırdığı haberleri medyaya yansımaktadır. “Yunanistan’a Sığınmacılarla İlgili Ağır Suçlamalar” <https://www.dw.com/tr/yunanistana-s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1larla-ilgili-a%C4%9F%C4%B1r-su%C3%A7lamalar/a-53846523> (27.04.2021) Nitekim bu hususta yakın zamanda Yunanistan aleyhine hükümet dışı bir kuruluş olan *Legal Centre Lesvos* tarafından AİHM’de dava açılmıştır. “Greece accused of shocking illegal pushback against refugees at sea” <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/26/greece-accused-of-shocking-pushback-against-refugees-at-sea> (28.04.2021).

³⁹⁹ Vernor Muñoz, s. 7.

⁴⁰⁰ Vernor Muñoz, s. 8.

yani bir meta olarak görüldüğü ikili yasal rejim içerisinde değerlendirildiğini belirtmektedir. Ancak ikinci rejimin insan haklarına duyarlı bir eğitim sistemini gerçekleştirmenin önünde bir engel olduğunun da altını çizmektedir.⁴⁰¹

Özel Raportörün uygulamaya yönelik olarak dikkat çektiği bir diğer nokta insan hakları düzenlemelerinin mülteci, sığınmacı ve göçmenlerin eğitim hakkına çok az yer vermesidir.⁴⁰² Gerçekten de insan hakları düzenlemeleri bu çalışma kapsamında incelenmiş ancak toplumların en savunmasız gruplarından mülteci ve sığınmacıları makûs kaderlerinden, bulundukları devlete yük olma sorunlarından, marjinalleşmelerinden kurtaracak eğitim haklarına yönelik güvenceler ayrıca belirtilmemiştir. Üstelik çoğu düzenlemede ilköğretim hariç devlete pozitif bir yükümlülük de getirilmemekte bu durum aktif bir çaba gösterilmeden eğitim haklarına erişimleri mümkün olmayan savunmasız grupların kendi yeterliliklerini sağlamalarını engellemektedir. Öte yandan Raportör, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de fırsat eşitliğinin çocuğun yüksek yararı çerçevesinde uygulanmasını mülteci ve sığınmacı çocuklara farklı uygulamaları haklı göstereceğinden olumlu karşılamaktadır.⁴⁰³ Zira mültecilerin anadilinde eğitim, sığınma devleti dilinin öğrenilmesi için ayrıca dil eğitimi veya eğitime kayıt ya da devam için istenen belli belgelerden muafiyet almaları gibi ayrıcalıklı birtakım uygulamalara ihtiyaç duymaktadır.

Uygulamada mülteci ve sığınmacılar açısından dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta ise ülkede yasal olarak bulunmayan sığınmacıların eğitim hakkının yetersiz olarak verilmesidir.⁴⁰⁴ Nitekim Avrupa Birliği gibi dünyanın en gelişmiş ve müreffeh ülkelerini içine alan bir uluslararası örgütün sığınmacıların çocuklarının eğitime erişimi için bir koruma başvurusu yapılması şartını öngörmesi 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne aykırı uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁵ Özel Raportör ayrıca, genellikle eğitim ve çalışma fırsatları arayışı içerisinde olan çocuk mültecilerin zorla, zorunlu ve sömürü işçiliğe ve cinsel istismara karşı özellikle savunmasız olduklarını

⁴⁰¹ Vernor Muñoz, s. 18.

⁴⁰² Vernor Muñoz, s. 8.

⁴⁰³ Vernor Muñoz, s. 8.

⁴⁰⁴ Vernor Muñoz, s. 9.

⁴⁰⁵ Hathaway, s. 597.

belirtmektedir.⁴⁰⁶ 138 Sayılı ILO Asgari Yaş Sözleşmesi ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı gibi uluslararası belgeler, hem zorunlu eğitimin tamamlanması hem de işe başlama için asgari yaş olarak 15 yaşını belirlemektedir.⁴⁰⁷ Sonuç olarak, ilköğretimde eğitim hakkının içeriğinin giderek azalması, çocuk mülteci ve sığınmacıların cinsel ve toplumsal cinsiyet temelli şiddet, HIV/AIDS, askere alınma, suça karışma ve uyuşturucu madde bağımlılığı gibi tehlikeli durumlardan korunmasını engellemektedir.

Ayrıca eğitim hakkının tam olarak gerçekleştirilmesinin demokrasi, hoşgörü, insan hakları ve çevreye saygı, barışçıl çözüm yolları gibi sosyal gelişimi katalize eden unsurların ilerleme ve yaygınlaştırılması arasında doğal bir bağ olduğu ifade edilmelidir.⁴⁰⁸ Bu nedenle eğitim hakkının sınırlandırılması bu gelişimi sağlayacak unsurlara ilişkin değer, bilgi ve yeteneklerin kazanımını da engellemektedir. Nitekim bahsedilen bu öneme binaen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme m. 29, 31 ve 32; ESKHS m. 13'te olduğu gibi birçok insan hakları düzenlemesinde eğitimin verilme amacı olarak insan haklarına ve çevreye saygı, demokrasi, hoşgörü ve çoğulculuğu yaygınlaştırma gibi değerler yer almıştır.

Raportör, ulusal eğitim sistemlerinde mülteci, sığınmacı, göçmen gibi farklı kimliklere sahip öğrencilerin varlığının tüm öğrenciler açısından daha zenginleştirici ve geliştirici bir tecrübe olduğunun altını çizmiştir. Ancak mülteci, sığınmacı ve vatandaşlar arasında gerilimlerin de yaşandığı, her iki grubun da farklı kültür, dil ve beklentileri deneyimlemesinin bu gerilimleri yabancı düşmanlığı (zenofobi) boyutuna taşıdığını gözlemlemiştir. Sınırlı kaynakların diğerinin zararına bir topluluğa odaklanması şeklinde bir algılama oluştuğunda durum daha da kötüleşebilir ki Raportör, Liberya'dan rapora katılım sağlayan birinin sözlerini şu şekilde aktarmaktadır: “*Eğitim*

⁴⁰⁶ Vernor Muñoz, s. 9.

⁴⁰⁷ ILO 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi, m. 2. <https://bit.ly/3xMjo8W> (28.04.2021). Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, m. 7.

⁴⁰⁸ Vernor Muñoz, s. 9.

*eşit olarak dağıtılmazsa memnuniyetsizlik ve suç oranında yükselme görülmesi kaçınılmazdır.”*⁴⁰⁹ Bugün Türkiye’de Suriyeli sığınmacıların eğitim hakkı noktasında benzer bir algının oluşmuş olması, Raportörün 2010 yılında yapmış olduğu bu değerlendirmenin yerinde ve güncelliğini kaybetmemiş olduğunu göstermektedir.⁴¹⁰

Mülteci ve sığınmacıların eğitim haklarının uygulanmasında bir diğer nokta bu gruptaki öğrencilerin marjinalleşmeye eğilim riskinin, sığınma ülkesi vatandaşlarından daha yüksek olduğudur. Sosyal ekonomik, kültürel fiziksel, psikolojik unsurların yanında ülkeler arasında sınır geçmek bu durumun temel sebepleri arasında gösterilmektedir. Ayrıca sadece sığınmacı/mülteci/göçmen gibi yerel halktan olmayan öğrencilerin yer aldığı ayrııştırılmış eğitim kurumları marjinalleşmeyi daha da güçlendirmekte, eğitim ve eğitim hakkının tanınması ile arzu edilen faydayı engellemektedir.⁴¹¹ Nitekim yapılan araştırmalar, öğrencileri yeteneklerine göre gruplamanın, göçmen ve göçmen kökenli öğrencilerin okul başarıları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Özellikle, göçmenlerin “özel” eğitim sağlayan ayrı kurumlara yerleştirilmelerine yol açan “özel ihtiyaçları” olduğu şeklindeki nitelendirilme olasılıklarının yerli akranlarına göre daha mümkün olması da amaç ne olursa olsun gruplandırma temelli yapılan eğitimlerden beklenen faydanın alınmadığını göstermektedir.⁴¹²

Bunun yanında çatışmaların olduğu yerlerde yaşayan ya da finansal durumu zayıf olan mülteci/sığınmacıların eğitimden önce beslenme ve barınma sorunları eğitime nazaran daha öne çıkmakta bu da mülteci/sığınmacı çocukların aileleri tarafından çalıştırılmalarını ve bu nedenle eğitim hakkından faydalanamamaları sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁴¹³ Öte yandan Raportör, mülteci/sığınmacı topluluklarının sahip oldukları haklar ve özellikle eğitim hakkı hususunda bilgi ve farkındalık eksikliği olduğunu

⁴⁰⁹ Vernor Muñoz, s. 9-10.

⁴¹⁰ Nitekim düşünce (think-tank) kuruluşlarından olan TÜRKSAM’ın 2018 yılında hazırlamış olduğu “Türk Halkının Suriyeli Sığınmacı / Mülteci Algısı” araştırma raporunda Türk halkının Suriyeli sığınmacılara yönelik olumsuz algısından bahsedilmiş, bu durumun sebeplerinden birisi olarak Suriyeli sığınmacı/mültecilere sağlandığı söylenen haklar olarak gösterilmiştir. (s. 19) Bu haklardan göze çarpanları “eğitim ve sağlık” haklarıdır. (s. 20) Derya Tümeğ, "Türk halkının Suriyeli sığınmacı/mülteci algısı." *Türksam Yayınları*, Ankara 2018, s. 19-20.

⁴¹¹ Vernor Muñoz, s. 10.

⁴¹² Vernor Muñoz, s. 11.

⁴¹³ Vernor Muñoz, s. 10.

ortaya koymuştur. Mülteci/sığınmacılara ailelere ev ziyaretleri, eğitim kabinleri, ilgililerin dillerinde bilgi fuar ve yardım hatları oluşturulması gibi aktivitelerle bu konudaki kapasitelerini güçlendirilmeleri sağlanmalıdır. Ayrıca uygulamada ve yasal düzelmede engelli mülteciler/sığınmacılar ile haklarına yönelik eksikliğe dikkat çekilmiştir.⁴¹⁴

Raportör aynı zamanda UNESCO ve ESKHS'nin eğitim hakkının temel bileşenleri arasında saydığı eğitimin uygulanabilir ve kabul edilebilirliğinin sağlanması için devletlerin kültürlerarası ve kapsayıcı eğitim modellerinin gelişimini teşvik etmesi gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda çoğulculuğu, çeşitliliğe saygıyı artıracak pedagojik uygulamalara eğitim sistemleri içinde yer verilmelidir. Bu bağlamda kültürel ve dilsel çeşitliliği barındıran öğrenme ortamlarının teşvik edilmesi gerekmektedir.⁴¹⁵

Özel Raportör, sığınma ülkesi dili ve sığınmacı/mültecilerin ana dillerinin öğretilmesinin, başarı oranlarını artıracığını; yaşanan ülke dilinin entegrasyonu, geldiği kültürden kopmamanın ise marjinalleşmeyi engelleyeceğini ortaya koymuştur. Mülteci ve sığınmacı kamplarındaki eğitimlerin müfredatında hayat-kurtarıcı, hayatı idame ettirmeyi kolaylaştıracak mesajları içermesi gerektiğine de dikkat çekmiştir. Özellikle kara mayını ve patlamamış mühimmat farkındalığı, hızlı tahliye, beceriye dayalı sağlık eğitimi, çocuk koruma, insancıl hukuk kuralları, uyuşmazlık çözümü gibi çatışmaya açık bölgelerde hayatta kalmayı sağlayacak alanları da içermelidir.⁴¹⁶

Mülteci/sığınmacıların eğitiminde uygulamada karşılaşılan bir diğeri sorun öğretmenlerin mültecileri eğitmede psikolojik, pedagojik ve didaktik eğitim vermede ve çok dilli, çok kültürlü, çok etnikli ortamların ihtiyaçlarına cevap vermedeki eksiklikleridir. Özellikle travma geçirmiş öğrencilerin eğitimlerinde özel dikkat ve önemin gösterilmesi gerekirken bu konuda bilinçli öğretmen sayısı azdır. Örneğin bu kapsamda Filipinler'de bu gibi durumlarda hem öğrencilere hem de öğretmenlere danışmanlık hizmeti sunulmakta, uzmanlardan destek alınması sağlanmaktadır. Bunun yanında Kore, Portekiz, Danimarka gibi ülkelerde öğretmenlere, birden çok kültürün bir

⁴¹⁴ Vernor Muñoz, s. 11.

⁴¹⁵ Vernor Muñoz, s. 18.

⁴¹⁶ Vernor Muñoz, s. 13.

arada bulunduğu ortamlarda kültürlerarası iletişim ve hoşgörüyü teşvik eden eğitimlerin nasıl verilmesi gerektiğine ilişkin eğitim projeler, eğitim programları sunulmaktadır. Ayrıca mülteci ve sığınmacılara eğitim veren nitelikli öğretici sayısındaki bu yetersizliğin yanında öğretmenlere verilen ücretlerin de çok düşük olması zaten oldukça zor şartlarda eğitim veren bu insanların mülteci kamplarında çalışmaları noktasında cesaretlerini kırmakta ve vazgeçirmektedir.⁴¹⁷

Sahip oldukları her şeyi terk edip, yaşamak için sınır aşan mülteci/sığınmacıların vardıkları ülkelerde hayatlarına normal bir şekilde devam edebilmeleri için deneyim, beceri ve eğitimlerinin tanınması yani akreditasyon noktasında kolaylık sağlanması da dikkat çekilmesi gereken bir diğer noktadır. Devletlerin akreditasyon noktasında genellikle mütakabiliyeti aradığını belirten Raportör, bu durumun mülteci/sığınmacılar için okula kabulün reddi, uygunsuz seviyelere yerleştirilme, işsizlik ya da eksik istihdam gibi sorunlar yaratabileceğini de eklemektedir.⁴¹⁸ Geleneksel olarak göçmen kabul eden Bolivarcı Venezuela Cumhuriyeti, Anayasası'nda her düzeyde sınırsız eğitim hakkını garanti etmekte ve okul öncesi erken yaş eğitiminden yükseköğretime kadar ücretsiz eğitim hakkını göçmenlere sağlamaktadır. Ayrıca okulları, resmi belgesi olmayan çocukların kaydına açıkça izin vermekle yükümlüdür. Aynı şekilde Portekiz Hükümeti de ulusal mevzuatı kapsamında düzensiz ve belgesiz göçmenleri de dâhil etmiştir.⁴¹⁹

Ayrıca belirtmek gerekir ki eğitim hakkına ilişkin uluslararası düzenlemelerde dikkatin sadece ilköğretime verilmesi, ilköğretim sonrası eğitimlerin kalitesi, ulaşılabilirliği ve mevcudiyetine doğrudan ve negatif bir şekilde etki etmektedir. Özel Raportör bu hususta ilköğretim sonrası eğitim için materyal, öğretici ve altyapı eksikliğini ve Rapora katkı sağlayan katılımcılardan ilköğretim sonrası eğitimine veya yükseköğretime devam etmek isteyenlerin önündeki aşılmaz engelleri kanıt olarak ileri sürmektedir.⁴²⁰

⁴¹⁷ Vernor Muñoz, s. 13-14.

⁴¹⁸ Vernor Muñoz, s. 14-15.

⁴¹⁹ Vernor Muñoz, s. 16.

⁴²⁰ Vernor Muñoz, s. 17.

B. AİHM Kararlarında Eğitim Hakkı Ve Mültecilerle Sığınmacılar Açısından Değerlendirme

1. Genel Olarak

Mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkı noktasında başvuru alan temel kaynağın genel nitelikli insan hakları sözleşmeleri olduğu çalışmanın içeriğinden anlaşılmaktadır. Ancak genel nitelikli bu düzenlemelerin ulusal mahkemelerin verdikleri kararlarda yaygın bir şekilde yasal dayanak olarak inceleme konusu yapılmadığı, daha çok iç hukuk düzenlemelerinin esas alındığı görülmektedir.⁴²¹ Zira söz konusu uluslararası sözleşmelerde, izlenen denetim yolu genellikle sözleşmede yer alan yükümlülüklerle aykırı hareket edilip edilmediğine ilişkin periyodik durum raporları verme, rapor verecek özel röportörlerin belirlenerek bu kişi veya organların rapor vermesi gibi daha yumuşak yaptırım yöntemleri olan izleme, rapor verme gibi sistemlerdir. Uluslararası sözleşmelerden devletlerarası şikâyetlere ya da bireylerin bireysel şikâyet yoluna başvurmalarına izin veren yasal yaptırım yönü daha sert olan sözleşmelere de rastlamak mümkündür. Eğitim hakkı hususunda sınır-ötesi çıkarlar genellikle söz konusu olmadığından bu konuda devletlerarası şikâyetlere pek rastlanmamaktadır.⁴²² Bireysel şikâyetler ise (ülkemizde Anayasa Mahkemesi'ne yapılan bireysel başvuru yönteminde olduğu gibi) genellikle öncelikle yerel mahkemelerde iç hukuk düzenlemelerine başvurularak çözüm yoluna gidilir, şikâyetin uluslararası mahkemelere taşınması durumunda dava insan hakları düzenlemeleri çerçevesinde değerlendirmeye gidilir. Sayılan nedenlerle özellikle mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkına yer veren uluslararası mahkeme içtihadı bulmak zor olsa da çalışmanın bu bölümünde AİHM'nin eğitim hakkına ilişkin olarak verdiği kararlarda yorumlamaları doğrultusunda mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkına ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Eğitim hakkı ile alakalı AİHM Kararları incelenmeden önce uygulamada mülteci/sığınmacıların eğitim haklarının mahkemede ileri sürülebilirliği noktasında iki temel unsurun sorun teşkil ettiği belirtilmelidir. Bunlardan ilki eğitim hakkının ekonomik, sosyal ve kültürel hak kategorisinde yer alan pozitif haklardan olmasıdır. Zira bu

⁴²¹ Willems, Vernimmen, s. 2.

⁴²² Willems, Vernimmen, s. 2.

haklardan yararlanılabilmesi için, negatif hakların aksine devletin olumlu müdahalesi gerekli olup, hükümetlerin saygı gösterme (*respect*), koruma (*protect*) ve yerine getirme (*fulfill*) yükümlülükleri bulunmaktadır. Aynı zamanda ekonomik sosyal ve kültürel haklar, medeni ve siyasal haklar gibi masrafsız haklar(*cost-free rights*) olmayıp, devletin sahip olduğu kamu kaynaklarına bağlı olduğundan ancak aşamalı bir şekilde zamanla gerçekleştirilebilecek haklar olarak değerlendirilmiştir.⁴²³ Devletin pozitif eylemde bulunma yükümlülüğü nedeniyle uluslararası sözleşmelerin; ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin devlete yüklediği sorumluluklar daha az spesifik olup; devletin istenen sonuca ulaşmada ve bireyler arasındaki hangi ayrımların yapılacağına karar verme yetkisi büyük ölçüde devletin takdirine bırakılmıştır. İkinci olarak devletler bu sosyal, ekonomik ve kültürel haklara saygı duyma, bunları koruma ve yerine getirme (ve finanse etme) yükümlülüklerinin, devletin açık bir yasal ilişki sürdürdüğü bireylerle sınırlı olduğu ilkesini savunma eğilimindedir. Mülteci ve sığınmacılar ise yükümlülüklerini sınırlamayı amaçlayan devletler tarafından tam yasal korumadan dışlanma riski taşıyan en önemli gruplardan biridir.⁴²⁴

Uluslararası sözleşmelerin doğrudan uygulanabilirliği (*self executing force* veya *direct effect*) meselesi de ekonomik, sosyal ve kültürel hakları ele alan düzenlemelerin devlet organları ve mahkemeleri tarafından doğrudan uygulanmasını engellemektedir. Doğrudan uygulanabilen sözleşmeler, ulusal yasa koyucunun ayrıca herhangi bir düzenleme yapmasına ihtiyaç duyulmadan iç hukukun bir parçası haline gelen; dolayısıyla, mahkemelerce ve öteki hukuk uygulayıcılarınca yerine getirilebilen normları kapsamaktadır. Ancak doğrudan uygulanamayan sözleşme hükümlerinin muhatabı hukuk uygulayıcıları değil, yasama(ve/veya yürütme) organıdır. Bu tür sözleşme norm-

⁴²³ Rabia İlay Akbulut Peerzada, "Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Hakların İkincilleştirilmesinin Bir Nedeni Olarak "Aşamalı Sağlama" Kavramı.", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl:3 S. 1, s. 2. Willems, Vernimmen, s. 3.

⁴²⁴ Willems, Vernimmen, s. 3.

larının iç hukukta uygulanabilmesi için devletin iç hukuk mevzuatının öngördüğü şekliyle yasama organının(ve/veya yürütme organının) buna yönelik bir işlem yapmasına ihtiyaç duyulmaktadır.⁴²⁵

Dolayısıyla ekonomik, sosyal kültürel hakları ele alan sözleşmelerde olduğu gibi sözleşme metninde muğlak, ucu açık ifadelerle yer verilip, yeterince açık olmayan, yükümlülük getirmeyen, yerine getirilmesi için ek önlemler alınmasına ihtiyaç duyan hükümler bu sözleşmelerin doğrudan uygulanabilirliğini engellemektedir. Bunun yanında örneğin; bu sözleşmelerde yer alan hakların aşamalı olarak uygulanması için tüm uygun önlemlerin alınacağı muğlak bir şekilde dile getirildiğinde, yerel bir mahkeme uluslararası insan hakkı normunu doğrudan uygulamayı reddederek yalnızca iç hukuk mevzuatını olaya uygulamayı uygun görebilir.⁴²⁶ Buna rağmen devletin uluslararası sözleşme ile korunan hakkın sağladığı yararda önemli bir bozulmaya yol açacak önlemler de almaması, sözleşmenin imzalanmasını anlamsız hale getirmemesi gerekir. Örneğin; ESKHS yükseköğrenimin aşamalı olarak ücretsiz hale getirilmesini savunmaktadır. Dolayısıyla ESKHS'ye taraf bir devletin kamu yararı temelinde herhangi bir haklı gerekçe olmaksızın yükseköğrenim için kayıt ücretlerinde ani bir artış yapmayı öngören iç hukuk mevzuatı, ESKHS ile çatışmaktadır ve bu mevzuatın (devletin normlar hiyerarşisi kuralları doğrultusunda) iptalini talep etme imkânı doğabilir.⁴²⁷

2. Eğitim Hakkının Sınırları

AİHS, 1 No'lu Ek Protokolünün 2. maddesinde yer verdiği eğitim hakkına ilişkin maddenin kabul eden devletler açısından doğrudan etkiye sahip olmasını amaçlamıştır. 2. maddede “*Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.*” denilerek eğitim hakkı ifade edilmiştir. Her ne kadar eğitim hakkından kimsenin mahrum bırakılamayacağı şeklinde kesin bir ifade olsa da AİHS kapsamında

⁴²⁵ Rona Aybay, "Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri." *TBB Dergisi* S. 70, 2007, s. 207. Ahmet Burak Bilgin, "AİHS ve Diğer Uluslararası Anlaşmaların İç Hukuktaki Yeri Bağlamında 2004 Değişikliğinin Beraberinde Getirdiği Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri." *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 1, 2016, s. 135-136.

⁴²⁶ Willems, Vernimmen, s. 3.

⁴²⁷ Willems, Vernimmen, s. 3.

yer alan eğitim hakkı mutlak bir hak olmayıp, bazı sınırlamalara tabidir.⁴²⁸ Bu durum eğitimin hakkının doğası gereği hayata geçirilmesi için devletin düzenleme yapmasına muhtaç bir hak olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca eğitim hakkının sınırsız bir hak olmadığı hususu madde lafzında yer almamasına rağmen mahkeme kararları ile ortaya konulmuş, hakkın özüne dokunmayacak şekilde sınırlamanın sınırları da belirtilmiştir.⁴²⁹

Bilindiği üzere AİHM, haklara yönelik kısıtlamaların ölçülü olup olmadığını belirlerken bazı ölçütleri kullanmaktadır. Bunlar eğitim hakkı için de geçerli olup; eğitim hakkına yönelik yapılan kısıtlamalar ilgililer için hukuken öngörülebilir olmalıdır yani iç mevzuatta önceden belirlenen bir düzenlemede kısıtlama nedenleri yer almalıdır. Kısıtlama ile eğitim hakkının etkin kullanımından mahrum bırakılacak bir şekilde hakkın özü zedelenmemeli, demokratik bir toplumda gerekli olmalıdır. Aynı zamanda sınırlamanın amacı ile aracı arasında bir orantılılık olmalı ve sınırlama meşru bir amaca yönelik olmalıdır.⁴³⁰

Bu hususta örnek kararlardan biri olarak *Ali v. Birleşik Krallık* kararı gösterilebilir. Başvurucu olan Abdul Hakim Ali Birleşik Krallık vatandaşı olup, eğitim almakta olduğu okulda yangın çıkmış ve bu eylemin şüphelilerinden biri olduğu gerekçesiyle yangın hakkında açılan ceza soruşturması sonuçlanıncaya kadar okuldan uzaklaştırılmıştır. Bu arada Birleşik Krallık ulusal mevzuatında okuldan uzaklaştırma süresi en fazla 45 güne kadar uzatılabilmektedir. Bu süreçte devam etmekte olduğu okul Ali'ye eğitimine devam edebilmesi için gerekli ödev ve değerlendirme testlerini göndermiştir. Ceza soruşturması 45 günlük maksimum uzaklaştırma süresinin sonunda sonuçlanmış, Ali delil yetersizliği nedeniyle aklanmıştır. Bunun üzerine okul yönetimi Ali'yi ve ebeveynlerini Ali'nin eğitim durumunu görüşmek üzere okula davet etse de bu davete başvurusunun ebeveynleri cevap vermemiş, sonraki dönemde Ali eğitimine devam etmemiştir. İlerleyen süreçte okuldan kaydı silinmesi üzerine AİHM'e eğitim hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle başvurmuş, AİHM hakkın ihlal edilmediğine karar

⁴²⁸ Willems, Vernimmen, s. 4.

⁴²⁹ Willems, Vernimmen, s. 4.

⁴³⁰ Willems, Vernimmen, s. 4.

vermiştir. Nitekim kararda eğitim kurumlarının ihtiyaçlarına göre düzenlemelere gidebileceğini, bu konuda takdir yetkisine sahip olduklarını, yapılacak kısıtlamaların hakkın özünü zedelememesi ve ilgililer için öngörülebilir olması için devletlerin meşru bir yol izlemesi gerektiği ve amaç ile araç arasında orantılilik olması gerektiği vurgulanmıştır. Kararda ayrıca eğitim haklarına erişimlerinin sözleşme ile teminat altına alınmış olduğu belirtilmişse de eğitim hakkının iç hukukla uyumlu olduğu sürece okuldan uzaklaştırma ve okuldan atılma gibi disiplin önlemlerini hariç tutmadığı ve belirli bir kuruma erişimi zorunlu olarak gerektirmediği belirtilmiştir.⁴³¹ Eğitim hakkı kapsamında yapılacak sınırlamanın sınırlarının yer aldığı diğer kararlara ise, *Catan ve diğerleri v. Moldova ve Rusya*, *Leyla Şahin v. Türkiye*, *Tarantino ve diğerleri v. İtalya* kararları örnek gösterilebilir.⁴³² Burada mülteci ve sığınmacılar açısından getirilecek sınırlamaların da hakkın özüne dokunarak hakkın tanınmasını anlamsız hale getirmemiş olması hususuna dikkat edilebilir. Ancak kararlarda da görüldüğü üzere demokratik bir toplumda gerekli, kanuni, meşru amaçlara yönelik ve orantılı sınırlamalar Mahkeme tarafından hakkın ihlali olarak görülmemiştir.

Eğitim hakkına ilişkin madde kapsamına girecek kişiler açısından yapılacak sınırlama ise kabul edilmemiştir. Vatandaşlar, mülteci ve sığınmacılar, vatansızlar, düzensiz göçmenler dâhil herkes bu temel hakka sahiptir.⁴³³ Nitekim Belçika Dil Davası'nda bir hak olarak AİHS 1 No'lu Protokol ile teminat altına alınan eğitim hakkının akit devletlerin yargı yetkisi dâhilinde olan herkesi kapsamına aldığı ortaya konulmuştur.⁴³⁴ Bu hususta AİHM, *Leyla Şahin v. Türkiye* kararında eğitim hakkına ilişkin maddenin kapsamının dar yorumlanmasının hakkın varoluş amacı ile tutarlı olmayacağını

⁴³¹ AİHM, 11.04.2011 tarihli, 40385/06 başvuru numaralı *Case Of Ali V. The United Kingdom* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-102675> (01.01.2021).

⁴³² Willems, Vernimmen, s. 4.

⁴³³ Willems, Vernimmen, s. 4.

⁴³⁴ Belçika Dil Davası, Belçika'da çıkarılan eğitim diline ilişkin yasal düzenlemenin, sayısı 800'ü aşan çocuğun ebeveynlerinin kendileri ve çocukları adına eğitim hakkı, aile hayatı ve ayrımcılık yasağına ilişkin AİHS m. 8, 14 ile 1 No'lu Ek Protokol'ün 2. maddesini ihlal ettiği gerekçesi ile Belçika Devleti aleyhine AİHM'de açtıkları davadır. Söz konusu yasal düzenleme Belçika'nın Felemenkçe konuşulan bölgesinde Felemenkçenin, Fransızca konuşulan bölgesinde Fransızcanın, Almanca konuşulan bölgesinde ise Almancanın eğitim dili olarak uygulanmasını kabul etmektedir. Felemenkçe konuşulan bölgede yaşayan aileler bu düzenleme ile Fransızca eğitim alamadıkları, yasaya uygun olmayan okullardan alınan sertifikaların/belgelerin kabul edilmediği, başvuruçuların çocuklarının Fransızca derslerine katılmalarını engellediği ve bu nedenle de ailelerin daha uzaktaki okullara göndermeye mecbur bırakıldıklarını ileri sürmüşlerdir.

zira demokratik bir toplumda eğitim hakkının insan haklarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için temel bir rol oynadığını ifade etmiştir.⁴³⁵

3. Eğitim Dili Sorunu

Uluslararası literatür ve iç mevzuatta azınlıkların dilsel hakları kabul edilse de bu durum mültecilerin konuştukları dilde eğitim alma hakkı olduğu şeklinde yorumlanamaz. Nitekim Mahkeme de Belçika Dil Davası kararında 2. maddenin akit devletlerin yargı yetkisi içerisinde yer alan kişilere hali hazırda var olan eğitim araçlarından yararlanma hakkını sunduğunu belirtmektedir. Ancak, madde metninde eğitim hakkından hiç kimsenin yoksun bırakılamayacağı şeklinde olumsuz ifade edilişin amacının da devletlere herhangi bir tür ve düzeyde eğitimi sübvansé veya tesis etme sorumluluğu yüklememek olduğunu ortaya koymuştur.⁴³⁶ Dolayısıyla Mahkemenin Belçika Dil Davası'nın ana dilde eğitime yaklaşımı mülteci ve sığınmacılar açısından kıyaslandığında, AİHS Ek Protokolü m. 2'nin akit devletlere mülteci ve sığınmacılara ana dilde eğitim sunma yükümlülüğü yaratmadığı söylenebilir. Ancak mülteci ve sığınmacıların ana dilleri devletin ulusal dil veya dillerinden biriye ana dilde eğitim talep etme haklarının var olduğu kabul edilir. Örneğin; *Skender v. Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti* kararında başvuru kızlarının Türkçe eğitim veren bir ilkokulda eğitim almasını talep etmiş, ancak Türkçe Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti'nin ulusal dillerinden biri olmadığı için AİHM, 2. maddenin ebeveynlerin tercihleri doğrultusundaki spesifik bir dilde eğitim almayı garantiemediğine karar vermiştir.⁴³⁷ Öte yandan eğitim hakkı pozitif bir hak olması dolayısıyla kamusal kaynaklar ölçüsünde gerçekleştirilebilir. Buna bağlı olarak AİHS kapsamında mülteci ve sığınmacılar açısından

Mahkeme eğitimin hakkının, devletin her bireye kendi ana dilinde eğitim hakkı verme yükümlülüğü yaratmadığını, ancak ulusal dil veya dillerin birinde eğitim verme yükümlülüğünü ifade ettiği kanaatindedir. Söz konusu olayda ise Fransızca konuşulan bölgede yaşayan Felemenk öğrenciler Felemenkçe dilinde eğitim alabilirken, Felemenkçe konuşulan bölgede yaşayan Fransız öğrencilerin Fransızca dilinde eğitim alamamasının, 14. madde ile bağlantılı olarak eğitim hakkının ihlal ettiğine karar vermiştir. Belçika Dil Davası Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57525> (01.05.2021).

⁴³⁵ Leyla Şahin v. Türkiye Kararı, 137. paragraf.

⁴³⁶ Belçika Dil Davası Kararı. 3. Bölüm.

⁴³⁷ AİHM, *Skender v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia* Kararı. <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-234-Skender-v.-The-Former-Yugoslav-Republic-of-Macedonia-HR-Case-digest.pdf> (06.05.2021).

Devlete yeni eğitim kurumları kurma yükümlülüğü yaratmadığı, ancak var olan eğitim kurumları ve imkânlarına erişimin engellenemeyeceği söylenebilir.

4. Eğitime Erişimde Ayrımcılık Yasağı

Mülteci ve sığınmacıların; sığınma ülkesinde karşılaşabilecekleri çeşitli ayrımcı uygulamalar eğitim haklarını da ihlal eden sebeplerden olmaktadır. Bu bağlamda okula kayıt esnasında, okul ücretleri, diploma ve belgelerin tanınması gibi hususlarda vatandaşlar ile ayrı muameleye tutulabilirler veyahut uygulamada sıkça rastlandığı üzere ayrı eğitim kurumlarında ayrımcılık yasağını ihlal edecek şekilde eğitim görebilirler. Örneğin Suriye İç Savaşı sonrası mülteci akınına hedef ülkelerden olan Yunanistan’da mülteci ve sığınmacı gruplarının genellikle adalara yerleştirilmesi sonucu ayrımcı uygulamalara sebebiyet vermektedir.⁴³⁸ Özellikle Yunan ebeveynlerin mültecileri bireysel ve toplumsal hayata tehdit olarak görmeleri, mültecilerin; kendi çocuklarının eğitim aldıkları kurumlarda eğitim görmelerine yönelik güçlü itirazlarına ve yer yer mültecilerin eğitime erişimlerini engellemelerine yol açmıştır. Nitekim bu durum da çok az sayıda okulun mülteci çocuklarını kabul etmesine neden olmuştur.⁴³⁹

AİHM kararlarından *Timishev v. Rusya* kararı mülteci/sığınmacılar açısından okula kayıt olmada istenen belgeleri sunamamaları ileri sürülerek eğitime erişimlerinin engellenmemesi gerektiği, bu belgeler nedeniyle okula kayıta dolaylı olarak ayrımcı uygulamalara maruz bırakılmamaları noktasında yol gösterebilecek kararlardan biridir. İlyas Yakubovich Timishev, 1950 yılında Çeçenistan’da doğmuş, Kaabardino-Balkar Cumhuriyeti’nde Nalçik’e göç etmek zorunda kalmış, Çeçen kökenli Rus vatandaşdır. 1999 yılında Nazran’dan (İnguşetya Cumhuriyeti) Nalçik’e seyahat eden Timishev’in Kabardino-Balkar Cumhuriyeti sınırından girişi, yasalarının o dönemde Çeçenlere girişine izin vermemesi sebebiyle reddedilmiş, 300 km fazladan yol kat ederek farklı bir giriş noktasından Nalçik’e ulaşmıştır. Burada 9 yaşındaki oğlunu ve 7 yaşındaki kızını okula kaydetmek isteyen Timishev’in talebi, ikâmet izin belgesi ve zorunlu göçmen kartı olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Timishev bunun üzerine

⁴³⁸ Pinelopi Vergou, “Living with difference: Refugee education and school segregation processes in Greece.” *Urban Studies* 56.15, 2019, s. 3168-3170.

⁴³⁹ s. 3173-3174

yerel mahkemeye başvurmuş, yerel mahkeme Nalçık'te izinsiz ikâmet etmeleri nedeniyle okul kaydı talebinin reddini hukuka aykırı olarak görmemiştir. Mahkeme AİHS 1 No'lu Ek Protokol m. 2 açısından ihlal kararı vermiş, eğitim hakkının akit devletlerin yargı yetkisi dâhilinde herhangi birine, belirli bir zamanda mevcut olan eğitim kurumlarına erişim hakkını garanti altına alındığını vurgulamıştır.⁴⁴⁰

Timishev v. Rusya kararı incelendiğinde mülteci ve sığınmacıların eğitim kurumlarına kayıtları sırasında sunamadıkları resmi belgelerin eğitime erişimi engellemesi gerektiği söylenebilir. Zira aynı kararda Sözleşme ve Protokollerinin eğitim hakkının reddine müsamaha göstermediği m.2/1 için herhangi bir istisna öngörülmediği vurgulanmıştır. Aynı zamanda *Leyla Şahin v. Türkiye* kararına atıf yaparak, eğitim hakkının demokratik toplumlarda insan haklarının geliştirilmesi için çok önemli olduğundan ve bu sebeple de bu hükümde yapılacak kısıtlayıcı bir yorumun hükmün getiriliş amacı ile çelişeceğinden bahseder.⁴⁴¹

Mültecilerden eğitim masraflarının talep edilip edilemeyeceği, eğitim masrafları konusunda vatandaş ve mülteciler arasında ayrı muamele uygulanıp uygulanamayacağı meselesinde bahsedilmesi gereken karar *Ponomaryovi v. Bulgaristan* kararıdır. Başvurucular annelerinin yanında Bulgaristan'da ikâmet etmekte olan iki Rus vatandaş öğrencidir. Olayların olduğu dönemde yürürlükte olan Milli Eğitim Kanunu uyarınca belli bazı kategorideki yabancıların ilk ve ortaöğretimden bedava yararlanma hakları mevcutken, sürekli oturma iznine sahip olmayan Ponomaryov kardeşler okul harcı ödemek zorunda bırakılmıştır. Zira Bulgaristan'da sadece sürekli oturma iznine sahip yabancılar için eğitim ücretsizdir. Başvurucular AİHS 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesi ile bağlantılı olarak ayrımcılık yasağını ele alan 14. maddesine aykırılık teşkil ettiği gerekçesiyle AİHM'e başvurmuş, AİHM olayla ilgili olarak ihlal kararı vermiştir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ AİHM, 13 Aralık 2005 tarihli 55762/00 ve 55974/00 başvuru numaralı *Case of Timishev v. Russia* Kararı, 63. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-71627> (02.05.2021).

⁴⁴¹ *Timishev v. Rusya* kararı, 64-66. paragraf.

⁴⁴² AİHM, 21 Haziran 2011 tarihli 5335/05 başvuru numaralı *Case of Ponomaryovi v. Bulgaria* Kararı, 17-21. paragraflar. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-105295> (02.05.2021).

Kararda eğitim hakkı kapsamında teminat altına sadece ilköğretimin değil, ortaöğretimin de girdiği belirtilmiştir. Eğitim hakkının doğası gereği devlet düzenlemelerine ve kamusal kaynağa ihtiyaç duyan ve bu nedenle sınırlı kaynağa sahip yapısı vurgulanmıştır. Ancak devletin eğitimi ücretsiz vermeye karar verdiği zaman devletin bazı grupları bu uygulamanın dışında bırakması durumunda gerekçelerinin adil ve ölçülü olup olmadığının dikkate alınması gerektiği kanaatindedir. Bu kısıtlı kaynaklar dikkate alındığında eğitim alacak kişiler kapsamına sokulacak kişilerin toplum için en fazla fayda sağlayan gruplar olması ve eğitim türünün de yine bu ölçüte göre belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu nedenle çoğu ülkede hala yükseköğretimin özellikle yabancılar için paralı ancak topluma entegre olmada çok önemli olan ilköğretim, temel sayısal beceri ve okuma yazma eğitiminin parasız olduğunu belirtmektedir. Mahkeme, ortaöğretimin bu iki uç arasında yer aldığını, her ne kadar Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin ortaöğretimin ücretsiz olması zorunluluğunu getirmese de modern toplumların giderek bilgi üzerine kurulu olmaları kavramına bağlandığının altını çizmiştir. Dolayısıyla ortaöğretimin kişinin gelişimine ve topluma entegre olmasında giderek daha önemli rol oynaması sebebiyle genel eğilimin mümkün olduğunca çok kişinin ortaöğretime erişimini sağlamak olduğunun altını çizmiştir.⁴⁴³

Ponomaryovi v. Bulgaristan kararı, kamusal kaynakların eğitimi finanse etmedeki sınırlılığı ve bu nedenle eğitim hakkından faydalanacak kişileri öncelemede güttüğü gerekçe açısından önemlidir. Okul harcı alınmasına ihlal kararı verilmesinin gerekçesinde başvuruçuların yasadışı göçmen olmadığı, ülkeye yasadışı göçü engelleme olgusunun Ponomaryov kardeşler özelinde söylenemeyeceği, Bulgaristan'a adapte olduklarının görüldüğü, yasadışı göçmenler gibi kamusal kaynaklara katkı sağlamayıp onlardan haksız faydalanma gibi bir durumun olmadığı belirtilmiştir. Mahkeme bu nedenle devletin eğitime erişimde ücret talep edip etmeme veya edilecekse kimlerden ücret talep edileceğine karar verirken, yargı yetkisi altındaki kişilerin eğitime yönelik ihtiyaçları ile bu ihtiyaçlara cevap vermedeki sınırlı kapasitesi arasında denge kurması gerektiği kanaatindedir.⁴⁴⁴ Bu sınır mülteci/sığınmacılar açısından da belirleyicidir.

⁴⁴³ Ponomaryovi v. Bulgaristan, 51-57. paragraflar.

⁴⁴⁴ Ponomaryovi v. Bulgaristan, 54-55. paragraflar.

Zira mülteci ve sığınmacılardan, vatandaşlardan farklı olarak eğitim masrafı talep edilmesinde dikkat edilecek husus, bu dezavantajlı ve savunmasız grupların kamusal kaynaklara katkı sağlamaması ile topluma entegre olup, ileride ülke ekonomisine sağlayacağı yarar ve bu sayede kamu düzenini tesis edilmesi arasındaki dengenin gözetilmesi ve buna göre belirleme yapılmasıdır.

Yine *Karus v. İtalya* kararında da Mahkeme benzer şekilde İtalya’da yükseköğretim eğitime devam ederken yabancı olduğu için harç ödemek zorunda bırakılan Alman öğrencinin eğitim hakkına bağlı olarak ayrımcılık yasağının ihlal edilmediğine karar vermiştir. Zira yükseköğrenimin olumlu etkilerinin İtalyan ekonomisi içerisinde kalması isteğinin İtalyan hükümetinin vatandaşı olmayan kişilere farklı muamelede bulunmasını haksız bir uygulama olarak görmediğini belirtmiştir.⁴⁴⁵

X. v. Belçika kararı da başka bir ülkede elde edilen diplomaların resmen tanınması sorununu ele almaktadır. Mahkeme, yürürlükte olan kurallara uygun olarak elde edilen çalışmalara ilişkin belgelerin tanınması hakkının eğitim hakkı kapsamına girdiğini kabul etmektedir. Ancak, Mahkeme yine de tamamlanan çalışmaların resmi olarak tanınmasının her devlette yürürlükte olan kurallara uygun olarak bir incelemeye tabi tutulabileceğine hükmetmiştir. Mevcut davada, Romanya vatandaşı olan başvuru, Romanya diplomasının tanınması için Belçika’da bir sınava girmeye davet edilmiş ancak bu gerekliliğin Belçika’da yürürlükte olan kurallara aykırı olduğu iddia edilmemiştir. Başvuru, kendisini bu tür bir incelemeye sunmayı reddettiğinden, başvurunun şikâyetinin, açıkça dayanaktan yoksun olduğuna karar verilmiştir.⁴⁴⁶

Mülteci/sığınmacıları eğitim hakkı hususunda önemli bir diğer husus diğer öğrencilerden ayrı sınıflarda eğitim almanın ayrımcılık yasağını ihlal edip etmeyeceği sorunudur. AİHM kararları incelendiğinde mülteciler/sığınmacılar için hazırlık sınıfları veya okullarının oluşturulabilmesi mümkündür. Ancak üye devletler, okula kaydolma, eğitim kurumları ve beklenen öğrenme çıktılarını çevreleyen koşulların uygun,

⁴⁴⁵ AİHM, 20 Mayıs 1998 tarihli 29043/95 başvuru numaralı *Karus v. Italy* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4252> (03.05.2021).

⁴⁴⁶ AİHM, 9 Ekim 1978 tarihli 7864/77 başvuru numaralı *X v. Belgium* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74000> (03.05.2021).

gerekli ve orantılı olmasına dikkat etmelidir.⁴⁴⁷ Önlemler orantısız bir şekilde veya özellikle sadece belirli bir etnik grubun üyelerini etkilediğinde, ayrımcılık yasağının ihlalden söz edilebilir. Nitekim bu konuda AİHM'nin verdiği kararlardan *D.H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti* kararı ayrı okullarda okuyan öğrencilere ilişkindir. Kararda 9 ile 15 yaşları arasında Roman kökenli başvuruçular 1996-1999 yılları arasında zihinsel engellilerin olduğu “özel okullara” yerleştirilmiştir. Söz konusu dönemde Roman öğrencilerin yaşlarına göre “özel okullara” yerleştirilme olasılığının 27 kat daha yüksek olduğu Çek Cumhuriyeti'nde, başvuruçular bahsi geçen uygulamanın 1 No'lu Ek Protokol 2. madde ile bağlantılı olarak Çek Cumhuriyeti'nde ayrımcılık temelli iki eğitim sistemini oluşturduğu ve Sözleşmeyi ihlal ettiği gerekçesiyle Mahkeme'ye başvurmuşlardır. Yasal düzenlemelere göre özel okullara yerleştirme bir eğitim psikolojisi merkezinde çocuğun zihinsel kapasitesini ölçmek için yapılan testlerin sonuçlarına göre okul müdürü tarafından alınan kararla ve çocuğun yasal vasisinin rızasıyla gerçekleştirilmektedir. Başvuruçular bu testlerin güvenilirliğine itiraz etmiş, aynı zamanda verdikleri rıza ve bunun sonuçları noktasında yeteri kadar aydınlatılmadıklarını ileri sürmüşlerdir. Mahkeme, yaptığı incelemelerde Roman öğrencilerin söz konusu özel okullarda çoğunluğu oluşturduğunu, yapılan testlerin Roman öğrencilerin özelliklerini ve özel durumlarını analiz etmediğinden testlerin uygunluğu konusundaki şüpheleri olduğunu ve rızaları alınan ailelerin genelde dezavantajlı gruplar arasında yer aldığından yeteri kadar aydınlatılmadığını ifade etmiştir. Roman öğrencilerin eğitiminde sadece Çek Cumhuriyeti'nin sorun yaşamadığını not eden AİHM, Çek Cumhuriyeti'nin her ne kadar Romanların eğitim problemlerine çözüm amaçlı bu sistemi uyguladığını belirtse de Roman öğrencilerin bu ayrılıkçı eğitim sisteminde kişisel gelişimlerinin tehlikeye atıldığı ifade edilmiştir. Bu nedenle Roman ve Roman olmayan öğrencilerin eğitimde farklı muameleye tabi tutulmasının nesnel ve makul olmadığı ve kullanılan araçlarla güdülen amaç arasında orantılılık olmadığı kanaatinde olup ihlal kararı vermiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Willems, Vernimmen, s. 10.

⁴⁴⁸ AİHM, 13 Ekim 2007 tarihli 57325/00 başvuru numaralı *Case of D.H. and Others v. The Czech Republic* Kararı <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256> (03.05.2021).

D.H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti kararı farklı gruplar için ayrı eğitim sistemlerinin/kurumlarının oluşturulmasının öğrencinin gelişimini olumsuz etkilemesi, eğitim ile ulaşılmak istenen faydanın yok sayılmasına ve ayrımcılığa sebebiyet vermesini belirtmesi sebebiyle önemlidir. Zira mülteci/sığınmacılar da çoğu kez sığınma ülkesi vatandaşlarından ayrı kurumlarda eğitim almakta, bu durum ise ülkeye entegrasyonlarını ve eğitimden faydalanmalarını olumsuz etkilemektedir. Nitekim *D. H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti* kararında da Roman öğrencilerin diğer öğrencilerden ayrılması Roman topluluğunda düşük düzeyde eğitim becerilerine yol açtığını ifade etmiştir.⁴⁴⁹ Ayrıca Roman toplumunun çalkantılı tarihi nedeniyle savunmasız ve dezavantajlı azınlık haline gelmeleri, Romanların eğitimi de kapsayacak şekilde özel bir korumaya ihtiyaç duydukları belirtilmiştir.⁴⁵⁰ Söz konusu karar, savunmasız grupları eğitim de dâhil pek çok alanda özel korumaya ihtiyaç duyduklarını, bulundukları dezavantajlı konumları nedeniyle genel olarak düşük düzeyde eğitim becerilerine sahip olmaları, özel dikkate muhtaç olduklarını göstermektedir.

Romanların savunmasızlığı başka bir kararda ifade edilmiş ve Mahkeme, yaşlılarıyla aralarında var olan de facto eşitsizliğin giderilmesi için Roman öğrencilerin ihtiyaçlarına özel dikkat göstermeleri ve kayıt olma ve eğitimlerine devam etmede bazı belgelerin temininde eksiklik olsa da çocukların okula kaydedilmelerinin kolaylaştırılması gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁵¹ Öte yandan *Lavida ve Diğerleri v. Yunanistan* kararında devletlerin ırk ayrımcılığına karşı etkili pozitif tedbirler alma yükümlüğünün altı çizilmektedir. Bir diğer deyişle devletin ayrımcılığı engellemeye yönelik tedbir almayı reddetmesinin ayrımcılık yasağını ve eğitim hakkını ihlal ettiği kanaatindedir.⁴⁵²

⁴⁴⁹ D. H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti Kararı, 69. paragraf.

⁴⁵⁰ D. H. ve Diğerleri v. Çek Cumhuriyeti Kararı, 69. paragraf.

⁴⁵¹ AİHM, 5 Haziran 2008 tarihli 32526/05 başvuru numaralı *Case of Sampanis and Others v. Greece* Kararı 86. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86798> (04.05.2021). Dava konusu olay; 11 Roman kökenli Yunanistan vatandaşının, 2004-2005 öğretim yılında devletin çocuklarına eğitim sağlayamamalarına ve sonrasında Roman olmalarından kaynaklı olarak çocukların Aspropyrgos İlköğretim Okulunda farklı bir binada “özel sınıflara” yerleştirilmesine yöneliktir. Mahkeme, 1 No’lu Ek Protokolün 2. maddesi ile birlikte değerlendirildiğinde 14. maddenin ihlaline karar vermiştir.

⁴⁵² AİHM, 30 Mayıs 2013 tarihli 7973/10 başvuru numaralı *Case of Lavida and Others v. Greece* Kararı 73. paragraf <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120188> (04.05.2021). Karara konu olay 23 Roman kökenli Yunan vatandaşının evlerine daha yakın olan ve Roman kökenli olmayan öğrencilerin okuduğu okula kayıt yapma isteklerinin reddedilmesi; yaşadıkları bölgeye daha uzakta olan ve sadece Roman öğrencilerin okudukları okula devam etmek zorunda kalmaları ve

5. Anne-Babanın Ebeveynlik Haklarına Saygı

Son olarak anne babanın eğitime yönelik olarak ebeveynlik hakkına saygıyı ele alan AİHM 1 No'lu ek protokolün 2. maddesinin 2. cümlesinin kapsamı pek çok kararda ele alınmıştır. Mahkeme eğitim hakkının ebeveynlerin görüşlerine, kanaatlerine saygı çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini ifade eder. Bu bağlamda mülteci ve sığınmacıların da kendi dini inanç ve kanaatlerine saygı duyulan eğitimi talep etme hakkı mevcuttur, ancak bu hak sınırsız değildir. Ebeveynlerin dini inanç ve kanaatlerine devletin göstereceği saygı sonucu çocuğun eğitim hakkına müdahale edilmemesi veya eğitim hakkının engellenmemesi gerekir. Örneğin koyu Hristiyan olup, okullarda verilen eğitimin kendi dini değerlerine uymadığını iddia eden ve bu nedenle çocuklarının zorunlu eğitimden muaf tutulmasını talep eden başvuruçuların bu talebinin devlet tarafından reddedilmesiyle eğitim hakkının ihlali iddiasıyla görülen *Konrad ve Diğerleri* kararında ebeveynlerin felsefi ve dini inançlarına saygı gösterilmesi hakkından bahsetmiştir. 1 No'lu ek protokolün 2. cümlesinde yer alan hüküm ile demokratik toplumun korunması için gerekli olan eğitimde çoğulculuğun korunmasının amaçlandığı ifade edilmiştir. Ancak söz konusu kararda Mahkeme, 1 No'lu Ek Protokolün 1.cümlesinin 2. cümleye hâkim olduğunu belirtmekte, ebeveynlerin dini inanç ve kanaatlerine saygı gösterilmesi hakkının çocuğu eğitim hakkından mahrum bırakamayacağını belirtmektedir.⁴⁵³ Görüldüğü üzere Mahkeme ailenin çocuklar üzerinde kendi kanaatlerine göre eğitim verme hakkına saygı duysa da bu haklarının sınırsız olmadığını, saygı hakkı gerekçesiyle dahi olsa çocuğun eğitim hakkından mahrum bırakılamayacağı kanaatindedir. Mahkeme ayrıca 1 No'lu Protokolün 2. maddesinin sadece dini inancı değil, eğitimin tüm alanını kapsamaktadır. Bu bağlamda madde kapsamına cinsel eğitim ve ahlak eğitimi de girmektedir.⁴⁵⁴

bu durumun eğitim hakkı ile ilişkili olarak ayrımcılık yasağını ihlal etmesi iddiası ile ilgilidir. Mahkeme, Roman öğrencilerin ve Roman olmayan öğrencilerin ayrı okullarda eğitimlerine devam ettirilmelerini, devletin Roman olmayan ailelerin itirazları sebebiyle bile olsa Roman öğrencileri bölgedeki farklı okullara dağıtma ya da okulların bölge haritalarını yeniden oluşturma gibi ayrımcılık karşıtı etkin önlemler almayı reddetmesini meşru bir amaç olarak kabul etmemiştir. Bu nedenle 1 No'lu Ek Protokolün 2. maddesi ile bağlantılı olarak 14. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir.

⁴⁵³ *Konrad ve Diğerleri v. Almanya* Kararı.

⁴⁵⁴ Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Right to Education, s. 16.

Ayrıca *Campbell and Cosans v. Birleşik Krallık* kararında kanaatlerin; AİHS'nin ifade özgürlüğünü ele alan 10. maddesinde kullanılan fikirler ve düşüncelerden farklı anlama geldiği daha çok düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü koruyan 9. maddesinde geçen inançlar terimine daha yakın olduğu belirtilmiştir. Buna göre inançlar belirli bir düzeyde inandırıcılık, ciddiyet, tutarlılık ve önem taşıyan görüşleri ifade etmektedir. Ayrıca Mahkemenin görüşüne göre felsefi kanaat; demokratik bir toplumda saygıya değer, insan haysiyetiyle uyumsuz olmayan ve çocuğun eğitim hakkı ile çelişmeyen kanaatleri ifade eder. Bu bağlamda Mahkeme, ebeveynlerin çocuklarına fiziksel ceza verilmesini reddetmelerinin de felsefi kanaatleri kapsamında olduğunu kabul etmiştir.⁴⁵⁵

Ebeveynlerin düşüncelerine saygı hakkı kapsamında öğrencilerin belli derslerden muaf tutulma imkânını da içermelidir. Nitekim *Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye* kararında Mahkeme bu hususu doğrulamıştır. Hasan ve kızı Eylem Zengin Türk vatandaşı olup, Alevilik inancına bağlı bulunmaktadır. Başvuru itibarıyla 7. sınıfta okuyan Eylem Zengin'in Alevilik inancına mensup olması ve bu nedenle zorunlu olan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinden muaf tutulmayı talep etmişler ve bu taleplerinin kabul edilmemesi üzerine Hasan ve Eylem Zengin eğitim hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle AİHM'e başvurmuşlardır. Kararda AİHM, 1 No'lu Protokolün 2. maddesinin, Devletin ebeveynlerin ister dini ister felsefi olsun inançlarına saygı gösterilmesini kapsadığını ve saygı göstermenin sadece kabul etmek ya da göz önünde bulundurulmaktan daha fazla bir anlam taşıdığını ifade etmiştir. Mahkemeye göre saygı gösterme devlete negatif bir taahhüdün yanında bu hususta pozitif tedbirler almasını da kapsamaktadır. Kararda ebeveynlerin kendi felsefi veya dini inançlarına saygı hakkı kabul edilse de bu durumun devletin tüm inanç ve felsefeler hakkında objektif bilgi veren müfredatın hazırlanmasını engellemeyeceğini belirtmektedir. Zira aksi bir kabulün eğitim ve öğretim faaliyetinin uygulanamaz hale getirme riski oluşturacağını bildirmektedir. Dolayısıyla Mahkeme muaf tutulmanın reddinin meşru olabilmesi için verilecek müfredatın öğrencilerin, yersiz bir din benimsetme uğraşından uzak, sakin bir ortamda, dinle ilgili olarak eleştirel bir bakış oluşturmalarını sağlayacak şekilde olmasını öngörmüştür.

⁴⁵⁵ *Campbell and Cosans v. the United K Kararı*, 36. paragraf.

Dolayısıyla devlet, müfredatta yer alan bilgileri nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmalı, belli ideoloji/din/düşünceyi dikte edecek şekilde telkin etme (*indoctrination*) hedefi gütmemelidir. Zorunlu tutulan din kültürü ve ahlak bilgisi dersinde, dinler hakkında genel ve nesnel bilgi sağlamakla sınırlı kalınmaması ve Sünni İslam’a ağırlık verilmesi, ayrıca sadece Musevi ve Hristiyanlık dinine mensup olanlara muafiyet imkânı tanınmakta olup bu imkânın kullanılması için bu din mensuplarının dini inançlarını açıklamaya zorlanması durumunun oluşmasının 2. maddenin ihlaline yol açtığına karar verilmiştir.⁴⁵⁶ Bu da göstermektedir ki ebeveynlerin düşünce ve kanaatlerine saygı hakkının ihlal edilmemesi için tüm düşünce ve kanaatler hakkında objektif bilgi veren müfredat tercih edilmeli, bu sağlanamazsa muafiyet veya alternatif derslerin sunulması olanağı sağlanmalıdır. Mahkemenin *Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye* kararında koyduğu ölçü müfredatın bir düşünce, inanç, felsefi görüş hakkında telkin etme derecesine varmamasıdır. Yoksa Mahkeme bu kararında İslam’ın yaygın din olduğu Türkiye’de müfredatta İslam’a diğer dinlerden daha fazla yer verilmesini tek başına telkin olarak görmemiştir.⁴⁵⁷

Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye kararı mülteci ve sığınmacıların dini eğitim talep etmede ya da hâlihazırda var olan ve kendi dini ve felsefi inanç ve kanaatleriyle uyuşmayan eğitimden muaf tutulmaları noktasında ı ışık tutmaktadır. Buna göre devletler öncelikli olarak eğitim müfredatını sığınmacı ve mülteciler de dâhil toplumun tamamının dini ve felsefi inanç ve kanaatleriyle uyuşacak şekilde objektif ve çoğulcu bir şekilde hazırlamalıdır. Mahkemenin dini inanç ve kanaatlerde koyduğu ana ölçüt, müfredatta yer alan inanç ve kanaatlerin dikte edecek bir telkine yol açmamasıdır. Dolayısıyla mülteci ve sığınmacılar açısından objektif ve çoğulcu bir içeriğe sahip müfredata yer vermeyen, bir dini veya felsefi inanç ve kanaati telkin eden ve bu derslerden de muafiyet imkânı tanımayan okul yönetiminin mülteci ve sığınmacıların eğitim hakkını ihlal ettiği söylenebilir.

⁴⁵⁶ AİHM, 9 Ekim 2007 tarihli 1448/04 başvuru numaralı *Case of Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580> (05.05.2021).

⁴⁵⁷ Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye, 63. paragraf.

SONUÇ

Tarihi insanlığın varoluş serüveninin başlangıcına dayanan sığınma, tarih sahnesinin her anında görünmüş, insanlar gerek zulüm ve savaş, gerekse doğal afetler gibi çeşitli sebeplerle yaşadıkları toprakları terk ederek başka ülkelerde güvenli bir sığınak bulmaya çalışmışlardır. Başlangıçta ahlaki ve dini bir yükümlülük olarak addedilen sığınma verme hakkı, iki büyük dünya savaşı ve beraberinde getirdiği vahşet ve göç dalgası 20. yüzyılda sığınma hakkını farklı bir yerde konumlandırmıştır. Böylece sığınma meselesi uluslararası toplumun meselesi haline gelmiş ve bu konuda devletlerarası düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur.

1921 yılında oluşturulan ilk Yüksek Komiserlik Ofisi'nden sonra 1933'te Rus ve Ermeni mültecilere yönelik "Mültecilerin Uluslararası Statüsüne İlişkin Konvansiyon" kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti döneminde mülteci akınlarına kısa süreli ve grup tabanlı mülteci tanımları yapılarak geçici düzenlemeler yapılmaya devam edilmiş, uluslararası sözleşmeler düzenlenmiş, ancak hiçbirisi artan mülteci sorununa kalıcı çözüm getirememiştir. Alman mülteciler için de statü belirlemeye yönelik 1936 Almanya'dan Gelen Mültecilerin Statüsüne İlişkin Geçici Düzenleme ve 1939 Almanya'dan Gelen Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme imzalanmış ve Hükümetler Arası Mülteci Komitesi kurulmuş olsa da mülteci sorununu genel olarak ele alan bir Sözleşme ihtiyacı göz ardı edilemez hale gelmiştir. En nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır yıkım ve özellikle Alman Nazi yönetiminin Avrupa'da yaptığı katliamlar, uluslararası kamuoyunda infiale sebep olmuş, bu da uluslararası bir mülteci sözleşmesinin oluşturulması için gerekli ortamı hazırlamıştır. Böylece 1951 yılına gelindiğinde "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme" imzalanmış, böylece yetersiz olsa da genel geçer bir mülteci tanımına ve mülteci haklarının teminat altına alındığı uluslararası bir düzenlemeye kavuşulmuştur.

1951 Cenevre Sözleşmesi ile mülteci; ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi düşünceleri sebebiyle zulme uğrayacağından ya da hayatının ya da güvenliğinin tehlikede olduğundan haklı korku duyan, bu sebeple başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve sığınma devleti tarafından talebi kabul edilen kişi olarak tanımlanmıştır. Sığınmacı ise bu talebi henüz kabul edilmemiş kişidir. Yani sığınmacı

olmak fiili bir durumken, mültecilik hukuki bir durumdur. 1951 Sözleşmesi'nin getirdiği mülteci tanımı sadece 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sebebiyle zulüm korkusu taşıyanları statü kapsamına aldığından 1951'den sonra oluşan mülteci kesiminin sorunlarına çözüm bulamamış ve bu sebeple 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin eksikliklerini gidermek üzere Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 New York Protokolü oluşturulmuştur.

1951 Cenevre Sözleşmesi mülteci haklarını uluslararası bağlayıcı bir belge çatısı altında toplayan ve bu nedenle mülteci hukukunun anayasası olarak nitelendirilebilse de mülteci hukuku ve haklarının belirlenmesi açısından başvurulabilecek diğer evrensel ve bölgesel uluslararası düzenlemeler de mevcuttur. Bunların en önemlileri 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1966 tarihli İkiz Sözleşmeler, 1967 tarihli BM Ülkesel Sığınma Bildirisi, Afrika'daki Mülteci Problemlerinin Özel Yönlerini Düzenleyen Afrika Birliği Örgütü Sözleşmesi, 1984 Cartagena Deklarasyonu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Temel Haklar Şartı, Arap Devletlerindeki Mültecilerin Durumunu Düzenleyen Arap Sözleşmesi, Bangkok Prensipleri, AB Dublin Sözleşmesi, Avrupa Konseyi Ülkesel Sığınma Bildirisi örnek gösterilebilir. Söz konusu sözleşmelerden insan haklarına ilişkin olanları mülteci ve sığınmacıların, sığınma ülkesinde görecekları muamelenin asgari standartlarını belirlemesi açısından önemlidir.

Sığınmacı ve mültecilerin insanca yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan en önemli haklardan biri eğitim hakkıdır. Türkçede eğmek kökünden gelip, bir şeyi veya insanı eğerek, kontrol altına almak veya şekle sokmak anlamına gelen eğitim; bireylerin toplum yararına bilgi ve kapasitelerini geliştirmesi, yetişkinlerin sonraki nesillere bilgi ve becerilerini, deneyimlerini aktarması olarak tanımlanabilir. Eğitim bir toplumu şekillendirmede önemli bir etken olup, sadece gelişim ve ilerlemeye katkı sağlamamakta, aynı zamanda bireylere eleştirel düşünme yeteneğini kazandırarak, toplumlarda çoğulculuk, demokrasi ve hoşgörü gibi kutsal değerlerin tesisini ve kültürün dinamik kalarak gelecek nesillere aktarımını da sağlamaktadır. Bu yönüyle eğitim hakkının tüm bireylere ve özellikle mülteci ve sığınmacılara tanınması hayati önem taşımaktadır.

Eğitim hakkı; 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 22. maddesinde yer almış, mültecilerin eğitim hakkı ile ilgili olarak ilköğretimde vatandaşlar ile aynı muameleye tabi olması gerektiğini ifade etmiştir. İlköğretim dışındaki eğitimlerde, yabancı ülkelerden alınan diplomaların ve sertifikaların tanınması, harç ve resimlerden muafiyet ve burs alanlarında en azından yabancılara tanınan muamelenin yapılması gerektiği belirtilmiştir. 22. maddeden mülteciler kadar sığınmacılar da yararlanabilmekte olup, madde kapsamında zikredilen eğitim devlet tarafından verilen eğitimidir.

Eğitim hakkı İHEB m. 26'da, ESKHS m. 13 ve 14'te, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 28 ve 29. maddelerinde ele alınmıştır. Bu sözleşmelerin tümünde eğitim hakkı birbirine benzer şekilde ifade edilmiştir. Buna göre; her birey eğitim görme hakkına sahip olup ilköğretim parasız sağlanmalı ve zorunlu tutulmalıdır. Ortaöğretim ve teknik/mesleki eğitim herkese açık olup ve yükseköğretime de kapasite temelinde herkes erişebilir. Bu sözleşmelerin devamında genellikle eğitimin yönelmesi gereken ideolojik amaçları belirtilmektedir. Bunlar; farklı gruplar arasında anlayış ve dostluğun tesisi, insan haklarına saygı, hoşgörü, demokrasi, çoğulculuk gibi değerlerdir. Son olarak sözleşmelerde eğitimin devletin müdahale etmemesi gereken özgürlük yönü hüküm altına alınmış, özel eğitim faaliyeti yürütme ve ebeveynlerin çocuklarına kendi inançları doğrultusunda eğitim verme özgürlüğüne devletin saygı duyması gerektiği belirtilmiştir.

ESKHS, İHEB'ten farklı olarak ilköğretim dışında kalan eğitim seviyelerinde de parasız eğitimin sağlanması için devletleri teşvik etmiştir. Ayrıca ECOSOC eğitim hakkı için gerekli asgari standartları 13 numaralı Genel Yorumunda ortaya koymuştur. Buna göre eğitim, devletin yetkisi dâhilinde bulunan her yerde ve tüm kademelerde mevcut olmalı, ayrımcılık gözetmeksizin herkesin erişimine açık olmalı, yeterli ve iyi kalitede kabul edilebilir olmalı ve değişen şartlara ve toplumun tamamına uyarlanabilir olmalıdır.

Eğitim hakkına ilişkin benzer düzenlemelere bölgesel ve evrensel düzeyde diğer Sözleşmelerde de rastlanır. AİHS 1 No'lu Ek Protokolünün 2. maddesinde de eğitim hakkı düzenlenmekte, eğitim hakkından hiç kimsenin yoksun bırakılamayacağı ve

devletlerin anne babanın çocuğunu kendi dini inanç ve kanaatleri doğrultusunda yetiştirme haklarına saygı göstermesi gerektiği hüküm altına alınmıştır. AİHS, diğer düzenlemelere nazaran daha az kapsamlı bir çerçeve çizmektedir. Ancak bu çerçeve AİHS'nin denetim organı olan AİHM kararlarında belirginleştirilmiştir. Buna göre eğitim hakkı eğitimin tüm kademelerini, yani ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, teknik ve mesleki eğitimi kapsamaktadır. Ancak AİHS 1 No'lu Ek Protokolün 2. maddesi devletleri pozitif yükümlülük altına sokmamaktadır, yalnızca hâlihazırda var olan eğitim kurumlarına herkesin eşit bir şekilde erişimini sağlamakla yükümlüdür. Nitekim hazırlık çalışmalarında ve karar metinlerinde maddenin “hiç kimsenin eğitim hakkından yoksun bırakılamayacağı” şeklindeki olumsuz lafzının, devletlere pozitif yükümlülük getirmeme amacına matuf olarak düzenlendiği bildirilmektedir. Ayrıca eğitim hakkı doğası gereği devletin üzerinde düzenleme yapması zorunlu bir hak olduğundan sınırlamalara tabi tutulabilir ancak bu kısıtlamalar hakkın özünü zedelemeli, meşru amaçlara yönelik olmalı, ilgilileri açısından öngörülebilir olmalıdır.

Görüldüğü üzere eğitim hakkı pek çok insan hakları düzenlemesinde yer alsa da bu hakkın Devletler tarafından uygulanması büyük ölçüde devletlerin takdirine bırakılmıştır. Etkili bir mahkeme ile denetlenen ve bu nedenle daha sistematik yorumlamalara sahip olan AİHS'nde dahi aynı hakkın düzenleme alanına giren benzer konularda verilen kararların bir devletten diğerine değişiklik gösterdiği görülmektedir. Ayrıca eğitim hakkının ikinci kuşak bir hak olması nedeniyle devletlerin bu haklara bakış açısının tarihsel kökenlerinden kaynaklı farklılaşmasına yol açmıştır. İkinci kuşak hakları liberalizme ve serbest ekonomiye tehdit olarak gören devletler, sözleşmelerin hazırlık aşamalarında söz konusu haklara devlet müdahalesini en aza indiren hükümlerin oluşturulmasında etkili olmuşlardır. Bu da sözleşmelerde eğitim hakkı da dâhil olmak üzere ikinci kuşak hakların yoruma açık, taahhüt etmekten ziyade teşvik etmeye yöneltten uzlaştırmacı bir ifade tarzına sebebiyet vermiştir.

Nihayetinde eğitim hakkının mülteci ve sığınmacılar için de geçerli olduğu kesin olarak söylenebilirse de bu hakkın kapsamı ve devletlere karşı etkili bir şekilde nasılları sürülebileceği sorusu belirsizliğini korumaktadır. Ancak kanaatimizce ilköğreti-

min parasız ve zorunlu olduğu hükmü fazla katılımlı uluslararası sözleşmeler ile hüküm altına alındığından bu konuda *opinio juris*in olduğu ve dolayısıyla örf adet kuralı haline dönüştüğü söylenebilir. Bu nedenle bir devlet eğitim hakkına yer vermemiş olsa da örf adet kuralı ile bağlı olabilir. Öte yandan özellikle ESKHS m. 14 göz önüne alındığında devletlerden bu konuda pozitif yükümlülük beklenebilir. Aynı durum, var olan eğitim kurumlarına erişim hakkı ile devlet düzenlemeleri doğrultusunda ebeveynlerin çocuklarına dini inanç ve kanaatlerine uygun eğitim verme özgürlüğüne saygı duyması yükümlülüğü için de geçerlidir. Bugün, uluslararası hukuk kurallarında yaygın yer verilmesi sebebiyle bireylerin eğitime erişiminin, ebeveynlerin eğitim hakkına saygı duyulması hakkının bir devlet tarafından reddedilmesi düşünülemez. Fakat eğitim hakkı mutlak bir hak olmadığından devletlerin bu haklara nasıl sınırlamalar getireceği ve somut olaylarda hakları nasıl yorumlayacağı belirsiz olduğundan devletin söz konusu haklarda geniş takdir hakkı devam etmektedir.

Eğitim hakkının toplumları şekillendiren ve geliştiren; barışı, hoşgörüyü, insan haklarına saygıyı teşvik eden yapısı düşünüldüğünde devletlerin eğitim hakkını özellikle mülteci ve sığınmacılar lehine uygulaması sadece savunmasız ve dezavantajlı gruplara değil, sığınma ülkesine hatta uluslararası topluma bir bütün olarak olumlu katkı sağlamaktadır. Nitekim The Guardian gazetesinin bir haberinde, zorlu eğitim veren bazı okullarda sığınmacıların çocukları sayesinde okul notlarının yüksek tutulduğu ve istikrarın sağlandığını çünkü eğitim sisteminden en çok sığınmacı çocuklarının faydalanmaya çalıştığı ifade edilmiştir.⁴⁵⁸ Ancak sığınmacılar açısından önemi ve ev sahibi devlete yaptığı katkılara rağmen BMMYK'nın güncel verilerine göre mülteci çocukların %77'si ilköğretime devam etmekte, ancak ilkokula başlayan mülteci çocukların yarısından azı ortaokula gidebilmektedir. Ortaöğretime kayıt oranı %31'e inerken, yükseköğretimde bu oran %3'e düşmektedir. Araştırmaya konu 12 ülkeden toplanan verilere göre okul çağında olan çocukların %48'i okula gitmemektedir.⁴⁵⁹ Görmektedir ki eğitim hakkı insani müdahalelerde hala en az önemsenen ve görmezden gelinen haklardan biri olarak addedilmeye devam etmektedir.

⁴⁵⁸ Hathaway, s. 590.

⁴⁵⁹ Coming Together For Refugee Education, s. 9-10.

Sonuç olarak insan hakları metinlerinde eğitim hakkının somut yükümlölük getirmekten uzak yapısı hakkın devletler tarafından gerçekleştirilmesini engellemektedir. Ayrıca eğitim hakkının doğası gereği hemen gerçekleştirilemeyecek, “aşamalı” olarak hayata geçirilmesi devletlerin uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlölüklerine hâlel getirmez, aksi bir kabul sözleşmelerin varlık amacını anlamsız hale getirir. Örneğin, ESKHS m. 14 taraf devletlere imkânları ve kamusal kaynakları doğrultusunda ilköğretimi ücretsiz ve zorunlu hale getirmeleri için iki yıllık süre vermiştir. Bu iki yıllık süre içerisinde ilköğretimi parasız ve zorunlu hale getirememiş taraf devletlerin sadece kamusal kaynaklarının kıtlığını ileri sürerek Sözleşme yükümlölüklerinden kurtulması mümkün değildir. Bu yükümlölüğünü gerçekleştirmeye yönelik çaba harcadığını ispat etmesi gerekir. Dolayısıyla mevcut kaynaklar doğrultusunda sosyal ve ekonomik hakların aşamalı uygulanması yükümlölüklerden kaçmak için hukuki gerekçe oluşturmamalıdır, devletlerin kötü mali politikalarının sonuçlarını dezavantajlı ve savunmasız gruplar çekmemelidir.

Devletler mülteci ve sığınmacılar için sosyal adaletin ve başarılı entegrasyonun sağlanması için eğitimde ayrımcılığa uğramalarının önündeki engelleri kaldırmalı, mevzuatlarını, bu kişilerin eğitimin tüm seviyelerine dâhil edilmelerini sağlayacak şekilde düzenlemeleri gerekmektedir. İnsan hakları düzenlemelerine tüm ülkelerin çekincesiz bir şekilde katılımı sağlanmalı, eğitim hakkından kaynaklanan yükümlölüklerin mülteci ve sığınmacılar açısından yerine getirilip getirilmediğine ilişkin verilerin izlenmesini sağlayan sistemler kurulmalıdır.

Son olarak 2020 yılı BMMYK “Mid-Year Trends” Raporuna göre dünya genelinde BMMYK yetkisi dâhilinde 26,4 milyon mülteci bulunmakta, bunların %85’i gelişmekte olan ülkelerde ikâmet etmektedir.⁴⁶⁰ Türkiye ise 3,6 milyon mülteci ile dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumundadır. Bu istatistik, birkaç ülkenin mülteci sorununu tek başına sırtlandığını ve ağır ve orantısız sorumluluğu, gücü

⁴⁶⁰ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Mid-Year Trends:2020*. <https://www.unhcr.org/5fc504d44.pdf> (22.05.2021).

en az yetenlerin taşıdığını göstermektedir. Bu durum ise özellikle mülteci ve sığınmacıların mağdur olmaması adına uluslararası işbirliği ve sorumluluk paylaşımını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

A. Kitap ve Makaleler

ADIGÜZEL, Selminaz; *Uluslararası Hukukta ve Türkiye’de Eğitim Hakkı*, (Danışman: Prof. Dr. Ömer ÖZKAN, Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ, Prof. Dr. Şaban KAYIHAN), İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2016.

AKSAR, Yusuf; *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk I*, Güncellenmiş 4. bs., Ankara 2017.

AKSAR, Yusuf; *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk II*, Güncellenmiş 4. bs., Ankara 2017.

ALANUR, Nesrin DABANLIOĞLU; “Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’ne Ek İhtiyari 1. Protokol’e Göre Bireysel Şikâyet Usulü.”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl: 23 S. 1-2, s. 1-51.

ALİ, Mohammed Kareem Ali; *Arap İnsan Hakları Sözleşmesi*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Süleyman DOST), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

ALTUĞ, Yılmaz; “Vatansızlar Hakkında İki Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29 (1-2), 2011, s. 201-217.

ALTUNPOLAT, Remzi; *Uluslararası Hukuk Açısından Lozan Barış Antlaşması’nın Siyasal Hükümleri Işığında Türkiye’de Azınlıklar Sorunu: Tarihten Güncelliğe*, (Danışman: Prof. Dr. Serap AKİPEK), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

ARSLAN, Müge; “"Haymatlos" Kavramının Türkçedeki Serüveni”, *Türkbilig Dergisi*, S.27, 2014, s. 121-136.

AYBAY, Rona; "Uluslararası Antlaşmaların Türk Hukukundaki Yeri." *TBB Dergisi* S. 70, 2007, s. 187-213.

AYBAY, Rona; *Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*, Birinci bs., Ankara 2016.

- BEITER, Klaus Dieter; *The protection of the right to education by international law: Including a systematic analysis of article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, Brill, The Netherlands, 2005.
- BİLGİN, Ahmet Burak; "AİHS ve Diğer Uluslararası Anlaşmaların İç Hukuktaki Yeri Bağlamında 2004 Değişikliğinin Beraberinde Getirdiği Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri." *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 22, S. 1, 2016, s. 131-156.
- Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK); *Vatansız Kişilerin Korunmasına İlişkin El Kitabı*, Cenevre 2014.
- BOED, Roman; "The State of the Right of Asylum in International Law", 5 *Duke Journal of Comparative & International Law*, 1994, s. 1-34. <https://scholarship.law.duke.edu/djcl/vol5/iss1/1> (14.07.2020).
- CRISP, Jeff, Christopher TALBOT, and Daiana B. CIPOLLONE; *Learning for a future: refugee education in developing countries*. United Nations Publications, Switzerland, 2001.
- ÇELİKEL, Aysel; *Yabancılar Hukuku*, Yenilenmiş 21. Bs., İstanbul 2015.
- ÇİÇEKLİ, Bülent; *6458 Sayılı Kanunla Güncellenmiş Yabancılar ve Mülteciler Hukuku*, Güncellenmiş 6. Bs., Ankara 2016.
- ÇİÇEKLİ, Bülent; *Avrupa Sosyal Şartı-Temel Rehber*, Ankara 2001.
- DE LA VEGA, Constance; "The Right to Equal Education: Merely a Guiding Principle or Customary International Legal Right?", *Harvard Black Letter Law Journal*, Vol. 11, 1994.
- DEMİRKOL, Berk; "Uluslararası Hukukta Dikkate Alınan Vatandaşlık: Gerçek Kişilerde "Etkin Vatandaşlık" Sorunsalı", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015/2, s. 159-193.
- DOĞAN, Vahit; *Türk Vatandaşlık Hukuku*, 12. bs., Ankara 2015.
- DÜVELL, Franck; "Transit migration: a blurred and politicised concept." *Population, Space and place* S. 18.4, 2012, s. 415-427.

- EDWARDS, Alice; “Human Rights, Refugees and The Right ‘To Enjoy’ Asylum”, *International Journal of Refugee Law*, 17.2, 2005, s. 293-330.
- EKŞİ, Nuray; *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku*, 5. bs., İstanbul 2018.
- ELMADMAD, Khadija; “An Arab Declaration on the Protection of Refugees and Displaced Persons in the Arab World: Report on the Cairo Seminar, 19 November 1992”, *Journal of Refugee Studies*, Volume 6, Issue 2, 1993, Pages 173–175.
- ERDOĞAN, Gülnur Erdoğan; “Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı”, *TBB Dergisi*, S. 77, 2008, s. 123-165.
- EROĞLU, Ender Canan ve Ruken TAŞKIRAN; “Sığınma Hakkı ve Mültecilerin Durumu”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C. 1, 2002, s. 106.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), and Council of Europe; *Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration*, European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2020.
- FERNÁNDEZ, Julia González; “International legal protection of the right to education for refugees and asylum-seekers: developments and challenges” (Supervisor: Nele VERBRUGGHE), PhD Thesis, 2017.
- GEDİK, Ömer; *Anayasa Mahkemesi Kararlarının Yorum Yöntemleri Açısından İncelenmesi* (Danışman: Prof. Dr. İbrahim Ö. KABOĞLU), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2013.
- GÖKTÜRK, Türker; İsa DAĞ; “Nizamiye medreselerinin eğitim-öğretimdeki rolü.” *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 27, 2014, s. 457-469.
- GÖZLER, Kemal; *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Güncellenmiş 24. bs., Bursa 2019.
- GÖZÜTOK, Şakir; “İslam ve İlim”, *Dini Araştırmalar*, C. 8, S. 22, 2005, s. 75-90.
- HATHAWAY, James C.; *The Rights of Refugees Under International Law*, Cambridge University Press, 2005.
- HOPYAR, Zehra; “Avrupa’nın Mülteci Politikası”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 3, Aralık 2016, s. 59-67.

- International Organization for Migration (IOM); *International Migration Law: Glossary on Migration*, Switzerland 2019. https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf (18.08.2020).
- IVANOV, Mihail; "Interpreting the Term 'National Minority'", *Balkanologie. Revue d'études pluridisciplinaires*, S. 2.1 1998.
- JAEGER, Gilbert; "On the History of the International Protection of Refugees", *International Review of the Red Cross*, Vol. 83, No:843, 2001, s. 727-738.
- KOÇYİĞİT, Savaş; *Uluslararası Belgeler ve Türk Hukukunda Eğitim Hakkı*, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cem Duran UZUN), Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- KORKUT, Levent; "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Devletlerin Sığınmacıları Sınır dışı Etme Egemen Yetkisine Etkisi: Türkiye Örneği", *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 66, S.: 4, 2008, s. 20-35.
- LAMBERT, Hélène, Jane MCADAM, and Maryellen FULLERTON (edt); *The global reach of European refugee law*. Cambridge University Press, 2013.
- MAT, Tülay Yıldırım, Mehmet BARDAKÇI; "Avrupa Birliği Sığınma Hukukunda Çocukların Eğitim Hakkı ve İşlevselliği." *Electronic Journal of Political Science Studies (EJPSS)* C. 10, S. 2, 2019, s. 46-61.
- OBEROI, P.; "Developments. Regional initiatives on refugee protection in South Asia", *International Journal of Refugee Law*, Volume 11, Issue 1, January 1999, Pages 193–201.
- ODMAN, Tevfik; *Mülteci Hukuku*, Ankara 1995.
- OKÇU, Davut; "Eğitim Hakkı ve Tarihsel Gelişimi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.: IV, S.: I, Haziran 2007, s. 45-59.
- ÖZKAN, Işıl; *Göç-İltica ve Sığınma Hukuku*, Güncellenmiş 3. bs., Ankara 2018.
- ÖZKERİM, Neslihan; *Türk ve Avrupa Birliği Hukukunda İltica Hakkı*, (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Tijen Dünder SEZER), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 2015.

- ÖZTÜRK, Neva Övünç; “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartında Yer Alan Sığınma Hakkının Tahlili”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S.2, 2012, s. 187-229.
- PAUST, Jordan J.; “The Complex Nature, Sources and Evidences of Customary Human Rights”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol. 25:147 (1995-96).
- PAZARCI, Hüseyin; *Uluslararası Hukuk*, Gözden Geçirilmiş 13. bs., Ankara 2014.
- PEERZADA, Rabia İlay Akbulut; "Ekonomik, Sosyal Ve Kültürel Hakların İkincileştirilmesinin Bir Nedeni Olarak “Aşamalı Sağlama” Kavramı.", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl:3 S. 1, s. 1-40.
- RUHİ, Muhammet Emin; *Güney Afrika’da Irk Ayrımcılığı Politikaları*, 1. bs., İstanbul 2018.
- SAĞLAM, Fazıl; "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2019, s. 1236-1252.
- SARITEKE, İsmail, Ömer Fuad KAHRAMAN, Abdullah AYDIN; “Türkiye’deki Suriyeli Nüfusun Hukuki Statüsü İle İlgili Bir Analiz.”, *Electronic Turkish Studies* S. 13.7, 2018, s. 388. S. 383-396.
- SAYDAM, Mehmet; *Türk Ceza Hukukunda Göçmen Kaçakçılığı Suçu (T.C.K. m. 79)*, (Danışman: Prof. Dr. Ayhan DÖNER), Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2015.
- SEVİNDİK, Hande; “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Koruma Sistemleri.”, *İzmir Barosu Dergisi*, Eylül 2019, s. 559-589.
- SKRAN, Claudena M.; “The International Refugee Regime: The Historical and Contemporary Context of International Responses to Asylum Problems.” *Journal of Policy History*, vol. 4, no. 1, 1992, pp. 8–35.
- ŞENEL, Alâeddin; *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, 4. Kısaltılmış Bs., Ankara 1995.

- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Avrupa Sosyal Şartı*, Ankara 2014.
- The International Council on Human Rights Policy; *Irregular Migration, Migrant Smuggling and Human Rights: Towards Coherence*. Geneva 2010.
- TÖRE, Nazlı; *Uluslararası Göç Hukuku*, 1. bs., Ankara 2016.
- TUNÇ, Hasan; "Uluslararası Sözleşmelerde Azınlık Hakları ve Türkiye", *Ankara Hacı Bayram Veli Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/2, Haziran 2004, s. 1-58.
- TURHAN, Aydın; "İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 2, 2013, s. 357-378.
- TÜMEĞ, Derya; "Türk halkının Suriyeli sığınmacı/mülteci algısı." *Türksam Yayınları*, Ankara 2018.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA); Recommendations on Statistics of International Migration, Revision 1, 1998, s. 9.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); *Self-Study Module 1: An Introduction to International Protection. Protecting Persons of Concern to UNHCR*, 1 August 2005, s. 5. <https://www.refworld.org/docid/4214cb4f2.html> (14.07.2020).
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); *UNHCR Master Glossary of Terms*, June 2006, Rev.1. <https://www.refworld.org/docid/42ce7d444.html> (27.05.2020).
- USLAN, Yurdanur Ural, Tuğba GÜNER; "İnsan Haklarının Bölgesel Düzeyde Korunması: Amerikan Sistemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 19, S. 2, 2014, s. 309-322.
- UYAR, Lema (çev.); *Birleşmiş Milletler 'de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1981-2006*, 1. bs., İstanbul 2006.
- VERGOU, Pinelopi; "Living with difference: Refugee education and school segregation processes in Greece." *Urban Studies* 56.15, 2019, s. 3162-3177.

WEIS, Paul; *The Refugee Convention, 1951: The Travaux préparatoires analysed with a Commentary*, UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), 1990.
<https://www.refworld.org/docid/53e1dd114.html> (20.10.2020).

WEIS, Paul; "The United Nations Declaration on Territorial Asylum." *Canadian Yearbook of International Law/Annuaire Canadien De Droit International*, vol. 7, 1969, pp. 92–149.

WILLEMS, Kurt, Jonas VERNIMMEN; "The fundamental human right to education for refugees: Some legal remarks.", *European Educational Research Journal*, 17:2, 2018, s. 1-14.

YÜKSEL, Metin; "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 57, S. 4, 2002, s. 35-63.

B. Sözleşmeler, Mahkeme Kararları ve İnternet Kaynakları

10 Mart 1954 tarih ve 6366 sayılı İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun (RG. 19.03.1954/8662).

29.08.1961 tarih ve 359 sayılı 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanun (RG. 05.09.1961/10898).

01.07.1968 tarih ve 6/10266 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilen Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokol (RG. 05.08.1968/12968).

16.06.1975 tarih ve 7/10095 sayılı Vatansızlık Hallerinin Azaltılması Hakkında Sözleşmeye Katılmamıza Dair Bakanlar Kurulu Kararı (RG. 15.08.1975/15327).

11.06.1985 tarih ve 3232 sayılı "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun" (RG. 14.07.1985/18898).

21.04.1988 tarih ve 3441 sayılı "İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun" (RG. 29.04.1988/19799).

- 09.12.1994 tarih ve 4058 sayılı “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” (RG. 11.12.1994/22138).
- 03.04.2002 tarih ve 4750 sayılı “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun” (RG. 09.04.2002/24721).
- 04.06.2003 tarih ve 4868 sayılı Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunması Hakkındaki Kanun (RG. 18.06.2003/25142).
- 04.06.2003 tarih ve 4867 sayılı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin Onaylanmasının Uygun Bulunması Hakkındaki Kanun (RG. 11.08.2003/25196).
- 27.09.2006 tarih ve 5547 sayılı Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartını Onaya Uygun Bulma Kanunu (RG. 03.10.2006/26308).
- 04/04/2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (RG. 11.04.2013/28615).
- 30.09.2014 tarih ve 2014/6866 sayılı Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşmeye Katılma Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı (RG. 25.10.2014/29156).
- 13/10/2014 tarih ve 2014/6883 karar sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği (RG. 13.10.2014/6883)
- “About African Union” . <https://au.int/en/overview> (24.04.2021).
- Afrika Birliği; African Charter On The Rights And Welfare Of The Child, 1999. <https://au.int/en/treaties/african-charter-rights-and-welfare-child> (25.04.2021).
- Afrika Birliği; Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, 2003. <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa> (24.04.2021).
- Afrika Birliği Örgütü; African (Banjul) Charter On Human And Peoples' Rights, 1986. <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49> (24.04.2021).

- Amerikan Devletleri Örgütü, Additional Protocol To The American Convention On Human Rights In The Area Of Economic, Social And Cultural Rights “Protocol Of San Salvador”, 1988. <http://www.oas.org/en/sare/social-inclusion/protocol-ssv/docs/protocol-san-salvador-en.pdf> (24.04.2021).
- Amerikan Devletleri Örgütü, American Declaration of the Rights and Duties of Man, 1948. https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man.pdf (24.04.2020).
- Amerikan Devletleri Örgütü, The Organization of American States Charter, 1967. http://www.oas.org/en/sla/dil/inter_american_treaties_A-41_charter_OAS.asp#Chapter_IV (24.03.2020).
- Arap Devletleri Ligi (AL); Arab Charter on Human Rights, 2004. [https://elearning.icrc.org/detention/es/story_content/external_files/Carta%20Arabe%20de%20Derechos%20Humanos%20\(2004\).pdf](https://elearning.icrc.org/detention/es/story_content/external_files/Carta%20Arabe%20de%20Derechos%20Humanos%20(2004).pdf) (25.04.2021).
- Asian-African Legal Consultative Organization (AALCO); *Bangkok Principles on the Status and Treatment of Refugees ("Bangkok Principles")*, 31 December 1966. <https://www.refworld.org/docid/3de5f2d52.html> (03.08.2020).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 23.07.1968 Tarihli, 474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64 Başvuru Numaralı *Case "Relating To Certain Aspects Of The Laws On The Use Of Languages In Education In Belgium". Belgium (Merits)* kısaca *Belgian Linguistic Case (Belçika Dil Davası)* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57525> (01.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 07 Temmuz 1976 Tarihli, 5095/71, 5920/72, 5926/72 Başvuru Numaralı *Kjeldsen, Busk Madsen And Pedersen v. Denmark* Kararı.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 9 Ekim 1978 tarihli 7864/77 başvuru numaralı *X v. Belgium* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74000> (03.05.2021).

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 25 Şubat 1982 tarihli 7511/76, 7743/76 başvuru numaralı *Case of Campbell and Cosans v. The United Kingdom* Kararı, 33. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57455> (10.08.2020).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 20 Mayıs 1998 tarihli 29043/95 başvuru numaralı *Karus v. Italy* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4252> (03.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 21 Ekim 1998 tarihli 29046/95 başvuru numaralı *McIntyre v. The United Kingdom* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4441> (03.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 11 Temmuz 2000 Tarih, 40035/98 Başvuru No.lu *Jabari v. Türkiye* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58900> (20.05.2020).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 22 Kasım 2001 tarihli *Skender v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia* Kararı. <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/old-site-downloads/download-234-Skender-v.-The-Former-Yugoslav-Republic-of-Macedonia-HR-Case-digest.pdf> (06.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 29 Haziran 2004 tarihli 44774/98 başvuru numaralı *Leyla Şahin v. Turkey* Kararı, 154. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/tur+?i=001-70956> (01.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 13 Aralık 2005 tarihli 55762/00 ve 55974/00 başvuru numaralı *Case of Timishev v. Russia* Kararı, 63. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-71627> (02.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 18 Eylül 2006 tarihli, 35504/03 başvuru numaralı *Konrad and Others v. Germany* Kararı.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 9 Ekim 2007 tarihli 1448/04 başvuru numaralı *Case of Hasan and Eylem Zengin v. Turkey* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82580> (05.05.2021).

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 13 Ekim 2007 tarihli 57325/00 başvuru numaralı *Case of D.H. and Others v. The Czech Republic* Kararı <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256> (03.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 5 Haziran 2008 tarihli 32526/05 başvuru numaralı *Case of Sampanis and Others v. Greece* Kararı 86. paragraf. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86798> (04.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 3 Mart 2009 tarihli ve 36458/02 başvuru numaralı *Case of İrfan Temel and Others v. Turkey* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91532> (02.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 22 Eylül 2009 Tarih ve 30471/08 Başvuru No.lu *Abdolkhani ve Karimnia v. Türkiye* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-94127> (20.05.2020).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 13 Nisan 2010 Tarih ve 32940/08, 41626/08, 43616/08 Başvuru No.lu *Tehrani ve Diğerleri v. Türkiye* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-98259> (20.05.2020).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 11 Nisan 2011 tarihli, 40385/06 başvuru numaralı *Case Of Ali V. The United Kingdom* Kararı. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-102675> (01.01.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 21 Haziran 2011 tarihli 5335/05 başvuru numaralı *Case of Ponomaryovi v. Bulgaria* Kararı, 17-21. paragraflar. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-105295> (02.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 30 Mayıs 2013 tarihli 7973/10 başvuru numaralı *Case of Lavidia and Others v. Greece* Kararı <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120188> (04.05.2021).
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); 28 Ocak 2014 tarihli 35810/09 başvuru numaralı *Case of O'Keeffe v. Ireland* Kararı, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140235> (03.05.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM); *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 1 No'lu Protokol'ün 2. Maddesi Hakkında Rehber: Eğitim Hakkı Raporu*, Avrupa Konseyi 2015.

Avrupa Birliği (AB); *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*, 2000. https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Avrupa_Birligi_Temel_Haklar_Sarti%E2%80%8B.pdf (04.08.2020).

Avrupa Birliği (AB); Council Directive 2003/109/EC of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents. <http://data.europa.eu/eli/dir/2003/109/2011-05-20> (24.03.2021).

Avrupa Birliği (AB); Directive 2008/115/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 2008 on common standards and procedures in Member States for returning illegally staying third-country nationals, <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/115/oj> (23.03.2021).

Avrupa Birliği (AB); Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast), <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj> (24.04.2021).

Avrupa Birliği (AB); Directive 2013/33/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection (recast). <http://data.europa.eu/eli/dir/2013/33/oj> (23.04.2021).

“Avrupa Birliği’nin tarihçesi”, <https://ab.gov.tr/105.html> (04.08.2020).

Avrupa Konseyi; Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, 1961. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf> (03.08.2020).

“Avrupa Konseyi Avrupa kıtasının en önde gelen insan hakları savunan organizasyondur.” <https://www.coe.int/tr/web/ankara/the-council-of-europe> (01.08.2020).

- Birleşmiş Milletler (BM); Birleşmiş Milletler Antlaşması, 1945. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf (07.07.2020).
- Birleşmiş Milletler (BM); “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”, 1966. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/Ekonomik-SosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf> (22.08.2020).
- Birleşmiş Milletler (BM); İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1948. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (14.07.2020).
- Birleşmiş Milletler (BM); Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Kuralları, 1990. http://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/dokuman/mevzuat_uakararlar/ozgurlugundenyoksunbirakilmis.pdf (16.04.2020).
- Birleşmiş Milletler (BM); Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, 1945. https://di-abgm.adalet.gov.tr/arsiv/sozlesmeler/coktarafilisoz/bm/bm_02.pdf (06.04.2021).
- Birleşmiş Milletler (BM); Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme; 1961. <https://www.unhcr.org/protection/statelessness/3bbb286d8/convention-reduction-statelessness.html> (30.05.2020).
- Birleşmiş Milletler (BM); Vatansız Kişilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme; 1954. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141025-5-1.pdf> (30.05.2020).
- Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği (BMMYK); Yürütme Komitesi Kararları, 82 numaralı “Koruma Amaçlı Sığınma Konusunda Alınan Kararlar”, 1997. <https://www.unhcr.org/excom/exconc/3ae68c958/safeguarding-asylum.html> (19.08.2020).
- Council of Europe: Committee of Ministers; *Declaration on Territorial Asylum*, 18 November 1977. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3611c.html> (23.07.2020).

- “Differentiation between migrants and refugees” <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Migration/GlobalCompactMigration/MigrantsAndRefugees.pdf> (11.08.2020).
- “Displacement, Girls’ Education and Covid-19” <https://www.globalpartnership.org/blog/displacement-girls-education-and-covid-19> (18.08.2020).
- Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme, Onaylayan Ülkeler Listesi. <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280134150> (28.10.2020).
- European Court of Human Rights; *Guide on Article 2 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights: Right to Education*, 31 August 2019.
- Fridtjof Nansen Biographical <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1922/nansen/biographical/> (01.07.2020).
- “Geçici Koruma” <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (05.08.2021).
- “Genel Bakış”, <https://www.unhcr.org/tr/genel-bakis> (12.08.2021).
- GOMEZ DEL PRADO, José L.; Day of general discussion : right to education (articles 13 and 14 of the Covenant), Monday, 30 November 1998, UN Documents E/C.12/1998/23. <https://digitallibrary.un.org/record/268164?ln=en> (17.08.2020).
- “Greece accused of shocking illegal pushback against refugees at sea” <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/26/greece-accused-of-shocking-pushback-against-refugees-at-sea> (28.04.2021).
- International Labour Organization (ILO); *138 No’lu Asgari Yaş Sözleşmesi*, C138, 1973. <https://bit.ly/3xMjo8W> (28.04.2021).
- “Introducing UNESCO” <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco> (12.08.2020).
- İslam İşbirliği Teşkilatı, (OIC); Cairo Declaration on Human Rights in Islam, 1990. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3822c.html> (25.04.2021).

- League of Arab States; *Arab Convention on Regulating Status of Refugees in the Arab Countries*, 1994. <https://www.refworld.org/docid/4dd5123f2.html> (03.08.2020).
- “Lozan Barış Antlaşması”, 24 Temmuz 1923. <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/3-Lozan13-357.pdf> (11.08.2020).
- MEYER-BİSCH; Patrice; Day of General Discussion : right to education (articles 13 and 14 of the Covenant), Monday, 30 November 1998 : the right to education in the context of cultural rights, UN Documents E/C.12/1998/17. <https://digitallibrary.un.org/record/265866?ln=en> (17.08.2020).
- Milletler Cemiyeti; Milletler Cemiyeti Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, 26 Eylül 1924. <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (11.08.2020).
- MUÑOZ, Vernor; *The right to education of migrants, refugees and asylum-seekers: Report of the special rapporteur on the right to education*, UN Human Rights Council 2010. <https://digitallibrary.un.org/record/681957?ln=es> (27.04.2021).
- Muslim World League; Universal Islamic Declaration of Human Rights, 1981. http://hrlibrary.umn.edu/instrree/islamic_declaration_HR.html#education (25.04.2021).
- “NHS Workforce” <https://www.ethnicity-facts-figures.service.gov.uk/workforce-and-business/workforce-diversity/nhs-workforce/latest#by-ethnicity-and-type-of-role> (13.08.2020).
- OECD/Eurostat/UNESCO Institute for Statistics; *ISCED 2011 Operational Manual: Guidelines for Classifying National Education Programmes and Related Qualifications*, OECD Publishing, Paris, 2015.
- Organization of African Unity (OAU); Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa ("OAU Convention"), 10 September 1969, 1001 U.N.T.S. 45. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36018.html> (18.07.2020).
- “Outcomes on Education” <https://www.un.org/en/development/devagenda/education.shtml> (12.08.2020).

“Situation Syria Regional Refugee Response” <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (05.08.2021).

“Syria Emergency”, <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (12.08.2021).

TDK Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü, Eğitim Terimleri Sözlüğü 1974, <https://sozluk.gov.tr/> (06.08.2020).

TDK Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (06.08.2020).

Uluslararası Adalet Divanı (ICJ); 06.04.1955 Tarihli Nottebohm (Liechtenstein v. Guatemala) Kararı. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/18/018-19550406-JUD-01-00-EN.pdf> (25.05.2020).

“UNHCR statement on the situation at the Turkey-EU border” <https://www.unhcr.org/news/press/2020/3/5e5d08ad4/unhcr-statement-situation-turkey-eu-border.html> (04.08.2020).

“UNHCR’nin Tarihçesi”. <https://www.unhcr.org/tr/unhcrnin-tarihcesi> (13.07.2020).

“UNHCR viewpoint: ‘Refugee’ or ‘migrant’ - Which is right?” <https://www.unhcr.org/55df0e556.html> (18.08.2020).

United Nations (UN); *A Study of Statelessness*, New York 1949, s. 2-3.

United Nations (UN); *Constitution of the International Refugee Organization*, 15 December 1946, United Nations, Treaty Series, vol. 18, p 3. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b37810.html> (08.07.2020).

United Nations (UN); *Right to Education, Scope and Implementation: General Comment 13 on the Right to Education (Art. 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, UN Educational, Scientific and Cultural Organization - Economic and Social Council, 2003.

United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3: The Nature of States Parties' Obligations (Art. 2, Para. 1, of the Covenant), 14 December 1990, E/1991/23. <https://www.refworld.org/docid/4538838e10.html> (20.10.2020).

- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 11: Plans of Action for Primary Education (Art. 14 of the Covenant), 10 May 1999, E/1992/23, <https://www.refworld.org/docid/4538838c0.html> (21.09.2020).
- United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 13: The Right to Education (Art. 13 of the Covenant), 8 December 1999, E/C.12/1999/10, <https://www.refworld.org/docid/4538838c22.html> (14.08.2020).
- United Nations Committee on the Rights of the Child (CRC); General comment No. 6 (2005): *Treatment of Unaccompanied and Separated Children Outside their Country of Origin*, 1 September 2005, CRC/GC/2005/6. <https://www.refworld.org/docid/42dd174b4.html> (23.04.2021).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO); Convention Against Discrimination in Education, 1960. <https://en.unesco.org/themes/right-to-education/convention-against-discrimination> (27.10.2020).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO); *Education 2030, Incheon Declaration (ID) and Framework for Action. For the Implementation of Sustainable Development Goal 4*, 2015. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002456/245656E.pdf> (12.08.2020).
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), International Labour Organization (ILO); *Technical and vocational education and training for the twenty-first century: UNESCO and ILO Recommendations*, 2003.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO); *Recommendation concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms*, 19 November 1974. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (10.08.2020).

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO); “The Convention against Discrimination in Education: ten reasons why this Convention is crucial to ensure the right to education for all children, youth and adults”, France, 2007.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO); *World Declaration on Education for All and Framework for Action to Meet Basic Learning Needs*, Adopted by the World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs, Jomtien, Thailand, 5-9 March 1990.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO); *World Education Forum: The Dakar Framework for Action, Education For All: Meeting Our Collective Commitments*. France: UNESCO, 2000.

United Nations General Assembly; *Declaration on Territorial Asylum*, 14 December 1967, A/RES/2312(XXII). <https://www.refworld.org/docid/3b00f05a2c.html> (23.07.2020).

United Nations General Assembly (UNGA); Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, 14 December 1950, A/RES/428(V). <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3628.html> (18.07.2020).

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Commentary of the Refugee Convention 1951 (Articles 2-11, 13-37)* by Prof. Atle Grahl-Madsen, October 1997. <https://www.refworld.org/docid/4785ee9d2.html> (20.10.2020).

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); *Global Trends: Forced Displacement in 2019*, July 2020. <https://www.unhcr.org/globaltrends2019/> (19.08.2020).

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); *Coming Together For Refugee Education*, Switzerland, 2020.

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); "Guidelines on International Protection No. 11: Prima Facie Recognition of Refugee Status.", *International Journal of Refugee Law*, 28.2, 2016, s. 322-335.

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); *Mid-Year Trends:2020*.
<https://www.unhcr.org/5fc504d44.pdf> (22.05.2021).

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR); The Cartagena Declaration on Refugees and the Protection of People Fleeing Armed Conflict and Other Situations of Violence in Latin America, June 2013, PPLA/2013/03.
<https://www.refworld.org/docid/51c801934.html> (18.07.2020).

United Nations Human Rights Committee (HRC); *CCPR General Comment No. 15: The Position of Aliens Under the Covenant*, 11 Nisan 1986,
<https://www.refworld.org/docid/45139acfc.html> (14.07.2020).

United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF); Fact Sheet: A Summary of the Rights Under the Convention on the Rights of the Child,
<https://www.unicef.org.uk/rights-respecting-schools/wp-content/uploads/sites/4/2017/01/Summary-of-the-UNCRC.pdf> (25.09.2020).

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA); *Guiding Principles on Internal Displacement*, 1998.

“Yunanistan’a Sığınmacılarla İlgili Ağır Suçlamalar” <https://www.dw.com/tr/yunanistana-s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1larla-ilgili-a%C4%9F%C4%B1r-su%C3%A7lamalar/a-53846523> (27.04.2021).